

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU

**KASARMIEN SALAPOLIISIT – UPSEERIEN USKOMUKSIA
VALEHTELUN PALJASTAVISTA TEKIJÖISTÄ**

Pro gradu -tutkimus

Yliluutnantti
Jonne-Matias Piili

Sotatieteiden maisterikurssi 8
Maasotalinja

Huhtikuu 2019

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU

Kurssi	Linja
Sotatieteiden maisterikurssi 8	Maasotalinja
Tekijä	
Yliluutnantti Jonne-Matias Piili	
Opinnäytetyön nimi	
Kasarmien salapoliisit – upseerien uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä	
Oppiaine, johon työ liittyy	Säilytyspaikka
Johtaminen	Maanpuolustuskorkeakoulun kirjasto
Aika	
Huhtikuu 2019	Tekstisivuja 100 Liitesivuja 6
TIIVISTELMÄ	
<p>Tutkimuksen ensimmäisenä tehtävänä oli selvittää, millaisia uskomuksia upseereilla on valehtelun paljastavista tekijöistä. Tutkimuksen mielenkiinto kohdistui erityisesti siihen, jakavatko upseerit stereotyyppisiä ja virheellisiä uskomuksia valehtelun paljastavasta käyttäytymisestä. Tällaisia ovat esimerkiksi käsitykset valehtelijan lisääntyneestä katseen välttelystä ja hermostuneesta liikehännästä. Tehtävän selvittäminen koettiin ammatillisesti tärkeäksi, sillä stereotyyppiset ja virheelliset uskomukset saattavat heikentää upseerien valheentunnistuskyvyn tarkkuutta.</p> <p>Tutkimuksen toisena tehtävänä oli selvittää, ovatko upseerien uskomukset jollakin tapaa valehtelija-, valhe- tai kontekstisidonnaisia. Uskomusten muuttujasidonnaisuuden selvittämiseksi tutkimuksessa etsittiin vastausta kysymykseen, millaisiin valehtelijoihin ja valheisiin upseerit assosioivat uskomuksensa siviili- ja työelämän konteksteissa.</p> <p>Upseeristoa edustaneeksi harkinnanvaraiseksi näytteeksi valittiin Yleisesikuntaupseerikurssi 59. Tutkimusaineisto (n=48) kerättiin aikaisemmista uskomustutkimuksista poiketen eläytymismenetelmällä. Aineiston analyysi toteutettiin kvantifioivalle kvalitatiiviselle analyysille tyypillisesti vastauskertomusten sisältöä luokittelemalla ja taulukoimalla.</p> <p>Vastaajien uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä jakautuivat 23 uskomuskategoriaan. Vastaajien suosituimmaksi uskomukseksi osoittautui valehtelijan puheiden epäuskottavuus, johon uskoi 35 vastaajaa (73 %). Heikoimman suosion saavutti käsitys valehtelijan puhenopeuden muutoksista, johon uskoi kaksi vastaajaa (4 %). Tutkimus paljasti osan vastaajista uskoneen tieteellisesti epätarkkoihin käyttäytymisvihjeisiin. Esimerkiksi valehtelijan lisääntyneeseen katseen välttelyyn uskoi 18 vastaajaa (38 %). Vastaajien stereotyyppisten tai muuten kyseenalaisten uskomusten suosio osoittautui kuitenkin realistisia uskomuksia heikommaksi.</p> <p>Tutkimustulokset vahvistivat ajatusta siitä, että uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä voisivat olla joiltain osin muuttuja- ja kontekstisidonnaisia. Vastaajat kuvailivat esimerkiksi itsesuojeleusyistä valehtelevien ihmisten käyttäytyvän egoistisista syistä valehteleviä ihmisiä hermostuneemmin. Tutkimuksen perusteella myös valheen monimutkaisuus, valehtelijan tuttuus ja valheen kertomisen konteksti saattavat vaikuttaa upseerien ajatuksiin siitä, millaiset asiat tai merkit paljastavat valehtelijan.</p>	
AVAINSANAT	
totuus, totuudenmukaisuus, uskomus, valehtelu, valhe, valheenpaljastus	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	MUUTAMA SANA VALEHTELUSTA JA VALHEEN PALJASTUMISESTA.....	1
1.2	MIHIN UPSEERIT USKOVAT?.....	3
1.3	TUTKIMUSASETELMA, TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA TUTKIMUKSEN RAKENNE	4
2	VALEHTELUN ANATOMIAA	7
2.1	VALEHTELUN MÄÄRITTELYÄ	7
2.2	VALHEEN TYYPI	8
2.3	VALEHTELUN SYY	11
2.4	VALEHTELUN MONIMUTKAISUUS	13
2.5	YHTEENVETO.....	14
3	USKOMUKSIA VALEHTELUN PALJASTUMISESTA	15
3.1	USKOMUKSEN MÄÄRITTELYÄ	15
3.2	ERI IHMIS- JA AMMATTIRYHMIEN TYPILLISIMMÄT USKOMUKSET	16
3.2.1	MAALLIKOIDEN USKOMUKSIA VALEHTELUN PALJASTAVISTA TEKIJÖISTÄ	17
3.2.2	AMMATTILAISTEN USKOMUKSIA VALEHTELUN PALJASTAVISTA TEKIJÖISTÄ.....	19
3.3	USKOMUSTEN TIETEELLINEN TARKKUUS	21
3.3.1	VALEHTELIJAN TOSIASIALLISEN KÄYTTÄYTYMISEN JA USKOMUSTEN VÄLINEN VASTAAVUUS.....	21
3.3.2	KÄYTTÄYTYMISVIHJEIDEN JA USKOMUSTEN TILANNESIDONNAISUUS	24
3.4	USKOMUSTEN JA PÄÄTÖKSENTEON VÄLISESTÄ YHTEYDESTÄ: NÄKEMYKSIÄ PUOLESTA JA VASTAAN 25	
3.4.1	USKOMUSTEN JA PÄÄTÖKSENTEON VÄLISEN YHTEYDEN PUOLESTA	26
3.4.2	USKOMUSTEN JA PÄÄTÖKSENTEON VÄLISTÄ YHTEYTTÄ VASTAAN	27
3.5	YHTEENVETO.....	29
4	TUTKIMUKSEN MENETELMÄLLISET VALINNAT	30
4.1	TUTKIMUKSEN TIETEENFILOSOFINEN PERUSTA	30
4.1.1	OMAT TIETEENFILOSOFISET SITOUKSENI.....	31
4.2	USKOMUSTEN TUTKIMINEN KYSELYIDEN JA KOKEELLISEN MENETELMÄN AVULLA.....	32
4.3	USKOMUSTEN TUTKIMINEN ELÄYTYMISMENETELMÄN AVULLA.....	34
4.3.1	KEHYSKERTOMUSTEN LAADINTA	37
4.4	NÄYTTEEN VALINTA.....	41
4.5	AINEISTONKERUUTILAISUUS.....	43
4.5.1	VASTAAAJAJOUKON JA AINEISTON KUVAILUA	45
5	AINEISTON ANALYYSI JA TUTKIMUSTULOKSET	48
5.1	KVANTIFIIOIVA KVALITATIIVINEN ANALYYSIOTE	48
5.2	ANALYYSIN VALMISTELUVAIHE	49
5.3	ANALYYSIN LUOKITTELUVAIHE	50
5.3.1	VALEHTELIJAT	53
5.3.2	VALHEIDEN TYYPI	56
5.3.3	VALEHTELUN SYYT	61
5.3.4	VALEHTELUN MONIMUTKAISUUS	67
5.3.5	USKOMUKSET VALEHTELUN PALJASTAVISTA TEKIJÖISTÄ	72

5.4	ANALYYSIN TYYPITTELYVAIHE.....	80
5.4.1	PAKENEVA ITSEPUOLUSTAJA	81
5.4.2	EPÄUSKOTTAVA EGOISTI	84
6	YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET.....	87
6.1	UPSEERIEN USKOMUKSET: STEREOTYPIAA VAI REALISMIA?.....	87
6.1.1	TULOKSIIN JA JOHTOPÄÄTÖKSIIN SISÄLTYVÄT RAJOITTEET	90
6.2	UPSEERIEN USKOMUSTEN MUUTTUJA- JA KONTEKSTISIDONNAISUUS.....	91
6.2.1	TULOKSIIN JA JOHTOPÄÄTÖKSIIN SISÄLTYVÄT RAJOITTEET	95
6.3	TUTKIMUSTULOSTEN AMMATILLINEN MERKITTÄVYYS	96
6.4	AJATUKSIA JATKOTUTKIMUKSESTA	98
6.5	LOPUKSI	99

LÄHTEET

LIIITTEET

Taulukko ja kuvioluettelo

Kuvat

Kuva 1. Tutkimusasetelma ja teoreettinen viitekehys

Kuva 2. Syyluokittelun edellyttämä päättelyketju

Taulukot

Taulukko 1. Valheen tyypit Vrij (2008) mukaillen

Taulukko 2. Valheen syyluokat Arsimoviczia, Cantareroa & Sorokoa (2015) mukaillen

Taulukko 3. Hartwigin ja Granhagin (2015) koonnos maallikoiden tyypillisimmistä uskomuksista

Taulukko 4. Strömwallin, Granhagin ja Hartwigin (2004) koonnos ammattilaisten uskomuksista

Taulukko 5. Vrijn (2008) vertailu objektiivisista ja subjektiivisista käyttäytymisvihjeistä

Taulukko 6. Vastaajien demografiset tiedot

Taulukko 7. Siviilikehyskertomusversioon vastanneiden demografiset tiedot

Taulukko 8. Työkehyskertomusversioon vastanneiden demografiset tiedot

Taulukko 9. Luokitteluprosessin vaiheet

Taulukko 10. Siviilikertomusten valehtelijat

Taulukko 11. Työkertomusten valehtelijat

Taulukko 12. Vastauskertomuksissa kuvailtujen valheiden tyypit

Taulukko 13. Vastauskertomuksissa kuvailtujen valheiden kertomisen syyt

Taulukko 14. Valehtelun monimutkaisuus valheen valmisteluajan näkökulmasta

Taulukko 15. Valehtelun monimutkaisuus vastaanottajan toiminnan näkökulmasta

Taulukko 16. Valehtelun yleinen monimutkaisuus

Taulukko 17. Vastauskertomuksissa kuvailtujen valehtelutilanteiden yleinen monimutkaisuus

Taulukko 18. Monimutkaisuus vastaanottajan toiminnan näkökulmasta

Taulukko 19. Monimutkaisuus vastaanottajan toiminnan näkökulmasta

Taulukko 20. Uskomusten esiintyneisyys vastausaineistossa

Taulukko 21. Uskomusten esiintyneisyys itsesuojelevien valheiden yhteydessä

Taulukko 22. Uskomusten esiintyneisyys egoististen valheiden yhteydessä

Kaaviot

Kaavio 1. Vastaajien uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä

Kaavio 2. Uskomusten esiintyneisyyserot siviili- ja työkertomuksissa

Kaavio 3. Itsesuojelevien valheiden yhteydessä useimmiten esiintyneet uskomukset

Kaavio 4. Egoististen valheiden yhteydessä useimmiten esiintyneet uskomukset

KASARMIEN SALAPOLIISIT – UPSEERIEN USKOMUKSIA VALEHTELUN PALJASTAVISTA TEKIJÖISTÄ

1 JOHDANTO

1.1 Muutama sana valehtelusta ja valheen paljastumisesta

Valehtelu on erottamaton osa ihmisten luontaista kanssakäymistä ja jokapäiväistä elämää¹. Suuri osa ihmisten toisilleen kertomista arkipäiväisistä ”valkoisista valheista” kerrotaan psykologisista ja kohteliaisuussyistä johtuen, eikä niitä pidetä tästä syystä kovin paheksuttavina.² Yksityiselämässä valehtelu koetaan kuitenkin tuomittavaksi yleensä silloin, kun se onnistuessaan pääsee vaikuttamaan ratkaisevalla tavalla yksilölle tärkeisiin päätöksentekoprosesseihin³: arvioitaessa autokauppiaan vilpittömyyttä, puolison uskollisuutta, alaisten ja esimiesten luotettavuutta ja niin edelleen. Yhteiskunnallisesti merkittäviä tilanteita, joissa valehtelulla voi olla erittäin vakavia seurauksia, ovat esimerkiksi rikoskuulustelutilanteet, oikeudenkäynnit tai tulli- ja rajavartiolaitosten tekemät haastattelut maahan pyrkivien henkilöiden todellisista tarkoitusperistä.⁴

Vaikka valehtelun yleisyyttä ja esiintyvyyttä arkipäiväisissä vuorovaikutustilanteissa on hankala arvioida, tieteellisten tutkimusten perusteella sitä tapahtuu kuitenkin paljon.⁵ Esimerkiksi DePaulo, Kashy, Kirkendol, Wyer ja Epstein (1996) kartoittivat tutkimuksessaan *Lying in Everyday life* arkielämässä tapahtuvaa valehtelua. 77 yhdysvaltalaisesta yliopisto-opiskelijaa piti viikon ajan päiväkirjaa kertomistaan valheista. Opiskelijat raportoivat kertoneensa keskimäärin kaksi valhetta päivässä.⁶ Tyler, Feldman ja Reichertin (2006) tutkimuksessa selvisi puolestaan, että 10 minuutin mittaisessa keskustelussa, jossa tarkoituksena oli tutustua vieraaseen ihmiseen, tutkimukseen osallistuneet henkilöt

---

¹ Vrij 2008, 11–12

² Vrij, Granhag & Porter 2010, 90

³ Sama

⁴ Ks. Vrij ym. 2010, 90

⁵ Vrij 2008, 21–22

⁶ Depaulo, Kashy, Kirkendol, Wyer & Epstein 1996, 979

valehtelivat keskimäärin 2.18 kertaa. 78 % tutkimukseen osallistuneista paljasti tutkijoille valehdelleensa keskustelun aikana.⁷

Valehtelun yleisyydestä ja tavanomaisuudesta huolimatta valehtelijoiden tunnistaminen on todettu lukuisissa kokeellisissa tutkimuksissa yllättävän hankalaksi tehtäväksi. Näiden tuloksia analysoineen Bondin ja DePaulon (2006) metatutkimuksen mukaan ihmisten keskimääräinen valheenpaljastustarkkuus⁸ on vain kolikonheiton luokkaa, noin 54 %⁹. Tietoa voidaan pitää ongelmallisena etenkin sellaisten ammattiryhmien ja organisaatioiden näkökulmasta, joissa valehtelijoiden tunnistamisella ja työntekijöiden totuudenmukaisuuspäätelmien tarkkuudella on päivittäin suuri merkitys. Esimerkkeinä tällaisista ammattiryhmistä voidaan pitää erilaisia turvallisuusviranomaisia, kuten poliiseja.

Tutkijat ovat esittäneet useita mahdollisia selityksiä ihmisten kehnolle kyvyille tunnistaa valehtelija rehellisestä ihmisestä.¹⁰ Näistä kenties suosituimpana pidetään stereotyyppisiä uskomuksia valehtelun paljastavista käyttäytymisvihjeistä tai merkeistä, joita ihmiset saattavat hyödyntää arvioidessaan toistensa totuudenmukaisuutta.¹¹ Tällaisia ovat esimerkiksi viihteellisestä mediastakin tutut käsitykset valehtelijan lisääntyneestä katseen välttelystä, puhevirheistä ja muista hermostuneisuuteen viittaavista piirteistä¹².

Ajatus siitä, että valehtelijan voisi erottaa totuutta puhuvasta ihmisestä tämän käyttäytymisen perusteella, on kuitenkin kyseenalainen. Valehtelun aiheuttamia käyttäytymismuutoksia selvittäneissä tutkimuksissa monien uskomusten mukaisten käyttäytymisvihjeiden, kuten katseen välttelyn, yhteys valehteluun on todettu lähes olemattomaksi.¹³ Valehtelun paljastavaa ”Pinokkion nenää” ei siis ole olemassa, toisin kuin ihmiset ympäri maailmaa näyttäisivät uskovan.¹⁴ Tämän lisäksi valehtelun aiheuttamat käyttäytymismuutokset vaikuttaisivat olevan riippuvaisia siitä, kuka, mistä ja millaisessa tilanteessa valehtelee¹⁵. Tästä syystä säännönmukaisesti päätöksenteossa hyödynnetyt uskomukset (esim. ”Katsetta välttelevä henkilö on takuuvarmasti valehtelija”) saattaisivat toimia selityksenä ihmisten heikoille kyvyille tunnistaa valehtelijoita.¹⁶

⁷ Tyler, Feldman & Reichert 2006, Vrij 2008, 22 mukaan.

⁸ Tarkoitan tutkimuksessani valheenpaljastuksella (engl. lie detection, deception detection) ja totuudenmukaisuuden arvioinnilla (engl. veracity assessment) samaa asiaa.

⁹ Bond, DePaulo 2006, 214

¹⁰ Vrij 2008, 373-387

¹¹ Sama, 382-383; Hartwig, Granhag 2015, 142; Strömwall, Granhag & Hartwig 2004, 229

¹² Sama, 119

¹³ DePaulo, Lindsay, Malone, Muhlenbruck, Charlton & Cooper 2003, 91-94

¹⁴ Vrij 2008, 374, The Global Deception Research Team 2006, 65, 68-69

¹⁵ Levine 2018, 2473, Vrij 2008, 396

¹⁶ Vrij 2008, 396

1.2 Mihin upseerit uskovat?

Eri ihmis- ja ammattiryhmien valheenpaljastustarkkuutta ja uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä on tutkittu lukuisissa kansainvälisissä tutkimuksissa. Tutkimusten suuresta määrästä huolimatta yhden ammattiryhmän uskomuksiin ei ole toistaiseksi kiinnitetty huomiota. Ammattisotilaiden, kuten upseerien osalta, edellä mainituista ei nimittäin löydy aikaisempaa tutkimustietoa. Tätä voidaan mielestäni pitää yllättävänä seikkana. Normaaliolojen esimiestehtävissä toimivien upseerien valheentunnistuskävyillä on mielestäni merkitystä monien asioiden suhteen. Valehtelu, joko upseerilta huomaamatta jäänyt tai tämän virheellisesti oletama, saattaa esimerkiksi aiheuttaa epäluottamusta esimies-alaissuhteisiin sekä vaikuttaa negatiivisesti yhteistyökykyyn, työmotivaatioon ja työpaikalla vallitsevaan työilmapiiriin¹⁷. Kriisinhallinnan ja poikkeusolojen toimintaympäristöissä tapahtuvissa vuorovaikutustilanteissa, kuten tiedustelutiedon tuottamiseen tähtäävissä henkilötapaamisissa, upseerien kykyä erottaa rehellinen ihminen valehtelijasta voidaan mielestäni pitää suorastaan kriittisenä taitona. Mutta jakavatko myös suomalaiset upseerit virheellisiä ja stereotyyppisiä uskomuksia valehtelun paljastavasta käyttäytymisestä, jotka saattavat pahimmillaan johtaa virheellisten totuudenmukaisuuspäätelmien¹⁸ syntyyn? Arvoituksen ratkaisemiseksi tutkimukseni ensimmäisenä tehtävänä on selvittää:

1. Millaisia uskomuksia upseereilla on valehtelun paljastavista tekijöistä?

Ensimmäisen tutkimustehtävän ohella mielenkiintoni kohdistuu upseerien uskomusten konteksti- ja muuttujasidonnaisen luonteen selvittämiseen. On nimittäin mahdollista, että valehtelun paljastavia tekijöitä koskevat uskomukset ovat riippuvaisia siitä, kenen ajatellaan valehtelevan tai millaisen valheen ajatellaan olevan kyseessä. Myös valheen kertomisen kontekstilla saattaa olla vaikutusta siihen, miten valehtelijoiden tai valheiden ajatellaan paljastuvan.¹⁹ Esimerkiksi katseen välttelyä saatetaan ehkä pitää luotettavana merkinä valehtelusta siviilielämässä, mutta työelämässä ihmisten totuudenmukaisuuspäätelmiä ohjaavat täysin muunlaiset uskomukset. Tieto uskomusten mahdollisesta valehtelija- ja valhesidonnaisuudesta on olennainen arvioitaessa esimerkiksi sitä, millaisissa vuorovaikutustilanteissa upseerit mahdollisesti hyödyntävät erilaisia uskomuksiaan totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena. Upseerien uskomusten muuttujasidonnaisuuden selvittämiseksi tutkimuksessa etsitään vastausta kysymykseen:

¹⁷ Ks. Bligh 2017, 35, Laine 2008, 81

¹⁸ Tutkimuksessani totuudenmukaisuuspäätelmällä tarkoitetaan ihmisen arviota siitä, valehtelee joku vai ei.

¹⁹ Delmas, Elissalde, Rochat, Demarchi, Tijus & Urdapilleta 2019, 8; Hurley, Griffin & Stefanone 2014, 30

2. Millaisiin valehtelijoihin ja valheisiin upseerit assosioivat uskomuksensa siviili- ja työelämän konteksteissa?

Tutkimustehtävien ratkaiseminen mahdollistaa pohdinnan upseerien valheenpaljastuskykyjä koskevista koulutus- ja jatkotutkimustarpeista. Samalla niiden ratkaiseminen laajentaa perustutkimuksen²⁰ tavoin jo olemassa olevaa tieteellistä tietoa valehtelun paljastavia tekijöitä koskevista uskomuksista.

1.3 Tutkimusasetelma, teoreettinen viitekehys ja tutkimuksen rakenne

Kuvassa 1 esitetään tutkimukseni tehtävät (ylhäällä keskellä), tutkimusasetelma (keskellä) sekä tutkimukseni teoreettinen viitekehys (nelikulmiot vasemmalla ja oikealla) sekä näiden väliset suhteet (nuolet ja värikoodit). Lisäksi kuvasta selviää tutkimusten keskeisimpien käsitteiden, valehtelun ja uskomuksen määritelmät.

Käytän tutkimukseni aineistonkeruumenetelmänä eläytymismenetelmää (engl. The Method of Empathy Based Stories, MEBS, kuvassa keskellä). Menetelmän perusideana on antaa vastaajille lyhyt kehyskertomukseksi kutsuttu orientaatioteksti, jonka synnyttämien mielikuvien avulla vastaajat kirjoittavat kuvitteellisen kertomuksen. Tässä tutkimuksessa orientoin näytteeksi valikoituneen Yleisesikuntaupseerikurssi 59 opiskelijoita kirjoittamaan kertomuksen työ- tai siviilielämässä tapahtuneesta vuorovaikutustilanteesta, jossa tilanteen toisen osapuolen epäillään valehdelleen. Pyydän vastaajia kuvailemaan kertomuksissaan, kuka tämä valehtelija oli, mistä keskustelussa oli kyse ja millaiset tekijät synnyttivät kertomuksen päähenkilön epäilyn. Pysin saamaan vastaukset asettamiini tutkimustehtäviin vastauskertomusten sisältöä luokittelemalla, taulukoimalla sekä määrällisesti vertailemalla ja tyyppittelemällä. Aineiston luokitteluun ja taulukointiin perustuvaa analyysiotetta voidaan kutsua kvantifioivaksi kvalitatiiviseksi analyysiksi.²¹

Luvut 2 ja 3 muodostavat tutkimukseni teoreettisen viitekehysten (kuviossa oikealla ja vasemmalla). Luvussa kaksi teen ensin lyhyen katsauksen tutkimuskirjallisuudessa esitettyihin valheen luokittelutapoihin. Tarkoitukseni on luoda teoreettinen näkökulma upseerien vastauskertomuksissaan kuvailemien valheiden luokitteluun. Valheiden erilaisten

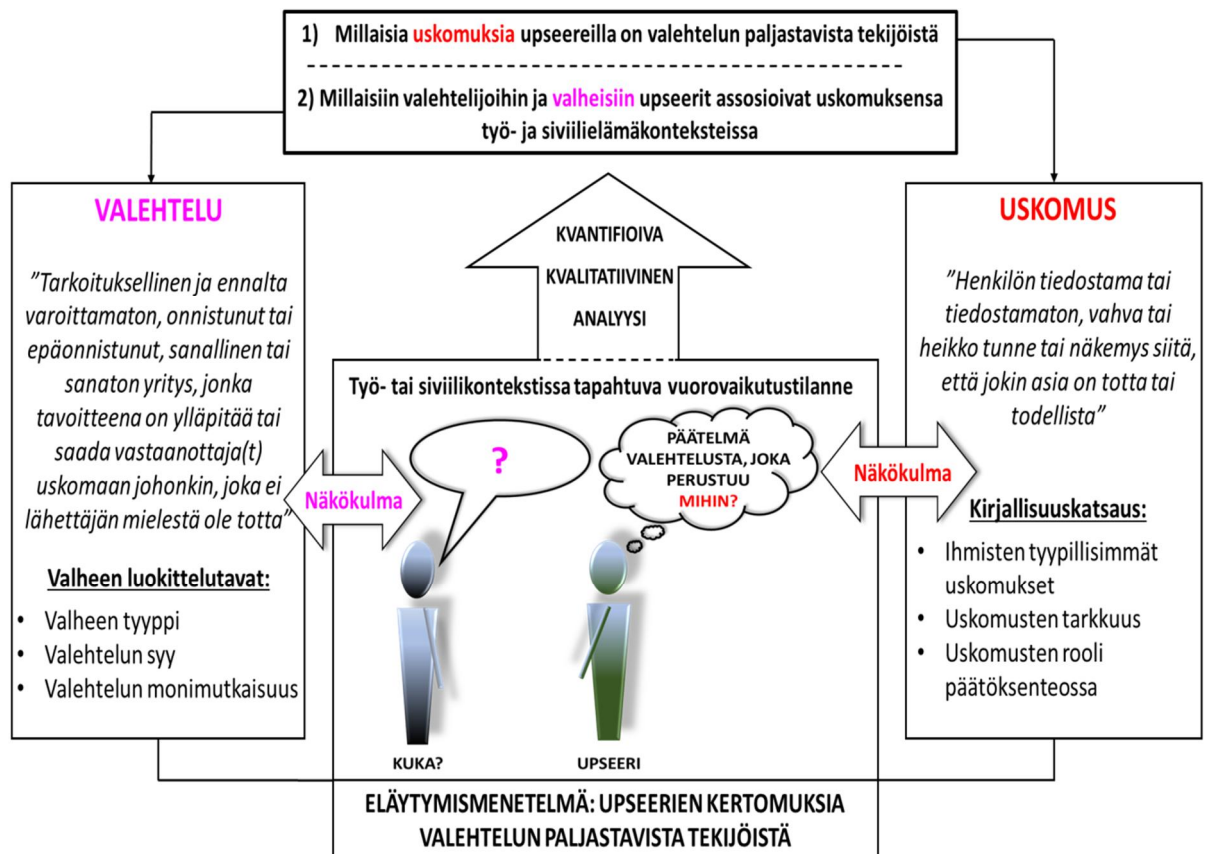
²⁰ Perustutkimus eroaa monella tapaa soveltavasta tutkimuksesta. Perustutkimuksessa keskitytään esimerkiksi tiedonhankintaan ongelmien ratkaisujen sijaan ja syiden löytämiseen vaikutusten ennustamisen sijasta. Päämääränä perustutkimuksessa on yleensä teorioiden kehittäminen tai testaaminen. Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2016, 132–133.

²¹ Eskola, Suoranta 2008, 165

luokittelutapojen suuresta määrästä johtuen olen rajannut ne katsauksessani kolmeen, jotka arvioni mukaan soveltuvat eläytymismenetelmällä kerätyn aineiston analysointiin:

1. Valheen luokittelu tyyppin mukaan: selvät, liioittelevat ja hienovaraiset valheet sekä tiedon peittäely
2. Valheen luokittelu valehtelun syyn mukaan: egoistiset, itsesuojelevat, muiden miellyttämiseksi tarkoitetut ja muita suojelevat valheet
3. Valheen luokittelu valehtelun monimutkaisuuden perusteella

Luvussa 3 teen lyhyen katsauksen ensimmäisen tutkimustehtäväni kannalta olennaiseen tutkimuskirjallisuuteen. Katsauksen teemoja ovat eri ihmis- ja ammattiryhmien tyypillisimmät uskomukset valehtelun paljastumisesta, tyypillisimpien uskomusten tieteellinen tarkkuus sekä niiden rooli totuudenmukaisuutta koskevassa päätöksenteossa. Pysin luomaan näiden teemojen kautta näkökulman tutkimukseni tulosten tarkastelulle: katsaus auttaa esimerkiksi arvioimaan upseerien uskomusten tieteellistä tarkkuutta sekä suhdetta aikaisemmissa tutkimuksissa selvitettyjen ihmis- ja ammattiryhmien vastaaviin. Olen rajannut kirjallisuuskatsauksesta pois uskomusten syntymekanismeja koskevat teoriat, koska en koe niiden tuovan lisäarvoa tutkimukseni tulosten tarkastelulle.

Kuva 1. Tutkimusasetelma ja teoreettinen viitekehys

Luvussa 4 esittelen tarkemmin tutkimukseni metodologiset valinnat. Kuvailen luvussa tutkimusprosessini etenemisen aina tieteenfilosofisten taustaoletusteni määrittämisestä aineistonkeruumenetelmän ja näytteen valintaan. Viimeiseksi tuon esille, miten järjestin tutkimukseni aineistonkeruutilaisuuden ja millaisen aineiston se tuotti.

Luvut 5 ja 6 muodostavat tutkimukseni empiirisen osion. Luvussa 5 esittelen tarkemmin tutkimuksen analyysiotteen ja -menetelmät, analyysin vaiheet sekä sen aikana syntyneet tulokset. Ensimmäistä tutkimustehtävääni koskevat tulokset esitetään alaluvussa 5.3.5 ja toista tutkimustehtävääni koskevat luvuissa 5.3.1–5.3.4 ja 5.3.6. Luku 6 koostuu tutkimukseni keskeisimpien tulosten yhteenvedosta, johtopäätöksistäni sekä tulosten ammatillisen merkittävyyden ja jatkotutkimusaiheiden pohdinnasta.

2 VALEHTELUN ANATOMIAA

Ei liene liioittelua²² todeta, että valehtelulle ja valheille on olemassa yhtä monta määritelmää kuin on määrittelyä tekevää ihmistä. Tässä luvussa tarkoitukseni on perehtyä lyhyesti siihen, miten valehtelu voidaan määritellä ja miten valheita voidaan luokitella. Valheen luokittelutapojen tuntemisella voi olla olennainen merkitys tarkasteltaessa upseerien uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä. Jotkin uskomukset saattavat nimittäin olla riippuvaisia siitä, millaisiin valheisiin upseerit ne mielessään assosioivat.²³

2.1 Valehtelun määrittelyä

Valehtelulle ei ole helppo löytää yksiselitteistä ja täysin tyhjentävää määritelmää. Tällaista voidaan etsiä niin sanakirjoista kuin aihetta koskevasta tutkimuskirjallisuudestakin. Esimerkiksi syötettäessä Suomisanakirjaan hakusana ”valehdella”²⁴ antaa hakukone tulokseksi seuraavanlaisen määritelmän: ”*esittää vilpillisesti jotakin, joka ei ole totta, puhua perättömiä*”²⁵. Valehtelun rinnakkaistermin ”harhauttaa”²⁶ hakutulokseksi saadaan puolestaan ”(rinnastetaan harhaannuttaa) viedä tai johdattaa harhaan, eksyttää, erehdyttää, hämätä”²⁷. Näistä molemmat ovat melko lähellä Mitchellin ehdottamaa valehtelun (engl. deception) määritelmää, joka sisällyttää siihen myös egoistisen hyödyn näkökulman: ”*A false communication that tends to benefit the communicator*”²⁸.

Näennäisestä täsmällisyydestään huolimatta monia sanakirjojen ja tutkijoiden ehdottamia valehtelun määritelmiä voidaan pitää jollakin tapaa puutteellisina. Kaikki niistä eivät esimerkiksi tuo esille, edellyttääkö valehtelu lähettäjän tietoisuutta käyttäytymisensä harhaanjohtavuudesta, vilpillisyydestä tai perättömyydestä (vertaa Suomisanakirjan ja Mitchellin määritelmät). Porthsmouthin yliopiston soveltavan sosiaalipsykologian professorin Aldert Vrijn mukaan on kyseenalaista syyttää henkilöä valehtelusta, jos tämä itse uskoo puheidensa totuudenmukaisuuteen tai puhuu ilman todellista harhaanjohtamisen tarkoitusta. Lisäksi Vrij huomauttaa, että valehteluksi tuskin voidaan laskea sellaistaakaan toimintaa, jossa lähettäjä varoittaa harhaanjohtamisestaan vastaanottajia etukäteen (esimerkiksi taikuriesitykset). Viimeiseksi Vrij esittää, että valehtelun määritelmässä tulisi huomioida

²² Liioittelu voidaan luokitella yhdeksi valheen tyyppiä, joka määritellään tarkemmin alaluvussa 2.3.

²³ Hurley ym. 2014, 30

²⁴ Verrattavissa englannin kielen substantiiviin ”lying” ja verbiin ”lie”

²⁵ <https://www.suomisanakirja.fi/valehdella>, viitattu 22.2.2019

²⁶ Verrattavissa englannin kielen substantiiviin ”deception” ja verbiin ”deceive”. Tutkimuskirjallisuudessa valehtelulla ja harhauttamisella tarkoitetaan usein samaa asiaa. Ks. esim. Ekman 1992, 26

²⁷ <https://www.suomisanakirja.fi/harhauttaa>, viitattu 22.2.2019

²⁸ Mitchell 1986, 3, Vrij 2008, 12 mukaan.

myös sen onnistuneisuus: valehtelu tulisi kyetä määrittelemään valehteluksi riippumatta siitä, onnistuuko se vai ei.²⁹ Näiden perusteluiden pohjalta Vrij esittää valehtelulle (engl. deception) oman määritelmänsä: *“A succesfull or unsuccessfull deliberate attempt, without forewarning, to create or maintain in another a belief which the communicator believes to be untrue”*³⁰. Masip, Garrido ja Herrero (2004) jatkavat valehtelun (engl. deception) määrittelyä Vrijn ehdotusta tarkemmaksi huomioimalla määritelmässään myös valheen tyyppin, harhaanjohtamiseksi hyödynnettävän informaation luonteen sekä harhaanjohtamisen tapojen näkökulmat:

“Deception is — the deliberate attempt, whether successful or not, to conceal, fabricate, and/or manipulate in any other way, factual and/or emotional information, by verbal and/or nonverbal means, in order to create or maintain in another or others a belief that the communicator himself or herself considers false”.³¹

Edellä esitettyjä määritelmiä mukaillen valehtelu ja harhaanjohtaminen voidaan määritellä suomeksi esimerkiksi seuraavasti: lähettäjän³² tarkoituksellinen ja ennalta varoittamaton, onnistunut tai epäonnistunut, sanallinen tai sanaton yritys, jonka tavoitteena on ylläpitää tai saada vastaanottaja(t) uskomaan johonkin, joka ei lähettäjän mielestä ole totta. Vrijn ehdotuksen tapaan se määrittelee valehtelun kahden tai useamman henkilön väliseksi vuorovaikutukselliseksi toiminnaksi ja rajaa tällöin pois esimerkiksi itselleen valehtelun (engl. self-deception)³³. Yritys (engl. attempt) voidaan tässä määritelmässä ymmärtää valheeksi, joiden määrittelemiseksi ja luokitteluksi tutkimuskirjallisuus esittää jälleen monia erilaisia tapoja. Tällaisia ovat esimerkiksi luokittelu valheen tyyppin, kertomisen syyn sekä monimutkaisuuden perusteella.

2.2 Valheen tyyppi

Valheiden luokittelu niiden tyyppin mukaan on luultavasti useimmille tuttua elävästä elämästä: arkikielessä käytetään usein valehteluun viittaavia termejä, kuten ”valkoinen valhe”,

²⁹ Vrij 2008, 12–15, ks. lisäksi Ekman 1992, 26–27

³⁰ Vrij 2008, 15

³¹ Masip, Garrido & Herrero 2004, 147

³² Tutkimuksessa valehtelijasta käytetään myös nimitystä lähettäjä. Vastaanottajalla tarkoitetaan henkilöä, jolle valhe kerrotaan.

³³ Itselleen valehtelu on rajattu tästä tutkimuksesta pois.

”liioittelu”, ”salailu” ja ”vähättely”. Vrijn (2008) mukaan valheet voidaan luokitella tyyppinsä perusteella viiteen erilaiseen kategoriaan. (taulukko 1).³⁴

Taulukko 1. Valheen tyypit Vrij (2008) mukaillen³⁵

VALHEEN TYYPPI	SELITYS
SELVÄ VALHE (engl. Otright lie, falsification)	Valhe, jossa välitetty informaatio eroaa täysin siitä, mitä lähettäjä pitää totuutena
LIIOITTELU JA VÄHÄTTELY (engl. Exaggeration, minimisation)	Valhe, jossa faktoja yli- tai aliarvioidaan tietoisesti lähettäjän toimesta
HIENOVARAINEN VALHE (engl. Subtle lie, embedded lie)	1. Valhe, joka sisältää harhaanjohtamiseksi kehiteltyjä osittaisia totuuksia tai 2. Informaation peittäilyä: vastaanottajan esittämien kysymysten väistelyä tai totuuden kannalta oleellisten yksityiskohtien kertomatta jättämistä
TIEDON PEITTELY (engl. Information concealment)	Valhe, jossa jollekin ihmiselle tai taholle tärkeä informaatio jätetään kokonaan kertomatta

Selvällä valheella tarkoitetaan valheita, joissa valehtelijan välittämä informaatio eroaa täysin siitä, mitä hän itse pitää totuutena.³⁶ Selvää valhetta voidaan havainnollistaa kuvittelemalla esimerkiksi tilanne, jossa viikonloppuvapailtaan palannut varusmies on myöhästynyt käsketyistä saapumisajasta kahdeksan minuuttia. Esimiehen kysyessä varusmieheltä, miksi tämä myöhästyi, varusmies vastaa: ”*Ajoin matkalla kolarin, jonka selvittely myöhästytti saapumistani*”. Todellisuudessa hän oli kuitenkin lähtenyt kotoaan myöhässä, eikä mitään kolaria ollut tapahtunut.

Liioittelulla ja vähättelyllä tarkoitetaan valheita, jossa valehtelija tietoisesti muuntelee faktoja yli- tai aliarvioimalla niitä.³⁷ Esimerkkejä liioittelevista valheista voisivat olla esimerkiksi niin kutsutut kalatarinat. Liioittelusta on kyse nimittäin silloin, kun järveltä uistelemasta tullut henkilö väittää saaneensa saaliiksi ainakin kahden kilon painoisen siian, vaikka todellisuudessa kyseinen kala olisi painanut vain vajaan kilon. Mikäli kalaa ei olisi tullut ollenkaan ja kalastaja olisi silti väittänyt niin, olisi valhe tällöin ollut tyyppiltään selvä. Vähättelyksi valhe voidaan luokitella puolestaan silloin, kun valehtelija pienentää faktoja tai niiden tosiasiallista merkitystä itselleen tai muille: esimerkiksi selvästi sairaana töihin tullut

³⁴ Vrt. Ekman 1992, 25–42, DePaulo, ym. 1996, 982

³⁵ Mukaillen Vrij 2008, 16–17, 376–377, ks. myös Ekman 1992, 25–42

³⁶ Vrij 2008, 16–17, ks. myös Ekman 1992, 27

³⁷ Vrij 2008, 16–17, ks. myös Ekman 1992, 37 ja Tyler ym. 2006, 73

henkilö saattaisi todeta esimiehelleen olevansa mielestään työkykyinen, koska häntä vaivaa ainoastaan ”*tällainen mitätön köhä*” kuumeisen influenssan sijasta.

Hienovaraisella valheella viitataan kahta edellistä monimutkaisempiin valheisiin, joissa lähettäjä hyödyntää osittaisia totuuksia harhaanjohtaakseen vastaanottajaa. Toisenlaista hienovaraista valhetta edustavat sellaiset, joista jätetään pois totuuden kannalta oleellisia yksityiskohtia. Myös vastaanottajan esittämien kysymysten väistelyä voidaan pitää esimerkkinä hienovaraisesta valehtelusta. Vrij havainnollistaa hienovaraista valhetta Bill Clintonin amerikkalaisille antamallaan lausunnolla: ”*I did not have sexual relations with that woman, miss Lewinsky*”³⁸. Vrijn mukaan Clinton antoi väitteellään ymmärtää, että hänen ja Monica Lewinskyn välillä ei tapahtunut mitään seksuaaliseksi luokiteltavaa, vaikka todellisuudessa hän tarkoitti, ettei ollut harrastanut yhdyntää Lewinskyn kanssa.³⁹ Vrijn mukaan myös huumeiden salakuljettajan, joka tullivirkailijalle matkalaukun sisältöään muutoin rehellisesti kuvaillessaan ”unohtaa” mainita sinne piilotetuista huumeista, voidaan ajatella valehtelevan hienovaraisesti.⁴⁰

Tiedon peittelystä valheen tyyppinä on kyse esimerkiksi silloin, kun parisuhteen toinen osapuoli jättää kertomatta puolisolleen edellisenä viikonloppuna tapahtuneesta syrjähypystä. Mikäli puoliso jostain syystä sattuisi kysymään viikonloppun tapahtumista, joutuisi valehtelija tämän jälkeen hyödyntämään muun tyyppisiä valheita kiinnijäämisen välttämiseksi.⁴¹ Vrij esittää useita syitä siihen, miksi valehtelijat tuntuvat usein suosivan tiedon peittelyä muiden valheen tyyppien sijasta. Tiedon peittely on ensinnäkin kaikkiin muihin valheen tyyppeihin verrattuna valehtelijalle helpompaa. Kertomatta jättäminen ei edellytä valehtelijalta uskottavan kuuluisen tarinan keksimistä, eikä valehtelijan tarvitse muistella vastaanottajalle kertomiensa valheiden yksityiskohtia puheidensa ristiriitaisuuksien välttämiseksi. Lisäksi kiinnijäämisen riskin kannalta arvioituna tiedon peittely on valehtelijalle useimmiten edullisempaa kuin esimerkiksi suorien tai hienovaraisten valheiden kertominen: niitä on huomattavasti vaikeampi huomata, koska niiden kertominen ei edellytä sanoja.⁴²

---

³⁸ Vrij 2008, 17

³⁹ Sama

⁴⁰ Sama, ks. myös Ekman 1992, 32–33

⁴¹ Ekman 1992, 28–29, 31

⁴² Vrij 2008, 17, ks. myös Ekman 1992, 28–29

2.3 Valehtelun syy

Tutkijat ja psykologit luokittelevat valheita monesti myös sen mukaan, mikä on valheen kertomisen syy. Yksi lähestymistapa valehtelun syyn luokitteluun on tarkastella ensiksi sitä, kohdistuvatko valheen kertomisesta saatavat hyödyt jollakin tapaa lähettäjään itseensä (engl. self-oriented lies) vai ulkopuoliseen henkilöön (engl. other-oriented lies)⁴³. Tätä luokittelutapaa voidaan pitää valheen moraalisen arvon mittarina: ihmiset jakavat näkemyksen, jonka mukaan itseen suuntautuvat, oman edun tavoitteluksi kerrotut valheet ovat muiden ihmisten eduksi kerrottuja, altruistisia valheita pahempia ja moraalisesti tuomittavampia⁴⁴. Näkemystä heijastaa hyvin esimerkiksi Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen tutkimusprofessorin, psykiatrisen vankisairaalan ylilääkärin ja psykiatri Hannu Lauerman kommentti:

”Tärkeintä lienee [valheen] tarkoitus. Jos ohitsesi juoksee verta vuotava mies, joka kääntyy kulmasta vasemmalle ja heti perässä tulee toinen mies verinen veitsi kädessään kysyen, kumpaan suuntaan pakenija juoksi, niin silminnäkijä, joka ei sanoisi, että oikealle, toimisi varmasti moraalittomasti, vaikka ei valehtelisikaan.”⁴⁵

Arsimowicz, Cantarero ja Soroko (2015) esittävät jokapäiväisen elämän valehtelun syitä ja seurauksia selvittäneen tutkimuksensa tuloksina teoreettisen mallin, jossa valheet luokitellaan suuntautumisen lisäksi myös sen mukaan, ovatko ne yleiseltä motiiviltaan hyödyttäviä (engl. beneficial) vai suojelevia (engl. protective). Kun itseen ja muihin suuntautuvia valheita tarkastellaan edelleen sen suhteen, kumpaa yleismotiivia ne edustavat, muodostuu yhteensä neljän tyyppisiä ja kertomisen syiltään toisistaan eroavia valheita (taulukko 2).

Egoistiset valheet tähtäävät tyypillisesti materiaalisen hyödyn, kuten vaikkapa rahan tai työpaikan, tavoitteluun. Esimerkkinä egoistisesta valheesta voisi pitää tilannetta, jossa lähettäjä valehtelee jollekin toiselle henkilölle äskettäin löytämänsä arvoesineen olevan hänen omansa.⁴⁶ Toisaalta egoistisia valheita kerrotaan myös psykologisista ja sosiaalisista syistä johtuen. Tällaisia ovat esimerkiksi muiden arvostuksen, positiivisten mielipiteiden, ihailun ja

⁴³ DePaulo ym. 1996, 983, Vrij 2008, 18–21

⁴⁴ Vrij 2008, 18

⁴⁵ https://www.hyvaterveys.fi/artikkeli/mieli/valheen_monet_kasvot, viitattu 22.2.2019.

⁴⁶ Cantarero, Van Tilburg, Szarota 2018, 254

suosion tavoittelu – pyrkimyksenä on itsensä saattaminen niin sanotusti ”parempaan valoon” muiden ihmisten silmissä.⁴⁷

Itsesuojeluksi kerrottujen valheiden tarkoituksena on suojella valehtelijaa valehtelun paljastumisen negatiivisilta seurauksilta. Negatiivisia seurauksia ovat esimerkiksi erilaiset rangaistukset asioista, joita valehtelija on tai ei ole tehnyt, vaikka olisi pitänyt. Muita syitä itsesuojeluksi kehitettyjen valheiden kertomiselle ovat esimerkiksi omien vikojen, tunteiden, kokemusten ja elämäntapahtumien piilottelu, omien ajatusten, näkemysten ja asenteiden puolustaminen, vastuun välttely, ihmissuhteiden rikkoontumisten estäminen ja epätarpeelliseksi koettujen keskusteluiden ja tilanteiden välttely.⁴⁸ Esimerkkinä tällaisesta valheesta voidaan pitää tilannetta, jossa lähettäjä valehtelee vastaanottajalle, ettei ole rikkonut tämän kallisarvoista vaasia, vaikka näin olisi todellisuudessa tapahtunut.⁴⁹

Taulukko 2. Valheen syyluokat Arsimoviczia, Cantareroa & Sorokoa (2015) mukailen⁵⁰

		MOTIIVI	
		Hyödyttävä (engl. Beneficial)	Suojeleva (engl. Protective)
ORIENTAATIO	Itseen (engl. Self-oriented)	EGOISTINEN (engl. EGOISTIC)	ITSESUOJELEVA (engl. SELF-DEFENSIVE)
	Muihin (engl. Other-oriented)	MIELLYTTÄVÄ (engl. PLEASING)	SUOJAAVA (engl. SHELTERING)

Miellyttämistarkoituksessa kerrotut valheet (orientaatio muihin kohdistuva, motiivina hyötyminen) sisältävät rehellisen ja aidon pyrkimyksen ilahduttaa jotakin toista henkilöä. Tällaisia valheita kerrotaan etenkin silloin, kun valheen vastaanottaja on lähettäjälle jollakin tapaa erityinen.⁵¹ Esimerkkinä tällaisesta valheesta voidaan pitää esimerkiksi sitä, kun vanhempi kertoo lapsellensa tämän tekemän piirustuksen olevan maailman hienoin ilahduttaakseen tätä.⁵²

⁴⁷ Arsimowicz ym. 2015 9–10, vrt. Cantarero ym. 2018, 254; DePaulo ym. 1996, 983; Vrij 2008, 18–19

⁴⁸ Sama, vrt. Cantarero ym. 2018, 254; DePaulo ym. 1996, 983; Vrij 2008, 20

⁴⁹ Cantarero ym. 2018, 254

⁵⁰ Mukailen Arsimowicz, Cantarero & Soroko 2015, 10

⁵¹ Arsimowicz ym. 2015, 9–10, vrt. Cantarero ym. 2018, 254; DePaulo ym. 1996, 983; Vrij 2008, 20–21

⁵² Cantarero ym. 2018, 254

Muiden suojaamiseksi kerrottujen valheiden (orientaatio muihin kohdistuva, motiivina suojeleminen) tarkoituksena on estää valheen vastaanottajan tai jonkun muun henkilön loukkaaminen, satuttaminen, surulliseksi tekeminen tai ahdingolta säästäminen. Muiden suojelemiseen tähtäävien valheiden taustalla saattaa olla myös yksilön arvomaailma, kuten halu varjella ihmishenkeä.⁵³ Alaluvun alussa esitetty Lauerman kommentti valehtelun moraaliseen hyväksyttävyydestä on mahdollista tulkita juuri muiden suojelemiseksi kerrottuun valheeseen viittaavaksi.

Valheiden luokittelu niiden kertomisen syyn mukaan ei kuitenkaan välttämättä ole niin helppoa, kuin Arsimoviczin ja kumppaneiden syymalli antaisi ymmärtää. Vrij nimittäin huomauttaa, että kategoriat eivät ole toisensa poissulkevia: valheen kertomisella voi olla samanaikaisesti useampia motiiveja⁵⁴. Cantarero, Van Tilburg ja Szarota ovat puolestaan ottaneet omassa teoreettisessa mallissaan huomioon mahdollisuuden, että valheen kertominen saattaa suuntautua ja hyödyttää samanaikaisesti sekä lähettäjä, että jotakin muuta henkilöä (niin kutsuttu Pareto-valhe).⁵⁵

2.4 Valehtelun monimutkaisuus

Kolmas mahdollinen tapa luokitella valheita on tehdä se arvioimalla valheen monimutkaisuutta (engl. lie complexity, content complexity). Valehtelun monimutkaisuudella tarkoitetaan pelkistäen sitä, kuinka helppoa tai vaikeaa valheen kertominen on valehtelijalle. Vrijn mukaan kyseisen luokittelutavan tunteminen on hyödyllistä siksi, että valehtelun aiheuttamat käyttäytymismuutokset saattavat olla valheen monimutkaisuudesta riippuvaisia.⁵⁶

Kokemus valehtelun monimutkaisuudesta on subjektiivista: joillekin ihmisille valehtelu on todennäköisesti helpompaa, kuin toisille⁵⁷. Todennäköisesti tästä syystä valheen monimutkaisuudelle ei tutkimuskirjallisuudesta tunnu löytyvän selvää luokittelumallia, toisin kuin valheen tyypille ja sen kertomisen syille. Vrijn mukaan voidaan kuitenkin ajatella, että valehtelun monimutkaisuutta määrittäviä tekijöitä ovat ainakin vastaanottajan hallussa olevat todisteet, vastaanottajan epäilevyys ja valheen keksimisen käytettävissä oleva aika⁵⁸. Esimerkiksi teinilapsen on todennäköisesti vaikeampaa valehdella vanhemmilleen, ettei ole tupakoinut näiden kielloista huolimatta, mikäli vanhemmat kysyvät asiasta ja näyttävät tälle

⁵³ Arsimovicz ym. 2015 9–10, vrt. Cantarero ym. 2018, 254, DePaulo ym. 1996, 983 ja Vrij 2008, 20–21

⁵⁴ Vrij 2008, 20

⁵⁵ Cantarero ym. 2018, 253–255

⁵⁶ Vrij 2008, 18

⁵⁷ Sama, 378–379

⁵⁸ Sama, 18

samalla pojan housujen taskusta löytynyttä tyhjää tupakka-askia (todiste)⁵⁹. Toisaalta valehtelu saatetaan kokea monimutkaisena ja kognitiivisesti kuormittavana myös ilman vastaanottajan hallussa olevia todisteitakin. Näin saattaa tapahtua esimerkiksi silloin, jos vastaanottaja vaikuttaa valehtelijan mielestä jollakin tapaa epäilevältä⁶⁰.

Kolmantena valehtelun monimutkaisuuteen vaikuttavana tekijänä voidaan Vrijn mukaan pitää sitä, kuinka hyvin valehtelija on ehtinyt valmistautua valheen kertomiseen. Ajatus on intuitiivisesti vetoava: spontaani kysymys, johon valehtelijan on nopeasti keskittävä uskottavalta kuulostava valhe, eroaa selvästi tilanteesta, jossa valehtelija on saanut kehitellä valheensa rauhassa ja kertoo sen omasta aloitteestaan.⁶¹ Valheen valmisteluun käytettävän ajan perusteella valheita voidaan kutsua helpoiksi (valmisteluun on ollut käytössä aikaa) tai vaikeiksi (valmisteluun ei ole ollut käytettävissä aikaa)⁶².

2.5 Yhteenveto

Lyhyt katsaus erilaisiin valheen määrittely- ja luokittelutapoihin osoittaa, että ihmisten toisilleen kertomia valheita voidaan tarkastella useasta eri näkökulmasta. Kuvitellaan esimerkiksi tilanne, jossa kalastusreissulta tullut henkilö kertoo seuraavana päivänä ystävälleen saaneensa saaliikseen 10 kilon painoisen lohena, vaikka todellisuudessa saaliskala oli painanut vain vajaan kilon. Ystävä yllättyy aidosti kalastajan (valheellisesta) kalaonnesta ja onnittelee tätä mahtavasta saaliista. Kalastajan kertoma valhe voidaan luokitella tyypiltään liioittelevaksi, koska tarina on osittain tosi: kalastaja vain suurenteli saaliinsa tosiasiallista painoa. Mikäli valhetta tarkastellaan sen syyn kertomisen näkökulmasta, voidaan valhe luokitella egoistiseksi: kalastaja tahtoi kertomuksellaan saada osakseen ystävänsä ihailua ja suosionosoituksia. Monimutkaisuudeltaan valhe voidaan taas luokitella kohtalaisen helpoksi: kalastaja oli ehtinyt suunnitella tarinansa aivan rauhassa, hän kertoi sen omasta aloitteestaan eikä hänen ystävänsä epäilyt kertomuksen aitoutta missään vaiheessa. Mutta määritteleekö jokin tai jotkin näistä näkökulmista sitä, millaisista asioista tai merkeistä valehtelun voisi upseerien mielestä tunnistaa? Tähän kysymykseen pyrin löytämään vastauksen tutkimuksen empiirisessä osiossa.

---

⁵⁹ Sama, 18

⁶⁰ Vrij 2008, 18

⁶¹ Sama, 18, 74–75, ks. myös Harwood 2014, 407–408

⁶² Harwood 2014, 407–408

3 USKOMUKSIA VALEHTELUN PALJASTUMISESTA

*“A liar rubs his big toe on the ground, and shivers; his face is discolored; he rubs the roots of his hairs with his fingers; and he tries by every means to leave the house” (The Vedas books of Hindu holy knowledge 900 BC).*⁶³

Tämän luvun tarkoituksena on luoda teoreettinen viitekehys tutkimukseni empiiristen tulosten tarkastelulle. Luvun teemoina ovat eri ihmis- ja ammattiryhmien tyypillisimmät uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä, tyypillisimpien uskomusten tieteellinen tarkkuus ja uskomusten rooli totuudenmukaisuuden arviointia koskevassa päätöksenteossa. Teemoihin perehtyminen mahdollistaa arvioinnin siitä, miten tässä tutkimuksessa selvittävät upseerien uskomukset suhtautuvat muiden ihmis- ja ammattiryhmien vastaaviin, millaisina niitä voidaan pitää tieteelliseltä tarkkuudeltaan ja voidaanko niiden avulla tehdä päätelmiä upseerien totuudenarviointikyvyn tarkkuudesta.

3.1 Uskomuksen määrittelyä

Strömwall, Granhag ja Hartwig (2004) määrittelevät uskomuksen (engl. belief) seuraavasti: *“a (strong or weak) feeling or conviction that something is true or real”*⁶⁴. Valheenpaljastumista käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa tällä tarkoitetaan useimmiten ihmisten näkemyksiä siitä, miten valehtelijat käyttäytyvät tai eroavat totuutta puhuvista ihmisistä. Tällaisia ajatuksia valehtelun paljastavista tekijöistä voidaan nimittää myös subjektiivisiksi vihjeiksi (engl. subjective cues to deception). Objektiivisiksi vihjeiksi kutsutaan puolestaan sellaisia käyttäytymisvihjeitä, joilla tieteellisten tutkimusten perusteella on havaittu olevan yhteys valehteluun.⁶⁵

Luvun alussa esitetty kuvaus valehtelijasta ajalta 900 eKr. sisältää useita esimerkkejä subjektiivisista vihjeistä ja valehtelun paljastumista koskevista uskomuksista. Sen mukaan valehtelu lisää valehtelijan sijaistoimintoja (engl. fidgeting), muutoksia kasvojen värissä ja pyrkimystä paeta vuorovaikutustilanteesta. Esimerkin tapauksessa uskomukset voidaan määritellä tiedostetuiksi, koska niiden esittäjä on kyennyt ajattelemaan ja ilmaisemaan niitä sanallisesti. Sen sijaan tiedostamattomat uskomukset tulevat useimmiten näkyviin totuutta arvioivan henkilön käyttäytymisessä ja tekemissä päätöksissä tämän itsensä huomaamatta.⁶⁶

⁶³ Seager, Wiseman 1999, 33 Vrij 2008, 115 mukaan.

⁶⁴ Strömwall, Granhag & Hartwig 2004, 229.

⁶⁵ Hartwig, Granhag 2015, 125

⁶⁶ Ks. esim. Hartwig, ym. 2015 (1), 142

Tästä syystä uskomuksen voi periaatteessa määritellä lisäämällä Strömwallin ja kumppaneiden määritelmään maininnan uskomusten tiedostamattomuudesta: henkilön vahva tai heikko, tiedostettu tai tiedostamaton, tunne tai näkemys siitä, että jokin asia on totta tai todellista.

Valehtelijan käyttäytymistä koskevat uskomukset voidaan jakaa sisällöltään kolmeen pääluokkaan: nonverbaaleihin, paraverbaaleihin ja verbaaleihin. Nonverbaalia käyttäytymistä koskevilla uskomuksilla tarkoitetaan sellaisia, jotka kuvaavat valehtelijan sanatonta käyttäytymistä. Sanattomaan käyttäytymiseen sisältyvät esimerkiksi erilaiset kehon liikkeet, ilmeet ja asennot. Paraverbaalia käyttäytymistä koskevat uskomukset kuvaavat sitä, miten valehtelijan uskotaan puhuvan: miten valehtelija esimerkiksi käyttää ja painottaa ääntään. Verbaalit vihjeet kuvaavat puolestaan valehtelijan puheen sisältöä eli sanallista käyttäytymistä, kuten ”valehtelijan lausumat ovat epäloogisia”.⁶⁷ Joitakin valehtelun paljastumista koskevia uskomuksia ei kuitenkaan voida luokitella edellä esitetyn kolmijaon mukaisesti. Yhtenä esimerkkinä tällaisesta voidaan pitää esimerkiksi ylisuurta itseluottamusta omiin valheenpaljastuskykyihin⁶⁸.

3.2 Eri ihmis- ja ammattiryhmien tyypillisimmät uskomukset

Valehtelijan tosiasiallisen käyttäytymisen ja ihmisten yleisimpien uskomusten väliset ristiriidat ovat herättäneet laaja-alaisen tieteellisen tutkimuksen mielenkiinnon, joka voidaan Hartwigin ja Granhagin (2015) mukaan jakaa kahteen pääsuuntaukseen. Toinen näistä edustaa yleistä kiinnostusta ihmisten päättelyvirheitä ja niiden taustalla sijaitsevia syitä kohtaan. Toisessa kiinnostus syntyy puolestaan ammatillisesta tarpeesta: monessa ammatissa valheen tunnistamisella ja totuudenmukaisuuspäätelmien tarkkuudella on suuri merkitys, jolloin myös ihmisten uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä muodostavat kiinnostavan tutkimuskohteen.⁶⁹ Uskomuksia onkin tästä syystä kartoitettu varsin laajasti sekä maallikoiden että valehtelun parissa ammatikseen työskentelevien ihmisryhmien parissa. Mutta millaisia maallikoiden ja ammattilaisten tyypillisimmät uskomukset ovat ja eroavatko ne jollain tapaa toisistaan?

⁶⁷ Ks. esim. Hart, Fillmore & Griffith 2010, 176–177

⁶⁸ Ks. esim. Hartwig ym. 2015 (1), 136

⁶⁹ Hartwig ym. 2015 (1), 126

3.2.1 Maallikoiden uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä

Aiemmissa uskomustutkimuksissa maallikoilla viitataan henkilöihin, jotka eivät ole saaneet valheenpaljastukseen liittyvää koulutusta eivätkä esimerkiksi ammattinsa puolesta osoita erityistä mielenkiintoa valheen paljastamista kohtaan. Tutkimuksissa maallikoita edustaneita ryhmiä ovatkin tyypillisesti olleet esimerkiksi eri maissa asuvat (yliopisto)opiskelijat.⁷⁰

Lukuisten tutkimusten⁷¹ perusteella maallikot näyttäisivät uskovan poikkeuksetta moniin valehtelun paljastaviin käyttäytymisvihjeisiin, jotka yhdessä heijastavat käsitystä valehtelijan kokemasta hermostuneisuudesta ja jännittyneisyydestä.⁷² Tämä ”valehtelijastereotypia”⁷³ näyttäisi olevan riippumaton esimerkiksi siitä, minkä-ikäisestä tai kulttuuritaustan omaavasta maallikosta on kyse: valehtelijan ajatellaan käyttäytyvän stereotypian mukaisesti niin japanilaisten murrosikäisten ja nuorten aikuisten⁷⁴, jordanialaisten yliopisto-opiskelijoiden⁷⁵ kuin eri ikäisten isobritannialaistenkin⁷⁶ keskuudessa. Tällaisten uskomusten poikkikulttuurillisuudesta ja laajasta levinneisyydestä toimii osoituksena myös vuonna 2006 valmistunut tutkimus *A World of Lies*. Tutkimuksessa kansainvälinen tutkijajoukko The Global Deception Research Team (GDRT) selvitti 43 kielellä 75 maassa, millaiset asiat tai merkit ihmisten mielestä paljastavat valehtelijan. Katseen välttely osoittautui tutkimukseen osallistuneiden ihmisten keskuudessa suosituimmaksi vihjeeksi: avoimessa kyselyssä se oli suosituin 51/58 tutkimukseen osallistuneesta maasta ja suljetun kyselyn perusteella siihen uskoi 71,5 % kaikista vastaajista. Muita vastaajien suosimia vihjeitä olivat esimerkiksi valehtelijan hermostuneisuus, puheen ristiriitaisuudet ja epäjohdonmukaisuus, ilmeet ja kasvojen väri sekä lisääntyneet kehon liikkeet ja asennon vaihtelut.⁷⁷

Myös monet GDRT:n tutkimusta aiemmat ja sen jälkeiset tutkimukset maallikoiden uskomuksia koskien vahvistavat näkemystä valehtelijan jännittyneisyyteen viittaavien käyttäytymisvihjeiden vahvasta suosiosta. Taulukossa 3 esitetään Hartwigin ja Granhagin (2015) laatima koonnos ennen vuotta 2015 julkaistujen, maallikoiden uskomuksia selvittäneiden tutkimusten keskeisimmistä havainnoista. Kunkin taulukossa esitetyn käyttäytymispiirteen koetaan maallikoiden keskuudessa lisääntyvän ihmisen valehdellessa.

⁷⁰ Ks. esim. Strömwall 2004, 233, Hartwig ym. 2015 (1), 128–129

⁷¹ Ks. yhteenveto aiheita koskevista tutkimuksista Vrij 2008, 135–140

⁷² Ks. esim. Vrij 2008, 119, 121. Hermostuneisuuteen viittäviä merkkejä ovat Vrijn mukaan esimerkiksi katseen välttely, vastausten sekavuus, kehon liikkeet, kasvojen ilmeet, puhevirheet ja kasvojen väri.

⁷³ Ks. esim. Bond, Depaulo 2006, 216

⁷⁴ Sato, Kikuchi & Nihei 2007, 54, 5859

⁷⁵ Al-Simadi 2000, 440

⁷⁶ Akehurst, Köhnken, Vrij & Bull 1996

⁷⁷ The Global Deception Research Team 2006, 65, 68–69; Hartwig ym. 2015 (1), 129–130

Tutkijoiden tekemän kirjallisuuskatsauksen perusteella maallikot näyttäisivät uskovan valehtelijan välttelevän katsetta, vaihtelevan asentoaan, liikehtivän raajoillaan tavanomaista enemmän sekä turvautuvan valehdellessaan erilaisiin sijaistoimintoihin. Paraverbaaleista ja verbaaleista vihjeistä suosituimpia maallikoiden keskuudessa näyttäisivät olevan puolestaan puheen häiriintyneisyyteen viittaavat vihjeet. Tällaisia ovat esimerkiksi käsitykset valheiden lyhyestä pituudesta, valehtelijan kohonneesta puheäänien korkeudesta, lisääntyneistä puhevirheistä ja puheen täyttämistä erilaisilla äännähdyksillä tai täytesanoilla. Lisäksi maallikot näyttäisivät uskovan, että valehtelijoiden puheen sisältö on ristiriitaista, epäuskottavaa ja kielii valehtelijan tahdosta olla vastaamatta esitettyihin kysymyksiin.⁷⁸

Taulukko 3. Hartwigin ja Granhagin (2015) koonnos maallikoiden tyypillisimmistä uskomuksista⁷⁹

Nonverbaalit vihjeet	Paraverbaalit vihjeet	Verbaalit vihjeet
<ul style="list-style-type: none"> • Katseen välttely • Sijaistoiminnot • Asennon vaihtelu • Eleet (engl. illustrators) • Käsien/sormien liike • Jalkojen liike • Pään liike • Silmien räpyttely 	<ul style="list-style-type: none"> • Epäröivä puhe • Puhevirheet • Puheäänien korkeus • Nopea puhetahti • Vastausviiveet • Toistuvat puhetautot 	<ul style="list-style-type: none"> • Epäuskottavuus • Epäjohdonmukaisuus • Epäsuorat lausumat • Vastausten välittömyyden puute

Myös Hartwigin ja Granhagin laatiman koonnoksen jälkeen julkaistut tutkimukset ovat osoittaneet maallikoiden uskovan edelleen moniin taulukossa esiintyviin käyttäytymismuutoksiin. Esimerkiksi Bogaardin ja Meijerin (2017) tutkimuksessa opiskelijat ilmaisivat valehtelijan katseen välttelyn, erilaisten kehollisten signaaleiden ja puheen sisältämien yksityiskohtien määrän olevan heidän mielestään hyviä vihjeitä valehtelusta.⁸⁰ Toisaalta taulukkoa tarkasteltaessa on kuitenkin syytä muistaa, että se kuvaa vain maallikoiden tyypillisimpiä uskomuksia. Esimerkiksi Hurleyn, Griffinin ja Stefanonen (2014)

⁷⁸ Hartwig ym 2015 (1), 128–129, 130, ks. myös Strömwall ym. 2004, 230–231

⁷⁹ Hartwig ym. 2015 (1), 129

⁸⁰ Bogaard, Meijer 2017, 3. Ks. myös Bogaard, Meijer, Vrij & Merkelbach 2016

tutkimuksessa yliopisto-opiskelijat esittivät monien taulukon mukaisten vihjeiden lisäksi, että valehtelijan voisi tunnistaa myös tämän asenteen tai korostuneen tunnetilan (engl. elevated affect) perusteella.⁸¹ Lisäksi maallikoiden tyypillisimmät uskomukset saattavat olla osittain riippuvaisia sukupuolieroista, kuten Saton ja Nihein (2009) tutkimus osoittaa. Kyseisen tutkimuksen tulosten perusteella naiset näyttäisivät uskovan miehiä vahvemmin esimerkiksi valehtelijan hermostuneeseen käyttäytymiseen⁸².

3.2.2 Ammattilaisten uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä

Ammattilaisilla (engl. professionals, practitioners) viitataan tutkimuskirjallisuudessa useimmiten sellaisiin henkilöihin, jotka työskentelevät oikeusjärjestelmän parissa, ovat saaneet koulutusta valheen paljastuksesta tai jotka oletettavasti kohtaavat työssään usein valehtelua. Tällaisia ovat muun muassa poliisit, tulliviranomaiset, syyttäjät ja tuomarit.⁸³ Ammattilaisten uskomuksia selvittäneiden tutkimusten taustaoletuksena on usein pidetty sitä, että kyseiset henkilöt eroavaisivat uskomuksiltaan jollakin tapaa aiheeseen perehtymättömistä maallikoista.⁸⁴

Ajatukselle ammattilaisten ja maallikoiden uskomusten eroavaisuuksista ei kuitenkaan ole olemassa kovin suurta tieteellistä näyttöä. Ryhmien välisiä eroavaisuuksia ovat selvittäneet esimerkiksi Bogaard, Meijer, Vrij ja Merkelbach (2016). Tutkijat selvittivät tutkimuksessaan 95 hollantilaispoliisin ja 104 yliopisto-opiskelijan uskomuksia valehtelun paljastavista vihjeistä sekä avoimella että suljetulla kyselyllä. Avoimessa kyselyssä poliisien suosituimmat uskomukset valehtelijan nonverbaalia käytöstä koskien olivat käyttäytyminen (ei tarkemmin eritelty), katseen välttely, hikoilu, hermostuneisuus ja punastuminen. Tutkimuksessa maallikoita edustaneiden opiskelijoiden keskuudessa suosituimpia uskomuksia olivat puolestaan katseen välttely, hermostuneisuus, hikoilu, kehon liikkeet ja kasvojen ilmeet (ei tarkemmin eritelty). Verbaaleita vihjeitä kartoittaneessa suljetussa kyselyssä suosituimpia olivat molemmissa ryhmissä puheen ristiriitaisuudet ja siihen sisältyvien yksityiskohtien määrä.⁸⁵ Myös Bogaardin ja Meijerin (2017) tutkimuksessa opiskelijoiden ja poliisien suosituimmat uskomukset olivat samansuuntaisia. Tutkimuksen avoimessa kyselyssä molemmat ryhmät esittivät viiden suosituimman käyttäytymisvihjeen osalta uskovansa valehtelijan katseen välttelyyn, hikoiluun, hermostuneeseen käyttäytymiseen, ja kehollisiin

⁸¹ Hurley ym. 2014, 23

⁸² Sato, Nihei 2009, 759

⁸³ Strömwall, Granhag ja Hartwig 2004, 233; Vrij 2008, 120.

⁸⁴ Hartwig ym. 2015 (1), 132

⁸⁵ Bogaard ym. 2016, 4,6

signaaleihin.⁸⁶ Poliisit ja siviilit eivät myöskään näyttäisi eroavan toisistaan sen suhteen, millaisten kasvoilla näkyvien vihjeiden he uskovat toimivan merkkeinä valehtelusta.⁸⁷

Edellä esitetyt tutkimustulokset maallikoiden ja ammattilaisten uskomusten yhteneväisyydestä eivät todennäköisesti selity sattumalla: myös aikaisemmat ammattilaisten uskomuksia selvittäneet tutkimukset ovat tulostensa osalta monin paikoin samankaltaisia⁸⁸. Esimerkiksi isobritannialaispoliisit näyttäisivät suosivan katseen välttelyä, kehon kieltä ja naaman koskettelua merkkeinä valehtelusta.⁸⁹ Muista ammattilaisiksi luokiteltavista ryhmistä esimerkiksi opettajat uskovat poliiseille tyypillisten uskomusten lisäksi puheen ristiriitaisuuteen ja sijaistoimintojen lisääntymiseen⁹⁰. Ympäri maailmaa työskentelevät talousalan ammattilaiset näyttäisivät myös uskovan valehtelijan lisääntyneeseen hermostuneisuuteen, kehon liikkeisiin ja kohonneeseen puheäänen korkeuteen.⁹¹ Samalla tavoin näyttäisivät ajattelevan myös monet esimiesasemassa toimivat henkilöt⁹². Näiden ammattiryhmien uskomukset ovat pitkälti yhdenmukaisia Strömwallin, Granhagin ja Hartwigin (2004) laatiman koonnoksen (taulukko 4) kanssa, joka kuvaa ammattilaisten tyypillisimpiä uskomuksia.

Strömwallin ja kumppaneiden koonnokseen sisältyy myös joitakin poikkeuksia. Vangit ovat tutkimuksissa esittäneet muista ammattilaisryhmistä poikkeavia uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä⁹³. Nonverbaalien vihjeiden kohdalla näistä huomionarvoisimpia ovat vankien usko siihen, että valehtelu ei aiheuta lisääntynyttä katseen välttelyä, itsensä koskettelua tai kehon osien liikettä⁹⁴. Elaadin (2009) tutkimuksessa selvisi puolestaan, että vangit näyttäisivät yhdistävän pupillien laajentumisen valehtelun aiheuttamaksi fysiologiseksi reaktioksi⁹⁵. Myöskään ruotsalaiset maahanmuuttoviranomaiset (engl. migration board officers) eivät näyttäisi uskovan valehtelun aiheuttavan lisääntynyttä katseen välttelyä.⁹⁶ Hartwigin ja Granhagin (2015) mukaan kyseiset poikkeukset saattavat selittyä edellä esitettyjen ryhmien erityislaatuisilla päätöksentekoympäristöillä, jotka auttavat niissä toimivia henkilöitä rakentamaan realistisempia käsityksiä valehtelun paljastavasta käyttäytymisestä⁹⁷

⁸⁶ Bogaard ym. 2017, 3

⁸⁷ Delmas ym. 2019, 1,20

⁸⁸ Hartwig ym. 2015 (1), 131–135

⁸⁹ Wright, Wheatcroft 2017, 312

⁹⁰ Ulatowska 2017, 255

⁹¹ Hartwig, Voss & Wallace 2015, 177

⁹² Hart, Hudson, Fillmore & Griffith 2006, 180–181, Hart ym. 2010, 178

⁹³ Hartwig ym. 2015 (1), 136–137

⁹⁴ Vrij, Semin 1996 70–71, 76–77

⁹⁵ Elaad 2009, 1047

⁹⁶ Granhag, Strömwall, Hartwig 2005, 42

⁹⁷ Hartwig ym. 2015 (1), 134–135, 138

Taulukko 4. Strömwallin, Granhagin ja Hartwigin (2004) koonnos ammattilaisten uskomuksista ⁹⁸

-
• Valehtelijat välttelevät katsetta	• Valehtelijan sijaistoiminnot lisääntyvät
• Valehtelijat koskettelevat itseään enemmän (engl. <i>self-manipulations</i>)	• Valehtelijat vaihtelevat enemmän asentoaan
• Valehtelijat liikuttelevat päätään / tekevät enemmän nyökkäyksiä	• Valehtelijat liikehtivät enemmän kehollaan
• Valehtelijoiden puhe on vähemmän sujuvaa	• Valheet ovat epä johdonmukaisia
• Valehtelijat liikuttelevat enemmän käsiään (engl. arm/hand)	• Valehtelijoiden kertomukset ovat epäuskottavia
• Valehtelijat liikuttelevat enemmän jalkojaan (engl. leg/feet)	• Valheet sisältävät vähemmän yksityiskohtia
-

3.3 Uskomusten tieteellinen tarkkuus

Ovatko ihmisten tyypillisimmät uskomukset valehtelijan käyttäytymistä koskien tieteellisesti paikkansa pitäviä? Valehtelun aiheuttamia käyttäytymismuutoksia selvittäneiden tutkimusten ja aiheeseen perehtyneiden tutkijoiden näkemysten perusteella vastaus kysymykseen vaikuttaa kielteiseltä.

3.3.1 Valehtelijan tosiasiallisen käyttäytymisen ja uskomusten välinen vastaavuus

Valehtelun aiheuttamia käyttäytymismuutoksia selvittäneitä kansainvälisiä tutkimuksia on julkaistu suuri määrä psykologisissa ja sosiaalipsykologisissa tiedejulkaisuissa. Vuonna 2003 julkaistua DePaulon, Lindsayn, Malonen, Muhlenbruckin, Charltonin ja Cooperin metatutkimusta Cues to Deception voidaan pitää näistä kattavimpana⁹⁹. Kyseisen tutkimuksen perusteella valehtelu ei näyttäisi aiheuttavan mitään täysin varmaa muutosta valehtelijoiden käyttäytymisessä. Joidenkin muutosten ilmenemistodennäköisyyttä valehtelun yhteydessä voidaan kuitenkin pitää suurempana kuin joidenkin muiden. Tietyiltä osin valehtelijat esimerkiksi:

1. ovat yhteistyökyvyttömämpiä
2. kertovat vähemmän mukaansatempaavia tarinoita

---

⁹⁸ Strömwall ym. 2004, 233

⁹⁹ Hartwig ym. 2015 (1), 130

3. antavat itsestään negatiivisemmän vaikutelman ja
4. ovat jännittyneempiä

kuin totuutta puhuvat henkilöt.¹⁰⁰ Tutkimuksessa selvisi esimerkiksi, että lähettäjän pupillien laajentumisella, puheäänien korkeuden kohoamisella ja jännittyneemmällä olemuksella näyttäisi olevan tilastollinen yhteys valehteluun. Lisäksi valehtelijat näyttäisivät tutkimuksen perusteella puhuvan tavanomaista lyhyemmin, välttelevän puheenaihetta, sisällyttävän puheeseensa vähemmän yksityiskohtia, vaikuttavan poissaolevammilta ja yhteistyökyvyttömämmiltä kuin totta puhuvat ihmiset.¹⁰¹ Toisaalta tutkimuksen mukaan valehtelijat eivät kuitenkaan näyttäisi elehtivän, liikuttelevan raajojaan tai sortuvan sijaistoimintoihin totuutta puhuvaa ihmistä useammin; raajojen kohdalla valehtelijoiden liike näyttäisi pikemminkin vähentyvän.¹⁰² Myös kaikkien aikojen suosituksen uskomus valehtelijan lisääntyneestä katseen välttelystä osoittautui tutkimuksessa täysin epärealistiseksi¹⁰³.

Osa maallikoiden ja ammattilaisten tyypillisimmistä uskomuksista on mahdollista määritellä tieteellisesti tarkoiksi, kun niitä verrataan DePaulon ja kumppaneiden tutkimustuloksiin (esim. valehtelijan puheiden epäuskottavuus). Vrijn (2008) vertailun (taulukko 5) perusteella yhteneväisyydet ihmisten suosituimpien uskomusten ja valehtelijan käyttäytymistä selvittäneiden tutkimustulosten välillä jäävät kuitenkin pieniksi. Uskomukset näyttäisivät nimittäin olevan paikkansa pitäviä ainoastaan kuuden käyttäytymisvihjeen kohdalla (äänenkorkeus, puhenopeus, hymyily, pään liikkeet, vastausten välittömyys ja vastausten uskottavuus). Vrij huomauttaa, että näistä kuudesta vihjeestä diagnostisia, valehtelun aiheuttamia käyttäytymismuutoksia ovat vain kohonnut puheäänien korkeus sekä valehtelijan vastausten välittömyyden ja uskottavuuden puute¹⁰⁴.

---

¹⁰⁰ Depaulo ym. 2003, 1

¹⁰¹ Sama, 91–97

¹⁰² Sama, 91–97, Ks. myös Sporer, Schwandt ym. 2007, 26 ja Vrij 2008, 124

¹⁰³ DePaulo ym. 2003, 92, 93

¹⁰⁴ Vrij 2008, 125

Taulukko 5. Vrijn (2008) vertailu objektiivisista ja subjektiivisista käyttäytymisvihjeistä¹⁰⁵

	a) OBJEKTIIVISET	b) SUBJEKTIIVISET
<u>Nonverbaalit vihjeet</u>		
Katse	-	<
Hymyily	-	-
Itsensä koskettelu (self-adaptors)	-	>
Puhetta painottavat eleet	<	-
Käsien/ sormien liike	<	>
Jalkojen liike (leg/foot)	<	>
Vartalon liike	-	>
Pään liike	-	-
Asennon vaihtelu	-	>
Silmien räpyttely	-	>
<u>Paraverbaalit vihjeet</u>		
Epäröivä puhe	-	>
Puhevirheet	-	>
Puheäänän korkeus	>	>
Puhetahti	-	-
Puheviiveet (latency period)	>	-
Puhetaukojen pituudet	>	-
Puhetaukojen toistuvuus	-	>
<u>Verbaalit vihjeet</u>		
Negatiiviset lausumat	>	-
Itseviittaukset	-	<
Vastauksen välittömyys	<	<
Vastauspituus	<	-
Uskottavuus	<	<
Johdonmukaisuus	-	<
Ristiriitaisuus	-	>

a) Selitykset: < valehtelijat osoittavat harvemmin verrattuna totuutta puhuviin; > useammin; - ei havaittua yhteyttä valehteluun

b) Selitykset: < uskomusten mukaan valehtelijat osoittavat vähemmän tai harvemmin verrattuna totuutta puhuviin; > enemmän tai useammin; - vihjettä ei assosioida valehteluun

¹⁰⁵ Mukailleen Vrij 2008, 124. Vrijn vertailussa on otettu huomioon myös DePaulon ym. 2003 metatutkimuksen tulokset. Olen muuttanut alkuperäisen taulukon vihjeluokkien järjestystä, sarakkeiden otsikointia sekä korostanut punaisella värillä samankaltaisuudet objektiivisten ja subjektiivisten vihjeiden välillä.

Vrijn vertailutaulukko osoittaa, että valtaosalle ihmisten tyypillisimmistä uskomuksista ei löydy juuri minkäänlaista tieteellistä tukea. Sen sijaan uskomukset näyttäisivät heijastavan liioiteltua ja varsin stereotyyppistä näkemystä valehtelijan lisääntyneestä hermostuneisuudesta.¹⁰⁶ Tutkijoiden mukaan tämän käsityksen synnyn taustalla vaikuttaa todennäköisesti ihmisten naiivi päättely. Valehtelijan ajatellaan kokevan häpeän, pelon ja jännittyneisyyden tunteita, jotka johtuvat valehtelun moraalisesta vääryydestä. Edellä mainittujen tunnetilojen oletetaan puolestaan näkyvän valehtelijan käyttäytymisessä hermostuneisuudesta kielivinä käyttäytymisvihjeinä.¹⁰⁷

3.3.2 Käyttäytymisvihjeiden ja uskomusten tilannesidonnaisuus

DePaulo ja kumppanit tekivät metatutkimuksessaan erään havainnon, jonka perusteella maailmanlaajuinen ”valehtelijastereotypia” osoittautui osittain paikkansa pitäväksi. Tutkimuksessa selvisi esimerkiksi, että rikoksista valehdeltaessa valehtelijoiden yleinen jännittyneisyys, silmien räpyttely sekä sijaistoiminnat näyttäisivät lisääntyvän. Lisäksi valehtelijan korkea motivaatio suoriutua valehtelusta paljastumatta oli tutkimuksessa yhteydessä lisääntyneeseen katseen välttelyyn, vaikka sen tilastollinen yhteys valehteluun osoittautuikin tutkimuksessa muuten heikoksi.¹⁰⁸ DePaulon ja kumppaneiden tekemä havainto ei ole ainoa laatuaan: esimerkiksi Sporer ja Schwandt (2007) huomasivat omassa metatutkimuksessaan, että valheen rangaistavuuden ja suoriutumismotivaation lisäksi myös valheen sisällöllä, siihen käytettävällä valmisteluajalla ja tutkimuksen koejärjestelyillä näyttäisi olevan vaikutusta valehtelijan käyttäytymiseen¹⁰⁹. Näiden tulosten perusteella valehtelun aiheuttamat käyttäytymismuutokset näyttäisivät olevan riippuvaisia siitä, kuka valehtelee, millaisesta asiasta valehdellaan ja millaisessa tilanteessa valhe kerrotaan.¹¹⁰

Valehtelun aiheuttamien käyttäytymismuutosten konteksti- ja muuttujariippuvuudesta voidaan tehdä seuraavanlainen päätelmä. Se, mikä saattaa toimia selvänä merkinä valehtelusta jossakin vuorovaikutustilanteessa, ei välttämättä toimi samalla tavoin toisessa.¹¹¹ Joskus valehtelijan saattaa erottaa totuutta puhuvasta henkilöstä esimerkiksi tieteellisesti epäluotettavien käyttäytymisvihjeiden, kuten hermostuneen liikehdinnän ja katseen välttelyn perusteella. Jos tällaisia vihjeitä pidetään varmoina valehtelun merkkeinä tilanteesta ja lähettäjistä riippumatta, kasvavat virheellisten totuudenmukaisuuspäätelmien mahdollisuudet

¹⁰⁶ Vrij 2008, 382. Ks. myös Hartwig ym. 2015 (1), 130–131

¹⁰⁷ Ks. esim. Bond, DePaulo 2006, 216, Hartwig ym. 2015 (1), 139, 141, Vrij 2008, 127, 133

¹⁰⁸ DePaulo ym. 2003, 99, 101

¹⁰⁹ Sporer ym. 2007, 1, 15–18

¹¹⁰ Ks. esim. Levine 2018 2473–2474, Vrij 2008, 374

¹¹¹ Vrij 2008, 374–375, 396

ennen pitkää suuriksi. Esimerkiksi Vrij huomauttaa, että vuorovaikutustilanteen aikana ilmenevä lähettäjän hermostuneisuus ja jännittyneisyys voivat olla seurausta myös monesta muusta syystä kuin valehtelusta. Syitä hermostuneisuuteen voivat olla esimerkiksi lähettäjän luonteenpiirteet (ujous, sosiaalisten vuorovaikutustilanteiden jännittäminen) tai erilaiset tilannekohtaiset tekijät (esimerkiksi joutuminen syytetyksi valehtelusta täysin perusteettomasti)¹¹². Toisaalta mikäli valehtelija pyrkii tietoisesti kontrolloimaan omaa käyttäytymistään ja näyttämään rauhallista jännityksestään huolimatta, voi tähän tunnetilaan viittavia vihjeitä etsivä vastaanottaja päätyä pitämään valehtelijaa virheellisesti täysin rehellisenä.¹¹³ Vrij huomauttaa, että käyttäytymismuutosten yksilö- ja tilannekohtaisuudesta johtuen ihmisten tulisi välttää käyttäytymistä koskevien päättelysääntöjen hyödyntämistä totuudenmukaisuuden arvioinnissa.¹¹⁴

Ihmisten tyypillisimpien uskomusten osalta on olemassa vain vähän tutkittua tietoa siitä, jakavatko myös ne objektiivisten käyttäytymismuutosten kaltaisen muuttuja- ja kontekstisidonnaisen luonteen. Ainakaan Taylorin ja Vrijn (2000) tutkimustulosten perusteella valheen monimutkaisuudella ei näyttäisi olevan merkittävästi vaikutusta ihmisten uskomuksiin valehtelun paljastavista käyttäytymisvihjeistä¹¹⁵. Toisaalta Lakhanin ja Taylorin (2002) tutkimuksessa selvisi, että opiskelijat ja poliisit assosioivat korkeat panokset omaaviin valheisiin enemmän hermostuneisuuteen viittaavia käyttäytymisvihjeitä kuin matalat panokset omaaviin valheisiin.¹¹⁶ Aihetta koskevan tiedon vähyyden vuoksi uskomusten muuttujasidonnaisen luonteen selvittämiseksi on aikaisemmissa tutkimuksissa esitetty tarve¹¹⁷.

3.4 Uskomusten ja päätöksenteon välisestä yhteydestä: näkemyksiä puolesta ja vastaan

Hyödyntävätkö ihmiset uskomustensa mukaisia käyttäytymisvihjeitä totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena? Entä vaikuttavatko tieteellisesti epätarkat uskomukset negatiivisesti ihmisten kykyyn tunnistaa valehtelijoita? Vaikka uskomuksia pidetäänkin yleisesti ihmisten toimintaa ja päättelyä ohjaavina tekijöinä¹¹⁸, asiaa selvittäneet tutkimukset esittävät aiheesta toisistaan eroavia näkemyksiä.

¹¹² Vrij 2008, 383

¹¹³ Vrij 2008, 378–379

¹¹⁴ Vrij 2008, 396

¹¹⁵ Taylor, Vrij 2000, 111, 123

¹¹⁶ Lakhani, Taylor 2002, 362–363

¹¹⁷ Hurley ym. 2014, 30, Hartwig ym. 2015 (1), 147–148

¹¹⁸ Eichenbaum, Bodkin 2000, 177

3.4.1 Uskomusten ja päätöksenteon välisen yhteyden puolesta

Mann, Vrij ja Bull (2004) selvittivät uskomusten ja päätöksenteon välistä suhdetta vuonna 2004 tutkiessaan isobritannialaisten poliisien valheenpaljastustarkkuutta. Tutkimuksessa poliiseille näytettiin videotallenteita tilanteista, joissa haastateltiin todellisia rikoksesta epäiltyjä henkilöitä. Poliisien tehtävänä oli päätellä videoilla esiintyneiden henkilöiden totuudenmukaisuutta. Ennen tehtävää ja sen jälkeen poliiseilta kysyttiin, millaisia vihjeitä he hyödyntävät arvioidensa perusteena. Tutkimuksessa selvisi, että valtaosa poliiseista luotti stereotyyppisiin käyttäytymisvihjeisiin sekä ennen videotallenteiden katsomista että niiden aikana. Tällaisia olivat esimerkiksi valehtelijan lisääntynyt katseen välttely ja pään nyökkäykset. Epäiltyjen, jotka videotallenteissa esittivät kyseisiä käyttäytymisvihjeitä, pääteltiin useimmiten olevan valehtelijoita vihjeisiin uskoneiden poliisien toimesta. Heidän tarkkuutensa erottaa valhe ja totuus toisistaan oli huonompi kuin tieteellisesti luotettavampiin vihjeisiin uskoneilla poliiseilla. Tulosten perusteella tutkijat päättelivät, että poliisien uskomukset ovat luonteeltaan pikemminkin yleisiä kuin tilannekohtaisia¹¹⁹: niitä hyödynnetään päätöksenteon tukena, vaikka tarjolla olisi luotettavampia todisteita.

Myös Forrest, Feldman ja Tyler testasivat vuonna 2004 hypoteesiaan tieteellisesti epätarkkojen uskomusten negatiivisesta vaikutuksesta totuudenmukaisuuspäätelmien tarkkuudelle. Tutkimuksen tulokset vahvistivat tutkijoiden asettaman hypoteesin: mitä objektiivisimpia tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden uskomukset olivat, sitä paremmin he kykenivät tunnistamaan valehtelijoita.¹²⁰ Bogaard ja Meijer (2017) havaitsivat puolestaan, että usko tieteellisesti luotettaviksi luokiteltaviin verbaaleihin vihjeisiin lisäsi totuudellisten väittämien tunnistamisen tarkkuutta.¹²¹

Edellä esitettyjen tutkimusten perusteella on mahdollista päätellä, että esimerkiksi survey-tutkimuksessa kartoitetuilla uskomuksilla voisi tehdä niitä esittäneiden ihmisten totuudenarviointikyvyn tarkkuutta koskevia arvioita.¹²² Näiden tutkimusten perusteella ihmiset vaikuttaisivat hyödyntävän uskomuksiaan, niin tieteellisesti tarkkoja kuin epätarkkojakin, totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena. Vastaavasti ihmisten valheenpaljastustarkkuus vaikuttaisi olevan riippuvainen siitä, kuinka tieteellisesti tarkkoja nämä uskomukset ovat.¹²³

¹¹⁹ Mann, Vrij & Bull 2004, 144–145

¹²⁰ Forrest, Feldman & Tyler 2004, 770–776

¹²¹ Bogaard, Meijer 2017, 5–7

¹²² Vrt. Vrij 2008, 115

¹²³ Vrij 2008, 115

3.4.2 Uskomusten ja päätöksenteon välistä yhteyttä vastaan

Päätelmä siitä, että ihmiset hyödyntävät uskomuksiaan totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena, ei kuitenkaan välttämättä ole täysin paikkansapitävä. Joidenkin asiaan perehtyneiden tutkimusten tulokset osoittavat nimittäin täysin päinvastaiseen suuntaan. Esimerkiksi Hartwigin ja Bondin (2011) metatutkimustulosten perusteella kokeellisissa laboratoriotilanteissa valehtelijaksi tunnistetaan useimmiten epävarmalta kuulostava, olemukseltaan välinpitämättömältä tai ristiriitaiselta vaikuttava sekä lausumiltaan epälooginen tai muutoin epäuskottava henkilö. Sen sijaan valehtelijan hermostuneisuuteen viittaavia käyttäytymisvihjeitä (esimerkiksi katseen välttely, lisääntyneet eleet) hyödynnetään Hartwigin ja Bondin tutkimuksen perusteella valehtelijan tunnistamisessa huomattavasti vähemmän kuin mitä ihmisten uskomuksia selvittäneiden tutkimusten tulokset antaisivat olettaa.¹²⁴

Hartwigin ja Bondin tutkimustulosten perusteella voidaan päätellä, etteivät ihmiset välttämättä ole tietoisia kaikista totuudenmukaisuuspäätöksensä taustalla vaikuttavista tekijöistä. Hartwigin ja Granhagin (2015) mukaan tällaisia tekijöitä voidaan kutsua tiedostamattomiksi uskomuksiksi.¹²⁵ Itseraportointiin perustuvien uskomustutkimusten kannalta tämä tarkoittaa sitä, että niiden tulosten avulla ei välttämättä kyetä tekemään luotettavia päätelmiä vastaajien totuudenarviointikyvyn tarkkuudesta¹²⁶. Asiaa voidaan havainnollistaa esimerkiksi sillä: vaikka vastaaja kertoisi uskovansa katseen välttelyyn (epäluotettava vihje) merkinä valehtelusta, saattaa hän tiedostamattaan perustaa totuudenmukaisuuspäätöksensä esimerkiksi lähettäjän lausumien epäjohdonmukaisuuteen (luotettava vihje). Toisaalta valheen epäjohdonmukaisuuteen tietoisesti uskova henkilö saattaa kuitenkin tiedostamattaan perustaa päätöksensä esimerkiksi lähettäjän ihon väriin¹²⁷, kasvonpiirteisiin¹²⁸ ja vaatetukseen¹²⁹, joita voidaan lähtökohtaisesti pitää epäluotettavina kriteereinä arvioitaessa ihmisten totuudenmukaisuutta¹³⁰.

Myös Parkin, Levinen, McCornackin, Morrisonin ja Ferraran (2002) tutkimuksen *How people really detect lies* tulokset kyseenalaistavat omalla tavallaan sen, missä määrin ihmiset hyödyntävät uskomuksiaan tunnistaessaan valehtelijoita. Tutkimuksessa nimittäin selvisi, että arkielämässä valheen paljastuminen näyttäisi useimmiten perustuvan fyysisten todisteiden

¹²⁴ Hartwig, Bond 2011, 654; Hartwig ym. 2015 (1), 143–146

¹²⁵ Hartwig, ym. 2015 (1), 142

¹²⁶ Hartwig ym. 2011, 654

¹²⁷ Appleby 2015, 113–117

¹²⁸ Masip, Garrido, Herrero 2003 276, 287–288, Hartwig ym. 2011, 650

¹²⁹ Vrij 1997, 47, 52–53

¹³⁰ Vrij 2008, 126–127

sekä tilanne- ja kontekstisidonnaisen tiedon hyödyntämiseen, eikä niinkään uskomusten mukaisten käyttäytymisvihjeiden havainnointiin. Tutkimuksessa 202 vastaajaa vastasi kysymykseen, jossa heiltä tiedusteltiin viimeisintä kertaa, jolloin heille on valehdeltu. Lisäksi vastaajille esitettiin kysymyksiä siitä, kuka heille valehteli, mitä valhe koski ja miten valhe paljastui. Vastausten perusteella valheet näyttäisivät paljastuvan tosielämässä useimmiten kolmannen osapuolen tarjoaman tiedon avulla (32 % vastauksista), useampien tapojen ja tekijöiden yhdistelmillä (30,9 %) ja fyysisten todisteiden avulla (18,0 %). Verbaalin tai nonverbaalin käytöksen perusteella valehtelijat paljastuvat tulosten perusteella hyvin harvoin (2,1 % kaikista vastauksista). Eri tapojen yhdistelmissä korostuivat niin ikään useimmiten kolmannen osapuolen tarjoama tieto (52,1 %), fyysiset todisteet (30,9 %) mutta myös valehtelijan itsensä antama tunnustus (18,6 %).¹³¹

Parkin tutkimusryhmän tulokset ovat saaneet tukea myös armeijakontekstissa tehtyjen tutkimusten avulla, joissa on hyödynnetty alkuperäisessä tutkimuksessa käytettyä kyselyrakennetta. Esimerkiksi Skidmore ja Ortizin (2014) tutkimuksessa 84 yhdysvaltalaisen armeijan upseerin vastauksista yhdessäkään ei mainittu, että työelämässä tunnistettu valhe olisi paljastunut lähettäjän käyttäytymisen havainnointiin perustuen. Valheen paljastuminen oli yleensä tapahtunut kolmannen osapuolen tarjoaman tiedon (16,5 %), fyysisten todisteiden (14,5 %) tai erilaisten yhdistelmien avulla.¹³² Myös kansainvälisesti tarkasteltuna upseerien työssä havaitsemat valheet näyttäisivät paljastuvan niin ikään kolmannen osapuolen tarjoaman tiedon ja fyysisten todisteiden avulla, vaikka asiaa selvittäneessä Kunin ja Whaleyin (2015) tutkimuksessa kolmanneksi tyypillisin valheen paljastumisen tapa olikin valehtelijan verbaali tai nonverbaali käyttäytyminen.¹³³

Edellä esitettyjen tutkimustulosten perusteella vaikuttaisi siltä, että laboratoriotutkimusten ulkopuolella ihmiset hyödyntävät käyttäytymisen havainnointia luotettavampia menetelmiä totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena. Park ja kumppanit ovatkin päätelleet, että tosielämässä käyttäytymisen havainnointia hyödynnetään totuudenmukaisuuspäätelmien tukena todennäköisesti vain silloin, kun arvioinnin tueksi ei ole parempaakaan keinoa.¹³⁴

¹³¹ Park, Levine, McCornack, Morrison & Ferrara 2002, 144, 151

¹³² Skidmore, Ortiz 2014, 31. Kyseessä on pro gradun tasoinen tutkielma.

¹³³ Kun, Whaley 2015, 37. Kyseessä on pro gradun tasoinen tutkielma.

¹³⁴ Park ym. 2002, 154–155

3.5 Yhteenveto

Niin maallikoiden kuin ammattilaistenkin tyypillisimmät uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä viittaavat stereotyyppiseen käsitykseen valehtelijan käyttäytymisessään ilmentämästä hermostuneisuudesta. Kyseinen ”valehtelijastereotypia” ei kuitenkaan saa suurta tukea käyttäytymismuutoksia selvittäneiden tutkimusten tuloksista: valehtelijat eivät yleisesti ottaen välttele katsetta tai liikehdi juurikaan sen enempää kuin totuutta puhuvat henkilöt. Tutkimusten perusteella valehtelun paljastavia objektiivisia käyttäytymisvihjeitä on olemassa vain vähän; näistä ihmisten tyypillisimpien uskomusten kanssa yhteneväisiä ovat valehtelijan kohonnut puheäänen korkeus, puheiden epäuskottavuus sekä vastausten välittömyyden puute. Erilaisten käyttäytymisvihjeiden hyödynnettävyyttä valehtelun tunnistamisessa heikentää lisäksi niiden yksilö- ja tilannesidonnainen luonne. Nähtäväksi jääkin, millaisiksi upseerien uskomukset osoittautuvat tätä teoreettista taustaa vasten tarkasteltuna.

Tutkimukset esittävät toisistaan eroavia näkemyksiä sen suhteen, hyödyntävätkö ihmiset tyypillisimpiä uskomuksiaan valehtelun tunnistamista koskevassa päätöksenteossa. Joidenkin laboratorio-olosuhteissa toteutettujen tutkimusten mukaan tämä saattaa pitää paikkansa. Näiden tutkimusten perusteella uskomusten objektiivisuudella ja parantuneella valheenpaljastustarkkuudella on yhteys. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna upseerien uskomusten avulla voisi siis periaatteessa tehdä päätelmiä heidän kyvyistä tunnistaa valehtelijoita. Toisaalta osa ihmisten tekemistä totuudenmukaisuuspäätöksistä saattaa tapahtua täysin alitajuisesti. Tämä tieto kyseenalaistaa tietoisesti esitettyjen uskomusten hyödynnettävyyttä niitä esittäneiden ihmisten valheenpaljastustarkkuutta arvioitaessa. Olipa asia kummin tahansa, tosielämässä ihmiset näyttäisivät hyödyntävän valehtelun tunnistamisessa kuitenkin huomattavasti luotettavampia menetelmiä kuin lähettäjän käyttäytymisen havainnointia. Tämä tulee huomioida arvioitaessa upseerien uskomusten muodostamaa riskiä heidän kyvyilleen erottaa valehtelijoita ja totuutta puhuvia ihmisiä toisistaan.

4 TUTKIMUKSEN MENETELMÄLLISET VALINNAT

Tässä luvussa esittelen tutkimukseni menetelmälliset valinnat. Samalla kuvailen aineistonkeruutilaisuuteen johtaneen tutkimusprosessini vaihe vaiheelta. Aloitan luvun tutkimukseni tieteenfilosofisten taustaoletusten esittelyllä, jonka jälkeen siirryn uskomusten tutkimisessa perinteisesti hyödynnettyjen aineistonkeruumenetelmien pariin. Koen kyseisten menetelmien sekä niiden vahvuuksien ja heikkouksien esittelyn tarpeelliseksi, jotta lukija kykenisi arvioimaan tätä tutkimusta varten tekemääni poikkeuksellista menetelmävalintaa: eläytymismenetelmää. Sitä koskevan valintani kriteereihin, sisältämien kehyskertomusten laadinnan ja käytön perusteisiin paneudun tarkemmin alaluvussa 4.3. Luvun lopussa tuon esille, millaisin perustein valitsin tutkimukseni vastaajajoukon, joka koostuu Yleisesikuntaupseerikurssin 59 (YEK59) opiskelijoista. Viimeisenä kuvailen, miten toteutin tutkimukseni aineistonkeruutilaisuuden ja millaisen vastausaineiston aineistonkeruutilaisuus tuotti.

4.1 Tutkimuksen tieteenfilosofinen perusta

Tieteenfilosofia voidaan määritellä tietoteorian alaksi, joka keskittyy esimerkiksi tieteellisen tiedon ja todellisuuden välisiin suhteisiin sekä todellisuutta koskevien tiedonhankintatapojen metodologisiin ongelmiin¹³⁵. Tieteenfilosofian keskeisimpiä pohdinnan aiheita ovat a) ontologiset ongelmat eli kysymykset todellisuuden luonteesta ja b) epistemologiset (tietoteoreettiset) ongelmat eli kysymykset todellisuutta koskevan tiedon luonteesta ja sen hankinnan tavoista.¹³⁶

Todellisuutta koskevat käsitykset voidaan tieteenfilosofian näkökulmasta jakaa luonteeltaan karkeasti realistiseen tai sosiaaliseen: todellisuuden olemassaolo voidaan nähdä joko ihmisen käsityksistä riippumattomaksi (realistinen ontologia) tai niistä riippuvaksi (subjektiivinen, sosiaalinen ontologia).¹³⁷ Tutkijan todellisuuskäsityksen ja tutkimuskohteen ontologinen määrittely vaikuttaa väistämättä tutkimuksen tiedonhankintaa ohjaaviin epistemologisiin valintoihin. Tutkijan on esimerkiksi päätettävä, onko tutkimuskohdetta mahdollista havainnoida, muuttaa numeeriseksi, mitata ja voidaanko siitä tehdä objektiivisesti yleistyksiä vai pitääkö sitä tulkita mahdollisimman moninäkökulmaisesti sen suhteellisen ja subjektiivisen luonteen vuoksi.¹³⁸ Monilla tieteenaloilla ja tutkimussuuntauksissa ontologiset ja epistemologiset

¹³⁵ Määttänen 1995, 125

¹³⁶ Sirén, Pekkarinen 2017, 3

¹³⁷ Sama, 3–4

¹³⁸ Sirén ym. 2017, 4

näkemykset yhdistyvät jossakin tieteenfilosofisessa suuntauksessa, jonka katsotaan soveltuvan parhaiten kyseisellä tieteenalalla tehtävän tutkimuksen perustaksi.¹³⁹

Voidaan sanoa, että tutkimuksen tekijälle omien tieteenfilosofisten taustasitoumustensa ja perusolettamustensa tiedostaminen toimii tutkimuksen teon kulmakivenä. Kyseiset sitoumukset ohjaavat aineistonkeruun ja -analysointimenetelmien valintaa, raportoinnin tapaa sekä määrittävät tutkijan aseman kerätyn tutkimusaineiston passiivisena tiedonkäsittelijänä tai aktiivisena tulkitsijana. Olettamusten esiintuominen tutkimuksen raportoinnin yhteydessä toimii yhtenä tutkimuksen laadun takeena¹⁴⁰: niihin tutustuminen auttaa tutkimuksen lukijaa ymmärtämään tutkimuksessa tehtyjä menetelmällisiä ratkaisuja.

4.1.1 Omat tieteenfilosofiset sitoumukseni

Suunnitellessani omaa tutkimustani jouduin tasapainoilemaan pitkään edellä mainittujen tieteenfilosofisten kysymysten, suuntausten sekä näihin liittyvien metodologisten rajoitusten ja mahdollisuuksien kanssa. Koska tieteenfilosofia oli minulle entuudestaan täysin tuntematon aihealue, sitä koskevan ymmärryksen rakentaminen laaja-alaisen tutkimuskirjallisuuden avulla tuntui suorastaan epätoivoiselta. En esimerkiksi kyennyt määrittämään mitään tiettyä tieteenfilosofista suuntausta tai paradigmaa, jonka alle olisin voinut sijoittaa oman tutkimukseni ja ajatukseni.

Päätin lopulta luopua yrityksestä määritellä tutkimustani jonkin tietyn tieteenfilosofisen suuntauksen avulla luettuani Arsimowiczin, Cantareron ja Sorokon tutkimuksen ihmisten valehtelua koskevista kokemuksista. Tutkimuksessa tutkijat määrittivät omat tieteenfilosofiset lähtökohtansa ja perusolettamuksensa mielestäni nasevasti. Näihin olettamuksiin tutustuminen paljasti minulle, että myös suhtautumiseni tutkimukseni kohteena olevaan ilmiöön on realistinen¹⁴¹. Oletan edellä mainittuja tutkijoita mukailen ja heidän ajatuksiaan jatkaen, että:

1. Todellisuudessa on olemassa sellainen ihmisten välinen vuorovaikutuksellinen ja sosiaalinen ilmiö kuin valehtelu¹⁴²,

¹³⁹ Sirén ym. 2017, 5

¹⁴⁰ Sama, 3–4, Huusko, Paloniemi 2005, 170

¹⁴¹ Ks. Arsimowicz ym. 2015, 8

¹⁴² Ajattelutapaani voidaan kutsua realistiseksi ontologiaksi. Vrt. Sirén ym. 2017, 3

2. josta ja jonka paljastavista tekijöistä ihmisillä on subjektiivisia ja mahdollisesti eri muuttujista riippuvaisia kokemuksia, ajatuksellisia rakennelmia, tulkintoja ja uskomuksia¹⁴³,
3. joita he voivat puolestaan ainakin joissain määrin heijastaa ja ilmaista kielen sekä käyttäytymisensä avulla¹⁴⁴ ja
4. joita on tämän jälkeen mahdollista analysoida niin tulkintaa edellyttävin laadullisin kuin laskentaa edellyttävin määrällisin menetelmin.

Kyseisen ontologisen ja epistemologisen erittelyn jälkeen tutkimukseni teon lähtökohdat tulivat itselleni selviksi ja perustelluksi. Tutkimustehtävien laadinnan jälkeen asemoin oman tutkimukseni laadullisen ja määrällisen tutkimuksen välimaastoon: tutkimustehtäväni ilmensivät tiedonintressiäni, jonka pyrkimyksenä oli samanaikaisesti ilmiön ymmärtäminen ja määrällinen kuvaileminen (mihin upseerit uskovat, kuinka moni uskoo mihinkin, uskomusten riippuvuus erilaisista muuttujista)¹⁴⁵. Tämä asemointi mahdollisti minulle vapauden hyödyntää tutkimuksessani laaja-alaisesti erilaisia itseraportointiin tai koeasetelmiin perustuvia tutkimusmenetelmiä. Keräämäni aineiston analyysivaiheessa se tarjosi minulle vapauden käyttää ja yhdistää sekä kvalitatiiviselle että kvantitatiiviselle tutkimukselle ominaisia piirteitä.

4.2 Uskomusten tutkiminen kyselyiden ja kokeellisen menetelmän avulla

Tutkimustehtävien laadinnan ja oman tieteenfilosofisen asemointini jälkeen aloin tutustumaan tutkimuskirjallisuudessa esitettyihin tapoihin, joiden avulla ihmisten uskomuksia on mahdollista selvittää. Pian selvisi, että aikaisemmissa tutkimuksissa tämä oli useimmiten tapahtunut survey-lähestymistapaa hyödyntäen: joko avoimilla tai suljetuilla kyselyillä¹⁴⁶. Kumpaankin näistä kyselymenetelmistä sisältyy sekä hyviä että huonoja puolia. Avoimen kyselyn etuna voidaan pitää esimerkiksi sitä, että se mahdollistaa vastaajalle vapauden raportoida kaikki mieleensä tulevat uskomukset, eikä supista vastausvaihtoehtoja vain tiettyyn ennalta valittuun uskomusten joukkoon. Esimerkki avoimen kyselyn uskomuksia kartoittavasta kysymyksestä voisi olla ”Millaisista asioista tai merkeistä voit päätellä, että

¹⁴³ Uskomus kuuluu oman näkemykseni mukaan sosiaalisen todellisuuden piiriin. Sirénin ja Pekkarisen mukaan sitä tulisi tällöin lähestyä epistemologisen relativismin näkökulmasta. Ks. Siren ym. 2017, 3–4.

¹⁴⁴ Ihmisten mielisäisiä uskomuksia koskeva tiedon keruu on siis näkemykseni mukaan mahdollista esimerkiksi käyttäytymisen tarkkailun, kyselyiden tai haastatteluiden avulla. Vastaus epistemologiseen kysymykseen, miten voin saada tutkimuskohteestani tietoa, on näin ollen ratkaistu.

¹⁴⁵ Näin päättelin. Sirén ym. 2017, 5 perusteella.

¹⁴⁶ Vrij 2008, 116–121, Hartwig ym. 2015 (1), 126–127, Strömwall, Granhag & Hartwig 2004, 229

ihminen valehtelee?”¹⁴⁷ Avoimen kyselyn avulla kartoitettavat uskomukset eivät rajaudu näin ollen pelkästään valehtelijan käyttäytymistä koskeviin uskomuksiin. Vastaja voi esimerkiksi kertoa kokevansa, että oletetun valehtelijan tunteminen entuudestaan edesauttaa valheen tunnistamista. Avoimen kyselyn haasteena voidaan kuitenkin pitää sitä, että vastaja ei tule vastaushetkellä välttämättä pohtineeksi kaikkia uskomuksiaan¹⁴⁸. Tällöin on vaarana, että vastauksista selviävät lopulta vain vastaajien kyseisessä hetkessä mieleen tulleet uskomukset¹⁴⁹. Avoin kysely on suljettuun kyselyyn verrattuna harvemmin käytetty menetelmä aikaisemmissa uskomustutkimuksissa, koska sen avulla kerättyjen vastausten analysointi on aikaa vievää ja haastavaa¹⁵⁰.

Suljetussa kyselyssä vastaajalle esitetään joukko erilaisia uskomuksia koskevia väittämiä, kuten ”valehtelija ei katso silmiin”, ”valehtelija vaikuttaa hermostuneelta”. Tämän jälkeen vastaja valitsee mieleisensä vastausvaihtoehdon mielipidemittareille ominaisesta numeraalisesta asteikosta väliltä ”täysin eri mieltä” ja ”täysin samaa mieltä”. Vaihtoehtoisesti vastaajia voidaan myös pyytää kuvailemaan näkemyksiään yksittäisten käyttäytymisvihjeiden, kuten katsekontaktin, esiintyvyydestä valehtelun yhteydessä (esim. vähenee selvästi valehdellessa, vähenee jonkin verran valehdellessa, ei muutosta jne.).¹⁵¹ Suljetun kyselyn etuna avoimeen nähden on se, että siinä vastaja joutuu pohtimaan kaikkia tutkijan esittämiä uskomuksia, jolloin avoimen kyselyn kaltaiset mieleen muistumisen ongelmat voidaan välttää. Suljetussa kyselyssä vastaajat eivät kuitenkaan välttämättä pääse ilmaisemaan kaikkia uskomuksiaan: väittämät ja vastausvaihtoehdot ovat tutkijan ennalta valitsemia. Tällöin suljetussa kyselytutkimuksessa saattaa lopulta jäädä selviämättä, mihin vastaajat todella uskovat. Vaarana on myös se, että suljettu kysely ohjaa vastaajia luomaan mielipiteen sellaisista uskomuksista, joita he eivät ole koskaan ennen ajatelleet tai joita he eivät hyödynnä päätöksenteossa¹⁵². Tällöin suljettu kysely saattaa lopulta tuottaa vääränlaisen kuvan vastaajien todellisesta ajatusmaailmasta.

Molempien edellä esitettyjen survey-menetelmien heikkoutena voidaan pitää myös sitä, että ne eivät huomioi vastaajien uskomusten mahdollista muuttuja- ja kontekstisidonnaista luonnetta. Ihmisten uskomukset saattavat nimittäin olla riippuvaisia siitä, millaisiin valehtelijoihin ja valheisiin ne ajatuksissa assosioidaan.¹⁵³ Asiaa voidaan havainnollistaa esimerkiksi: vaikka vastaja ilmaisisi avoimessa tai suljetussa kyselyssä uskovansa, että

¹⁴⁷ Hartwig, ym. 2015 (1), 126; Vrij 2008, 116–117

¹⁴⁸ Vrij 2008, 117

¹⁴⁹ Marksteiner, Reinhard, Dickhäuser & Sporer 2012, 332; Hartwig ym. 2015 (1), 127; Vrij 2008, 117

¹⁵⁰ Hartwig ym. 2015 (1), 127; Vrij 2008, 116–117

¹⁵¹ Hartwig ym. 2015 (1), 126; Vrij 2008, 117

¹⁵² Marksteiner ym. 2012, 332

¹⁵³ Hurley ym. 2014, 30

katseen välttely on merkki valehtelusta, saattaa tämä käyttäytymismuutos koskea vastaajan mielestä vain monimutkaisia valheita. Jotkin uskomukset voivat olla vastaajien mielissä riippuvaisia myös siitä, millaisesta kontekstista on kyse: jokin asia saattaa vastaajan mielestä olla hyvä merkki valehtelusta työelämässä, mutta hyödytön siviilielämässä. Uskomusten mahdollinen konteksti- ja muuttujasidonnaisuuden huomioiminen on mielestäni tärkeää pohdittaessa esimerkiksi sitä, millaisissa vuorovaikutustilanteissa vastaajat mahdollisesti hyödyntävät erilaisia uskomuksiaan.

Ihmisten uskomuksia voidaan selvittää survey-lähestymistapaa huomattavasti vaativimmillakin tutkimusmenetelmillä. Kyselyn tapaan itseraportointia (engl. self-report) soveltava menetelmä on esimerkiksi koeasetelma, jossa vastaanottaja arvioi reaaliaikaisesti tai videotallenteen perusteella lähettäjän ja tämän kertomuksen totuudenmukaisuutta. Lähettäjää on koetilanteessa ohjeistettu joko valehtelemaan tai puhumaan totta. Vastaanottajan tehtyä päätelmänsä häntä pyydetään kertomaan, millaisiin tekijöihin tämä päätelmä perustui: vastaukset heijastavat vastaanottajan uskomuksia.¹⁵⁴ Vastaanottaja ei kuitenkaan välttämättä ole täysin tietoinen kyseisessä tilanteessa päätökseensä vaikuttaneista tekijöistä, mikä muiden itseraportointiin perustuvien menetelmien tavoin alentaa kyseisellä menetelmällä saavutettujen tulosten luotettavuutta.¹⁵⁵ Tutkijalle kaikista työläin, mutta tuloksiltaan kenties luotettavin uskomusten selvittämisen tapa olisi koeasetelma, jossa korreloitaisiin lähettäjän käyttäytymisessä esiintyneet muutokset vastaanottajan tekemien totuudenmukaisuuspäätelmien kanssa. Kyseinen asetelma ei edellyttäisi itseraportointia ja parantaisi näin ollen tulosten luotettavuutta.¹⁵⁶

Rajasin kokeelliset tutkimusasetelmat omasta tutkimuksestani pois niiden vaativuuden ja tutkimuksen tekoon käytettävissä olleiden aikaresurssien vuoksi. Päätin käyttää uskomusten selvittämiseen itseraportointiin perustuvaa aineistonkeruumenetelmää huolimatta siihen sisältyvistä rajoituksista. Lopullinen menetelmävalintani oli kuitenkin lopulta melko poikkeuksellinen aikaisempien uskomustutkimusten kyselyihin verrattuna.

4.3 Uskomusten tutkiminen eläytymismenetelmän avulla

Pitkän harkinnan jälkeen päädyin hyödyntämään tutkimukseni aineiston keruussa eläytymismenetelmää (engl. the method of empathy-based stories, MEBS) kyselyn sijasta. Valintaani puolsi kolme seikkaa. Ensinnäkin eläytymismenetelmän katsotaan soveltuvan

¹⁵⁴ Hartwig ym. 2015 (1), 127, Vrij 2008, 117

¹⁵⁵ Sama 127, Vrij 2008, 116–117

¹⁵⁶ Sama, Vrij 2008, 116–117

erityisen hyvin ihmisten ajattelun logiikan ja käsitysten kartoitukseen¹⁵⁷, mikä teki siitä näkemykseni mukaan myös uskomusten tutkimiseen soveltuvan menetelmän. Eskola (1998) tiivistää menetelmän perusidean seuraavasti. Eläytymismenetelmässä on kyse lyhyiden esseiden kirjoittamisesta. Vastauslomakkeessa vastaajia orientoidaan lyhyellä kehyskertomuksella, jonka herättämien mielikuvien avulla vastaaja kirjoittaa kehyskertomuksessa kuvatulle tilanteelle jatkon. Vaihtoehtoisesti tutkija voi pyytää vastaajia kuvailemaan, mitä orientaatiotekstissä kuvailtua tilannetta ennen on tapahtunut.¹⁵⁸

Kyselymenetelmään verrattuna eläytymismenetelmän etuna voidaan pitää tietynlaista todenmukaisuutta; sen avulla on mahdollista jäljitellä todellisen sosiaalisen vuorovaikutustilanteen rakennetta paremmin kuin kyselylomakkeiden pelkistetyillä kysymyksillä.¹⁵⁹ Wardin (1984) mukaan se on myös huomattavan paljon sensitiivisempi menetelmä kuin perinteiset asennemittareita hyödyntävät kyselyt ja tuottaa samanaikaisesti näitä moni-ilmeisempiä vastauksia.¹⁶⁰ Tutkimukseni menetelmävalintoja tehdessäni ajattelin, että eläytymismenetelmän avulla voisi saada aikaiseksi sisällöltään realistisemman ja monipuolisemman vastausaineiston upseerien uskomuksista kuin avoimia tai suljettuja kysymyksiä hyödyntävällä survey-lähestymistavalla. Voisin esimerkiksi kuvailla kehyskertomuksessa kahden henkilön välisen vuorovaikutustilanteen, jossa tilanteen toinen osapuoli alkaa epäillä toista valehtelusta. Tämän jälkeen voisin pyytää vastaajaa kirjoittamaan tarinan siitä, millaiset tekijät herättivät tämän epäilyn. Näiden tekijöiden erittely kertomusvastauksista mahdollistaisi puolestaan ensimmäisen tutkimustehtäväni ratkaisun.¹⁶¹

Toinen valintaani vahvasti vaikuttanut tekijä oli menetelmän käytön keskeisin idea. Eläytymismenetelmässä vastaajien orientoimiseksi laadittuja kehyskertomuksia on aina vähintään kaksi kappaletta. Niiden sisältöä on kuitenkin varioitu siten, että ne eroavat toisistaan jonkin keskeisen seikan osalta. Vastaustilanteessa vastaajat vastaavat ainoastaan yhteen, aineistonkeruutilaisuudessa sattumanvaraisesti jaettuun kertomusversioon. Myöhemmin vastausten analysoinnissa ollaan puolestaan kiinnostuneita siitä, miten varioitu seikka vaikutti vastausten sisältöön¹⁶². Jos esimerkiksi tahdottaisiin selvittää, millaiset tekijät vaikuttavat upseerin mielestä hyvän ja huonon me-hengen syntyyn työyhteisön sisällä, varioidut kehyskertomukset voisivat olla seuraavanlaiset:

¹⁵⁷ Valli, Aaltola 2015, 65.

¹⁵⁸ Eskola 1998, 10

¹⁵⁹ Hyttinen 1987, 70–76 Eskola 1997, 27 mukaan. Tästä johtuen menetelmä saattaa antaa kyselyjä luotettavamman kuvan sellaisista uskomuksista, joita upseerit todella hyödyntävät totuudenarviointipäätöstensä tukena.

¹⁶⁰ Wardi 1984, 56–60 Eskola 1997, 27 mukaan

¹⁶¹ Oletuksenani siis on, että tällaiset vastaukset heijastavat vastaajan uskomuksia samaan tapaan kuin suoraan esitetty avoin kysymys ”Mistä tunnistat valehtelijan?”.

¹⁶² Eskola 1998, 59

Kapteeni Kurkelan työyhteisössä vallitsee loistava me-henki. Kirjoita pieni tarina siitä, miten se on syntynyt!

Kapteeni Kurkelan työyhteisössä vallitsee karmea me-henki. Kirjoita pieni tarina siitä, miten se on syntynyt!

Koska olin asettanut tutkimukseni toiseksi tehtäväksi selvittää valheen kertomisen kontekstin (siviili- tai työelämä) vaikutusta upseerien uskomuksiin, tuntui eläytymismenetelmän variointi-idea kuin tähän tarkoitukseen tehdyiltä. Tajusin, että tarkoituksella väljäksi jätetty kehyskertomus mahdollistaisi todennäköisesti myös muiden uskomuksiin mahdollisesti vaikuttavien muuttujien ja näiden välisten riippuvuussuhteiden selvittämisen. Eskola ja Suoranta (2008) nimittäin toteavat, että:

”Vaikka kehyskertomuksissa mekaanisesti vaihdellaan jotain tiettyä seikkaa pitämällä muut tekijät näennäisesti samoina, eivät tarinan muut elementit silti välttämättä pysy kirjoittajien mielessä vakioina.”¹⁶³

Jos siis kuvailisin kehyskertomuksessa väljästi jonkin työ- tai siviilielämässä tapahtuneen vuorovaikutustilanteen, jossa tilanteen toista osapuolta epäillään valehtelusta, upseerit saisivat vastauksissaan vapaasti kuvailla tuota henkilöä ja valhetta uskomustensa lisäksi. Päättelin, että tällaisten kertomusvastausten analysointi mahdollistaisi toisen tutkimustehtäväni ratkaisun. Toisaalta ymmärsin, että juuri tietynlaisen vuorovaikutustilanteen kuvailu saattaisi rajoittaa upseerien mahdollisuutta ilmaista uskomuksiaan valehtelun paljastavista tekijöistä. Näiltä osin eläytymismenetelmään sisältyisi siis samoja rajoitteita kuin aikaisemmissa uskomustutkimuksissa hyödynnettyihin avoimiin ja suljettuihin kyselyihin.

Kolmantena valintaani vaikuttaneena tekijänä oli puhdas kokeilunhaluisuuteni: eläytymismenetelmää ei ollut koskaan aiemmin hyödynnetty valheen paljastumista koskevien uskomusten tutkimisessa. Kyseessä on pitkälti Suomessa kehitetty ja pääsääntöisesti sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa suosittu menetelmä, jonka kansainvälinen käyttö ylipäänsä millään tieteenalalla on ollut varsin vähäistä¹⁶⁴. Koin voimakasta kiinnostusta selvittää, voisiko eläytymismenetelmän avulla laajentaa perinteistä uskomusten tutkimiseen

---

¹⁶³ Eskola, Suoranta 2008, 113

¹⁶⁴ Eskola, Wallin 2015, 58

käytettyä menetelmävalikoimaa. Lopulta päätin ottaa kyseisestä asiasta selvää ja aloittaa kehyskertomusten laadinnan.

4.3.1 Kehyskertomusten laadinta

Eläytymismenetelmävalinnan jälkeen aloitin kehyskertomusten laadinnan. Tehtävän näennäisestä yksinkertaisuudesta huolimatta se osoittautui työlääksi ja monivaiheiseksi prosessiksi. Kehyskertomuksen laadintaan sisältyy nimittäin useita huomioon otettavia asioita. Esimerkiksi Eskolan mukaan laaditun kehyskertomuksen tulisi olla mahdollisimman lyhyt ja yksinkertainen, jotta vastaajan huomio ei kiinnittyisi tutkittavan ilmiön kannalta epäoleellisiin seikkoihin¹⁶⁵. Kertomuksen tulisi kuitenkin olla samanaikaisesti sellainen, että se houkuttelee vastaamaan, ei johdattele liikaa ja tuottaa vastauksina kertomuksia, jotka tarjoavat vastauksia tutkijan esittämiin kysymyksiin. Kyse on siis tavallaan operationalisoinnista, vaikka kyseistä termiä ei laadullisen tutkimuksen yhteydessä yleensä käytetäkään¹⁶⁶.

Tavoitteenani oli siis luoda sellaiset kehyskertomukset, jotka eivät rajaisi tai ohjaisi vastaajien vastausmahdollisuuksia liikaa, mutta joiden avulla minun olisi mahdollista silti selvittää vastaukset molempiin tutkimustehtäviini. Eskolan ohjeiden mukaisesti päätinkin pilotoida heti ensimmäisen kehyskertomusversioni muutamalla työ- ja siviilikaverillani selvittääkseni, millaisia vastauksia sen avulla oli mahdollista saada aikaiseksi¹⁶⁷. Testi osoitti tietyistä kehyskertomuksen puutteista huolimatta, että ainakin uskomusten selvittämisen kannalta menetelmä oli toimiva. Tällöin työelämäkontekstin valehtelutilannetta kuvaava kertomukseni oli seuraavanlainen:

”Kuvittele, että keskustele työpaikallasi erään henkilön kanssa. Hän puhuu sinulle aiheesta, josta sinulla ei ole mitään aiempaa tietoa tai ymmärrystä. On siis yhtä hyvin mahdollista, että hän valehtelee tai puhuu totta. Millaiset merkit henkilön sanallisessa ja sanattomassa käytöksessä saavat sinut lopulta epäilemään, että hän valehtelee? Kirjoita keskustelutilanteesta ja tekemistäsi havainnoista lyhyt kertomus mielikuvituksesi avulla!”

¹⁶⁵ Eskola 1998, 44

¹⁶⁶ Ks. esim. Räsänen 2006, 168 ja Saarinen-Kauppinen, Puusniekka 2006.

¹⁶⁷ Ks. esim. Eskola, Suoranta 2008, 115. Kirjoittajien mukaan esitutkimuksen suorittaminen eläytymismenetelmää käytettäessä on aivan yhtä keskeistä tärkeää, kuin minkä tahansa muunkin menetelmän kohdalla.

Päätin vaihtaa kehyskertomuksessa sanamuodon yksikön ensimmäisestä persoonasta kolmanteen ensikokeilusta saamani palautteen perusteella. Kokeiluun osallistuneet vastaajat esittivät, että kirjoittaminen saattaisi tuntua tällä tavalla luontevammalta¹⁶⁸. Lisäksi päätin poistaa viittaukset oletetun valehtelijan sanalliseen ja sanattomaan käytökseen, jotta vastaajat saisivat halutessaan kirjoittaa myös kaikista muista valehtelun paljastumiseen mahdollisesti vaikuttavista tekijöistä. Tajusin myös, että maininta ”aihetta koskevan ymmärryksen puutteesta” rajaa todennäköisesti pois mahdollisuuden kirjoittaa vastauksessa kontekstuaalisen tiedon hyödyntämisestä. Myös viittaus työpaikkaan koettiin vastaajien mukaan johdattelevana¹⁶⁹. Kaikista edellä mainituista syistä johtuen aloitin kehyskertomuksen kirjoittamisen alusta. Ensimmäisen pilotoinnin jälkeen kirjoitinkin erilaisia kehyskertomuspareja useita kymmeniä, ennen kuin sain laadittua arvioni mukaan ytimekkään, kontekstivariointia tuottavan sekä vastaajaa mahdollisimman vähän johdattelemattoman kehyskertomusparin:

Kapteeni Virtasella¹⁷⁰ oli tänään vapaapäivä, joka sujui varsin tavanomaisissa merkeissä. Yksi vapaapäivän aikana sattunut tapahtuma jäi kuitenkin elävästi hänen mieleensä: keskustellessaan erään henkilön kanssa Virtanen alkoi epäillä, että tämä valehteli. Millaiset asiat johtivat epäilyn syntyyn? Kuvittele tilanne ja kirjoita siitä lyhyt kertomus mielikuvituksesi tai kokemustesi avulla!

Kapteeni Virtasella oli tänään työpäivä, joka sujui varsin tavanomaisissa merkeissä. Yksi työpäivän aikana sattunut tapahtuma jäi kuitenkin elävästi hänen mieleensä: keskustellessaan erään henkilön kanssa Virtanen alkoi epäillä, että tämä valehteli. Millaiset asiat johtivat epäilyn syntyyn? Kuvittele tilanne ja kirjoita siitä lyhyt kertomus mielikuvituksesi tai kokemustesi avulla!

Päätin pilotoida kyseiset kertomusparit muutamalla Sotatieteiden maisterikurssi 8:n opiskelijalla. Pilotointi tuotti jälleen mielenkiintoisia vastauksia, joissa vastaajat kuvailivat yksityiskohtaisesti erilaisia valehtelun paljastavia tekijöitä. Myös vastaamiseen varaamani

¹⁶⁸ Eskola ja Suoranta esittävät, että minä-muotoista kirjoitustapaa on joskus pidetty varmana merkinä vastaajien eläytymisestä. Käydyissä palautekeskusteluissa on kuitenkin selvinnyt, että myös yksikön kolmannessa persoonassa kirjoittaminen saa vastaajan kuvaamaan omia kokemuksiaan. Ks. Eskola ym. 2008, 116.

¹⁶⁹ Vastaajien mukaan tämä johdatteli ajattelemaan heti työkavereita, eikä esimerkiksi varusmiesalaisia tai korkeampia esimiehiä, jotka eivät työskentele fyysisesti samoissa tiloissa muun henkilökunnan kanssa.

¹⁷⁰ Sukupuolineutraalin sukunimen käyttö mahdollistaa kehyskertomuksessa kuvattuun tilanteeseen eläytymisen vastaajan sukupuolesta riippumatta. Toisaalta se saattaa kuitenkin herättää joitain muita vastauksia johdattelevia mielikuvia. Ks. Eskola, Mäenpää & Wallin 2017, 273–274.

aika, 30 minuuttia, osoittautui vastaajille täysin riittäväksi¹⁷¹. Pilotointi tuotti kuitenkin myös pettymyksen: kaikki vastaajat eivät tuoneet tarinoissaan esille, kenen kanssa kuvitteellinen kapteeni Virtanen oli keskustellut tai mistä. Lisäksi kontekstin variointi epäonnistui täysin: kaikki Virtasen vapaapäivästä kirjoitetut vastaukset liittyivät aina jollakin tapaa Virtasen työhön. Kysyessäni syytä eri muuttujia koskeneiden yksityiskohtien puutteeseen vastaajat kertoivat olettaneensa, että vastauksessa ei tarvitse paneutua muuhun, kuin Virtasen epäilyksen herättäneisiin tekijöihin. Kontekstin variointi epäonnistui vastaajien mukaan siksi, että he eivät olleet kiinnittäneet huomiota kehyskertomuksen sanaan vapaapäivä. Kolme muuta totesivat olettaneensa, että tahtoisin kuitenkin jollain tavalla Virtasen työympäristöön liittyvän tarinan vapaapäivään viittaavasta maininnasta huolimatta. Olihan kyseessä *kapteeni* Virtanen ja olisi outoa, jos tarinassa saisi kirjoittaa myös mistä tahansa muusta kuin Virtasen töistä.

Toisen pilotointini jälkeen palasin jälleen kehittämään kehyskertomuksiani. Tällä kertaa aloin hyödyntää pilotoinnissa haastattelumenetelmää: aina uuden kehyskertomuksen valmistumisen jälkeen annoin sen luettavaksi kulloinkin tavoittamalleni maisterikurssin opiskelijalle. Aikaa kertomuksen lukemiseen ja vastauksen suunnitteluun annoin viidestä kymmeneen minuuttia¹⁷². Tämän jälkeen vastaaja sai kertoa, millaisen kertomuksen hän oli mielessään rakentanut. Tarvittaessa esitin vastaajalle lisäkysymyksiä, mikäli tämän kertomuksesta olisi suullisen vastauksen perusteella jäänyt puuttumaan tutkimustehtävieni ratkaisun kannalta oleellisia yksityiskohtia. Kyseinen pilotointimalli osoittautui vastausten fyysistä kirjoittamista nopeammaksi ja tehokkaammaksi tavaksi testata kehyskertomusten vahvuuksia ja heikkouksia. Lopulta kahden kuukauden, noin 20 haastateltavan ja kahdeksan uuden kertomusparin jälkeen olin vihdoinkin saanut aikaiseksi versiot, jotka tuntuivat tuottavan toistuvasti toiveideni kaltaisia vastauksia:

Kapteeni / kapteeniluutnantti Purosella oli äskettäin lomapäivä. Päivän mittaan tapahtui monenlaisia tilanteita, joissa Puronen oli tekemisissä lähipiiriinsä ja sen ulkopuolelle kuuluvien siviilihenkilöiden kanssa. Yksi näistä tilanteista jäi poikkeuksellisella tavalla hänen mieleensä. Keskustellessaan _____? _____ kanssa Puronen sai nimittäin sellaisen vaikutelman, että tämä valehteli hänelle.

¹⁷¹ Eskola ja Suoranta suosittavat käsin kirjoitettaessa 15–20 minuutin vastausajan varaamista. Ks Eskola ym. 2008, 114.

¹⁷² Pyysin vastaajia ajattelemaan suunnittelun aikana ääneen, jotta kykenin itse muodostamaan käsityksen vastaajalle antamani kehyskertomuksen vahvuuksista ja heikkouksista.

Kenen kanssa Puronen keskusteli? Mitä keskustelu koski? Entä millaiset asiat / merkit saivat hänen vaikutelmansa aikaiseksi? Keksi ja kirjoita pieni tarina siitä, miten kaikki tapahtui!

Kapteeni / kapteeniluutnantti Purosella oli äskettäin työpäivä. Päivän mittaan tapahtui monenlaisia tilanteita, joissa Puronen oli tekemisissä työyhteisönsä ja sen ulkopuolelle kuuluvien henkilöiden kanssa. Yksi näistä tilanteista jäi poikkeuksellisella tavalla hänen mieleensä. Keskustellessaan _____? _____ kanssa Puronen sai nimittäin sellaisen vaikutelman, että tämä valehteli hänelle.

Kenen kanssa Puronen keskusteli? Mitä keskustelu koski? Entä millaiset asiat / merkit saivat hänen vaikutelmansa aikaiseksi? Keksi ja kirjoita pieni tarina siitä, miten kaikki tapahtui!

Loppuvaiheilla kehyskertomusteni laadinta oli, aivan kuten Eskola, Mäenpää ja Wallin tuovat teoksessaan Eläytymismenetelmä 2017 esille, yksittäisten sanavalintojen ja yksityiskohtien hiomista¹⁷³. Vaihdoin esimerkiksi lopullisiin kehyskertomuksiin Virtasen nimen Puroseksi, sillä Puolustusvoimien tai Rajavartiolaitoksen kantahenkilökuntaan ei kehyskertomusten kehittämishetkellä kuulunut tämän nimistä henkilöä. Virtasia löytyi Puolustusvoimien kantahenkilökunnasta sen sijaan useita. Nimen vaihdolla pyrin välttämään vastaajille tutusta nimestä mahdollisesti koituvia assosiaatioita, jotka olisivat saattaneet jälleen ohjata vastaajia kirjoittamaan tietynlaisia vastauksia. Lisäksi sisällytin vastaajille mahdollisuuden valita Purosen sotilasarvon, sillä tutkimukseni näytteeksi tuolloin valikoitunut vastaajajoukko sisälsi upseereita niin maa- meri- ja ilmavoimista kuin rajavartiolaitoksestakin. Kertomuksen tyhjä viiva Purosen kanssa keskustelleen henkilön kohdalla oli puolestaan osoittautunut haastattelupilotoinnissani takuuvarmaksi keinoksi saada vastaaja eläytymään: nimeämään kertomukseen jokin henkilö ja tätä kautta miettimään keskustelulle myös jokin selvä aihe.

Koin työ- ja siviilikontekstin välisen variaation varmistamisen lopullisten kertomusten luonnin vaikeimmaksi tehtäväksi. Lopulta päädyin ratkaisuun, jossa vaihdoin aiemmista siviilikehyskertomusversioista sanan vapaapäivä lomapäiväksi ja lisäsin maininnan Purosen lähipiiristä. Tällä tavoin pyrin rohkaisemaan vastaajia kirjoittamaan jostakin siviilielämän tapahtumasta. Maininnalla ulkopuolisista siviilihenkilöistä pyrin kuitenkin mahdollistamaan sen, että en rajoittaisi vastaajia kirjoittamaan kertomustaan pelkästään Purosen lähipiiriin kuuluvasta henkilöstä. Purosen oletettaman valehtelijan valinta olisi siis täysin vastaajan itsensä

---

¹⁷³ Eskola ym. 2017, 276–277

päätettävissä. Vastaavasti työkertomuksiin lisäsin maininnat työyhteisöstä ja sen ulkopuolelle kuuluvista henkilöistä. Pidän kuitenkin mahdollisena, että kehyskertomukseni jäivät näiltä osin vastaajia johdatteleviksi.

Viimeisenä päätin vielä varmentaa kehyskertomuksen loppuun lisäämilläni kursivoituilla kysymyksillä, että vastaajat sisällyttäisivät kertomuksiinsa tarpeeksi molempien tutkimuskysymysten kannalta olennaisia yksityiskohtia. Tätä ennen olin pitkään pohtinut ohjaavien kysymysten lisäämistä kehyskertomuksen loppuun. Pelkäsin, että ne saattaisivat rajoittaa kertomusten sisältöä liikaa, mutta tarpeeni varmistaa tutkimukseni kannalta oleellisten yksityiskohtien sisällyttäminen vastauksiin vei lopulta voiton. Kolmas pilotointini oli nimittäin osoittanut, että ilman ohjaavia kysymyksiä osa tarinoista jäi etenkin toisen tutkimustehtäväni näkökulmasta vaillinaisiksi.

4.4 Näytteen valinta

Eläytymismenetelmän valinnan jälkeen aloin pohtia tutkittavan joukon, eli niin sanotun näytteen ja sen koon valintaa. Pitkän harkinnan jälkeen tällaiseksi valikoitui Maanpuolustuskorkeakoululla tuohon aikaan opiskellut Yleisesikuntaupseerikurssi 59, jonka Puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen upseereista koostuva opiskelijavahvuus oli hieman yli 80.

Valintani perusteet alkoivat hahmottua tutkimukselleni asettamien tehtävien sekä menetelmävalinnan synteestistä. Upseeriston valinta tutkittavaksi joukoksi oli tuntunut minusta alusta alkaen luonnolliselta niillä perusteilla, jotka toin johdannossa esille. Ratkaistavakseni oli kuitenkin jäänyt se, kuinka suurta ja millaista osaa upseeristosta tahtoisin tutkia. Pyrkisinkö tutkimustulosteni avulla kenties tekemään koko perusjoukkoa koskevia yleistyksiä? Vai tyytyisinkö sittenkin tarkastelemaan pienemmän, harkinnanvaraisesti valitun näytteen uskomuksia ilman pyrkimystä laaja-alaisiin yleistyksiin? Tutkisinko siis koko Puolustusvoimien upseeristoa vai jossakin tietyssä tehtävässä toimivia upseereita? Entä millaisia upseereita minun tulisi tutkia? Sellaisia, joilla on työkokemusta useiden vuosikymmenten ajalta vai vasta työelämään valmistautuvia kadetteja? Maa-, Meri- vai Ilmavoimien upseereita? Entä miten minun tulisi suhtautua Rajavartiolaitokseen?

Päätökseni käyttää eläytymismenetelmää tutkimukseni aineiston keruussa ratkaisi vastaajajoukon kokoa koskevan kysymyksen: eläytymismenetelmä tuntui tutkimustehtävieni ratkaisuun juuri sopivalta lähestymistavalta, mutta sen avulla kerättävän aineiston analysointi

olisi suuren otoksen tapauksessa miltei mahdotonta.¹⁷⁴ Päätinkin luopua ajatuksesta tehdä tutkimukseni avulla laaja-alaisia yleistyksiä ja keskittyä perusjoukkoa huomattavasti pienemmän ja harkinnanvaraisen näytteen valintaan, mutta kuinka suuren? Eläytymismenetelmän ja yleisesti ottaen laadullisen tutkimuksen tapauksessa yksi useimmiten esitetyistä kysymyksistä liittyykin juuri kerättävän aineiston kokoon: kuinka monta kertomusta tutkijan tulisi kerätä, jotta analysoitavaa aineistoa olisi riittävästi sen analyysistä tehtävien johtopäätösten luotettavuuden kannalta?¹⁷⁵ Eskola ja Wallin esittävät, että eläytymismenetelmässä aineiston saturaatiopiste saavutetaan yleensä 15-20 kertomuksella yhtä kehyskertomusvariaatiota kohden¹⁷⁶. Tästä syystä asetin näytteen koon alarajaksi vähintään 40 ja ylärajaksi enintään 100 vastaajaa.

Varsinaisen näytteen määrittä lopulta kaksi seikkaa. Ensimmäinen näistä koski vastaajien riittävän kokemustaustan varmistamista: esimerkiksi Taanila toteaa, että tutkimukseen valittujen henkilöiden tulisi aina olla sellaisia, jotka kokemustaustansa puolesta kykenevät antamaan vastauksia tutkijan esittämiin kysymyksiin.¹⁷⁷ Tällä perusteella rajasinkin muun muassa kadetit ja kaikkein nuorimmat upseerit pois mahdollisten vastaajien joukosta. Valehtelun paljastumista koskevien uskomusten synty tapahtuu nimittäin tutkimusten ja teorioiden perusteella useimmiten henkilökohtaisten kokemusten kautta.¹⁷⁸ Vaikka jokaisella aikuisella ihmisellä on lähes varmasti jonkinlaisia kokemuksia valehtelun paljastumisesta ja kokemuksista syntyneitä uskomuksia, työelämää koskien kadeteilla ei ole niitä välttämättä ollenkaan. Kadettien valinta vastaajajoukoksi olisi tarkoittanut sitä, että en olisi kunnolla kyennyt selvittämään toista tutkimustehtävääni (kontekstin varioinnin vaikutuksia uskomuksiin).

Päätökseni viimeisteli käytännölliset ja aineistonkeruutilaisuuden järjestämiseen liittyneet syyt. Tahdoin esitellä tutkimukseni aiheen vastaajille henkilökohtaisesti ja ohjeistaa vastaamisen kirjallisten ohjeiden lisäksi vielä suullisesti. Näin kykenisin innostamaan ja motivoimaan vastaajia kirjoittamaan laadukkaita ja menetelmän kannalta oikeanlaisia

¹⁷⁴ Esimerkiksi uskomusten tutkimisessa tekstimuotoisia vastauksia tuottavia avoimia kysymyksiä käytetään huomattavasti paljon vähemmän kuin numeraalista dataa tuottavia suljettuja väittämiä analyysin vaivalloisuuden ja aikaa vievän luonteen vuoksi. Ks. esim. Hartwig ym. 2015 (1), 127. Kertomuksista koostuvan aineiston kohdalla pätevät nähdäkseni samat haasteet.

¹⁷⁵ Eskola 1998,74

¹⁷⁶ Eskola ym. 2015, 60. Saturaatio on Eskolan ym. mukaan elämäkertatutkimuksessa kehitetty ajatus, joka kuvastaa aineiston kylläntymistä. Eläytymismenetelmässä saturaatiopiste saavutetaan kirjoittajien mukaan yleensä viittauksessa mainitulla määrällä: tämän jälkeen vastausten peruslogiikka alkaa toistamaan itseään, eikä lisävastauksia kannata enää kerätä.

¹⁷⁷ Taanila 2014, 25–26

¹⁷⁸ Ks. esim. Hurley ym. 2015, Strömwall ym. 238–240

vastauksia.¹⁷⁹ Edellä mainittujen kriteereiden perusteella tutkimukseni vartenotettavimmaksi näytteeksi valikoitui Maanpuolustuskorkeakoululla tuohon aikaan opiskellut YEK59. Kurssi koostui yli 80 mies- ja naispuolisesta upseerista, joiden arvioitu työkokemus ylitti keskiarvoltaan kymmenen vuotta. Kurssilla olivat lisäksi edustettuina kaikki Puolustusvoimien puolustushaarat sekä Rajavartiolaitos. Varmistettuani, että aineiston keruu kyseiseltä kurssilta olisi sekä sallittua että mahdollista muutaman kuukauden kuluttua, aloin valmistella varsinaista aineistonkeruutilaisuutta.

4.5 Aineistonkeruutilaisuus

Tutkimukseni aineistonkeruu tapahtui Maanpuolustuskorkeakoululla maaliskuussa 2018. Tilaisuutta edeltäneiden viikkojen aikana olin laatinut jokaiselle osallistujalle paperisen vastauslomakkeen (Liitteet 1-2), joka sisälsi vastaajien demografisia tietoja selvittävän sivun, vastausohjeet, toisen kehyskertomusversion ja puolitoista sivua vastaustilaa. Lisäksi olin koodannut jokaisen vastauslomakkeen peitenumeraalla tulevaa aineiston analysointia helpottaakseni. Ennen tilaisuuden alkua jaoin vastauslomakkeet kahteen pinoon ja sijoitin ne tilaisuuden järjestämipaikkana toimineen auditorion ovien eteen odottamaan paikalle saapuvia vastaajia. Pinoissa joka toinen lomake sisälsi kehyskertomusversion TYÖ ja joka toinen version SIVILLI. Lisäksi viritin tilaisuutta varten laatimani näyttöesityksen heijastumaan luokan seinälle. Seinälle heijastuvissa ohjeissa kehoitettiin vastaajia ottamaan pinosta vastauslomake ja palautelappu sekä siirtymään niiden kanssa vapaavalintaiselle istumapaikalle odottamaan tilaisuuden alkua. Ohjeessa kiellettiin kääntelemästä lomakkeiden sivuja, jotta vastaajat eivät ehtisi aloittamaan vastauskertomusten kirjoittamista ennen suullisten vastausohjeiden antamista.

Menetelmälleni perinteikkään vastaustavan eli paperiselle lomakkeelle tapahtuvan käsin kirjoituksen lisäksi olin järjestänyt tilaisuuteen osallistuville upseereille mahdollisuuden vastata halutessaan sähköisesti. Olin kokenut vastaustapaa koskevan valinnanvapauden mahdollistamisen tärkeäksi jo tilaisuutta suunnitellessani, sillä arvelin osallistujien vastaustapoja koskevien mieltymysten vaikuttavan vastausten laatuun.¹⁸⁰ Olin suunnitellut sähköisen vastaustavan toteutettavaksi seuraavasti: vastaaja täyttäisi ensin vastauslomakkeen ensimmäisen sivun (demografiset tiedot) käsin kirjoittamalla. Luvan saatuaan vastaaja saisi kääntää esiin sivun kaksi ja perehtyä siinä olevaan kehyskertomukseen. Vastauskertomuksen

¹⁷⁹ Eskola ja Wallin toteavat, että eläytymismenetelmä on monelle varsin vieras menetelmä ja saattaa näin ollen vaikeuttaa kirjoitustyötä. Pahimmillaan hämmennys saattaa johtaa pinnallisten, suppeiden ja luettelomaisten vastausten kirjoittamiseen. Eskola ym. 2017, 279.

¹⁸⁰ Eskola ym. 2017, 277

kirjoittaminen tapahtuisi tämän jälkeen vastaajan henkilökohtaisen Windows-tietokoneen Notepad-ohjelmassa¹⁸¹. Valmis kertomus nimettäisiin lomakkeen peitenumerolla ja tallennettaisiin kurssin yhteiselle verkkoasemalle tilaisuutta varten luotuun kansioon. Kyseinen kansio siirrettäisiin tilaisuuden jälkeen minun henkilökohtaiselle koneelleni.

Kun kaikki tilaisuuteen osallistumassa olleet upseerit olivat saapuneet paikalle, ottaneet vastauslomakkeet ja siirtyneet istumapaikoilleen, oli vuorossa aineistonkeruutilaisuuden virallinen avaus. Paikalle saapunut YEK59-kurssin johtamisen pääopettaja esitteli minut lyhyesti ja motivoi paikalla saapuneita upseereita suhtautumaan tulevaan aineistonkeruuseen myönteisin mielin.¹⁸² Tämän jälkeen aloitin oman osuuteni esittelemällä tutkimuksen aiheen, jonka olin tilaisuudessa käyttämäni näyttöesitykseen nimennyt upseerien käsityksiksi valehtelun paljastavista tekijöistä. Päätin kuitenkin jättää tutkimuksen toisen tehtävän kokonaan paljastamatta, jotta olisi vahingossakaan tullut vaikuttaneeksi sen selvittämisen kannalta olennaisiin vastaussisältöihin.

Tutkimusaiheen esittelyn jälkeen perehdytin vastaajat vielä eläytymismenetelmän perusteisiin ja annoin suulliset ohjeet vastaamisesta. Koko tilaisuuteen varatusta 45 minuutista aloitus ja oma esitykseni vei kymmenen minuuttia. Varmistuttuani, ettei tilaisuuteen osallistuneilla upseereilla ollut herännyt tutkimusta tai vastaamista koskien kysymyksiä, annoin luvan aloittaa vastausten kirjoittamisen. Vastausaikaa jäi jäljelle näin ollen noin 35 minuuttia, mikä osoittautui riittäväksi osallistujien valitsemasta vastaustavasta riippumatta. Nopeimmat vastaajat kirjoittivat kertomuksensa noin kymmenessä minuutissa, kun taas viimeiset lopettivat noin viisi minuuttia ennen varsinaisen vastausajan päättymistä. Keskimääräinen vastausaika oli arvioni mukaan 20 minuuttia.

Vastaajat palauttivat vastauslomakkeitaan auditorion etuosaan sitä mukaa, kun saivat kertomuksiaan valmiiksi ja siirtyivät tämän jälkeen luokan ulkopuolelle odottamaan seuraavan oppituntinsa alkua. Olin varannut luokan ulkopuolelle palautelaatikon tilaisuutta koskevan vapaamuotoisen ja -ehtoisten palautteen antamista varten. Tilaisuuden päätteeksi selvisikin, että suurin osa tutkimukseen osallistuneista upseereista oli jättänyt tilaisuutta ja tutkimusaihetta koskevan palautteensa paperille. Kurssin oppilasvanhimman luovutettua minulle verkkoasemalle tallennetut kertomukset, oli seuraavaksi edessä keräämääni aineistoon tutustuminen.

---

¹⁸¹ Valitsin Notepadin vastausohjelmaksi siitä syystä, että sen avulla tuotettujen tekstitiedostojen metatiedot on helpompi poistaa kuin esimerkiksi Word- tai PDF-tiedostosta. Metatietojen poistamisella pyrin puolestaan varmistamaan tutkimukseen osallistuvien anonymiteetin.

¹⁸² Olin etukäteen kantanut huolta siitä, että vastaajia selvästi nuorempana ja kokemattomana upseerina minuun ja tutkimukseeni saatettaisiin suhtautua ylenkatsoen. Pelkoni osoittautui kaikkeksi onneksi täysin turhaksi.

4.5.1 Vastaajajoukon ja aineiston kuvailua

Tutkimukseeni osallistui lopulta 50 upseeria, joista 48 kirjoitti vastauksen annettuun kehyskertomukseen. Tämä oli yli 30 upseeria vähemmän kuin se määrä, mitä aineistonkeruutilaisuuteen piti alun perin osallistua. Syy melko suureen vastaajakatoon johtui kurssin päiväohjelman muutoksesta: poisjääneiden upseerien osalta aineistonkeruupäivän loput opinnot oli peruutettu, eikä heitä ollut veloitettu saapumaan järjestämäni tilaisuuteen. Melko suuresta vastaajakadosta huolimatta päätin, että 48 kertomusvastausta olisi todennäköisesti riittävä määrä tutkimustehtävieni kannalta tarpeellisen saturaatiopisteen saavuttamiseksi. Tästä syystä päätin olla järjestämättä uutta aineistonkeruutilaisuutta ja tyytyä keräämäni aineiston määrään.

Suurin osa tilaisuuteen osallistuneista upseereista kuului Puolustusvoimien henkilöstöön. Puolustushaaroista edustetuimpana olivat Maavoimat kahden muun jäädessä vähemmistöön. Tämän lisäksi pieni osa vastaajista edusti Rajavartiolaitosta. Alinta sotilasarvoa edustivat tilaisuuteen osallistuneet kapteenit ja kapteeniluutnantit; ylimmistä arvoista vastasivat puolestaan majurit. Vastaajista valtaosa oli miespuolisia muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.

Taulukoissa 6-8 esitetään tutkimukseen osallistuneiden vastaajien demografiset tiedot. Tutkimuksen kohteena olevan ilmiön kannalta mielenkiintoisena yksityiskohtana voidaan pitää sitä, että vastaajilla ei pääsääntöisesti ollut minkäänlaista valheentunnistamiseen liittyvää koulutusta huolimatta heidän työuriensa kohtalaisesta pituudesta. Tältä pohjalta voidaankin ehkä todeta, että tutkimukseen osallistuneita upseereita ei voida ainakaan koulutustaustansa perusteella luokitella valheenpaljastuksen ammattilaisiksi.

Taulukko 6. Vastaajien demografiset tiedot

VASTAAJIEN DEMOGRAFISET TIEDOT (N 48)				
LUOKKA	ka	kh	MIN	MAX
IKÄ	37,3	2,0	34	42
TYÖKOKEMUS	13,3	2,6	10	20
ORGANISAATIO	Puolustusvoimat x 43, Rajavartiolaitos x 4, ei tietoa x 1			
KOULUTUSTA VALHEENTUNNISTUKSESTA	KYLLÄ x 4, EI x 42, ei tietoa x 2			

Aloitin tutustumisen keräämäni aineistoon heti aineistonkeruutilaisuuden jälkeen. Selvisi, että kehyskertomukseen vastanneista upseereista 19 oli kirjoittanut vastauksensa käsin ja 29

tietokoneella. Kertomusten pituudet vaihtelivat käsinkirjoitetuissa vastauksissa noin puolesta sivusta puoleentoista sivuun (paperilomake), kun sähköisissä vastauksissa pituudet vaihtelivat kuudesta rivistä kahteen sivuun¹⁸³.

Taulukko 7. Siviilikehyskertomusversioon vastanneiden demografiset tiedot

SIVIILIKERTOMUSVERSIOON VASTANNEET (N 23)				
LUOKKA	ka	kh	MIN	MAX
IKÄ	36,9	1,9	34	42
TYÖKOKEMUS	13,2	2,5	10	20
ORGANISAATIO	Puolustusvoimat x 21, Rajavartiolaitos x 2			
KOULUTUSTA VALHEENTUNNISTUKSESTA	KYLLÄ x 3, EI x 20			

Taulukko 8. Työkehyskertomusversioon vastanneiden demografiset tiedot

TYÖKERTOMUSVERSIOON VASTANNEET (N 25)				
LUOKKA	ka	kh	MIN	MAX
IKÄ	37,7	2,0	34	41
TYÖKOKEMUS	13,2	2,7	10	20
ORGANISAATIO	Puolustusvoimat x 22, Rajavartiolaitos x 2, ei tietoa x 1			
KOULUTUSTA VALHEENTUNNISTUKSESTA	KYLLÄ x 1, EI x 22, ei tietoa x 2			

Vastauslomakkeita laskiessani selvisi, että kaksi tilaisuuteen osallistunutta upseeria oli jättänyt kokonaan vastaamatta kehyskertomuksiin. Toisessa tapauksessa vastaaja oli ilmoittanut paperilomakkeessa jättäneensä kertomuksen tarkoituksella tyhjäksi, toisessa syy vastaamattomuuteen jäi minulle mysteeriksi. Palautteen perusteella kaikki vastaajat eivät myöskään olleet kokeneet vastaamista kovin mielekkääksi:

”Tehtävä sinänsä ok mutta liian raskas vastaustapa → jos ei olisi käynyt sääliksi tutkijaa niin olisi jäänyt siihen” (P1)

Vastaukset jakautuivat kehyskertomusversioittain tasan puoliksi: molempiin versioihin kertyi yhteensä 24 vastausta. Nopea aineistoon tutustuminen osoitti, että variointi siviili- ja työelämäkontekstin välillä oli onnistunut lähes täydellisesti: ainoastaan yhdessä vastauksessa oli kuvailtu työelämää koskeva vuorovaikutustilanne, vaikka tarkoituksena olisi ollut kirjoittaa siviilikontekstissa tapahtuneesta tilanteesta. Päätin siirtää tämän vastauksen

¹⁸³ Notepadista Wordiin siirrettynä; Times New Roman, fonttikoko 12, riviväli 1,5

työversioiden joukkoon, jolloin upseerien vastauksista 23 käsitteli lopulta siviilielämän vuorovaikutustilannetta ja 25 puolestaan työelämään liittyvää vuorovaikutustilannetta.

Aineistoon tutustuminen osoitti, että vastaajat olivat paneutuneet huolellisesti kertomustensa kirjoittamiseen. Vastaukset olivat poikkeuksetta kirjoitusasultaan yksityiskohtaisia ja tuntuivat hyvin todenmukaisilta. Pidin tätä seikkaa positiivisena tutkimukseni tulosten luotettavuutta ajatellen. Tulkintojeni mukaan yhtäkään vastauskertomusta ei ollut kirjoitettu pilanpäiten, vaikka osa kertomuksista olikin kirjoitettu humoristiseen sävyyn. Positiivisia havaintojani vahvensi myös valtaosa palautteesta, jossa vastauskertomuksen kirjoittamisen ilmaistiin olleen miellyttävä kokemus tarinan keksimiseen sisältyneistä haasteista huolimatta: Palaute sisälsi myös erään suoranaiseksi haasteeksi kokemani kommentin, jonka päätin ottaa määrätietoisesti vastaan aloittamalla aineiston analyysivaiheen:

”Olisi mielenkiintoista nähdä miten näitä tarinoita tulkitaan tieteellisesti. :) ”
(P5)

5 AINEISTON ANALYYSI JA TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa esittelen tutkimustuloksiin johtaneen kolmivaiheisen analyysiprosessini vaihe vaiheelta. Tutkimukseni uskottavuuden ja vakuuttavuuden parantamiseksi pyrin lisäksi kuvailemaan analyysin teknisen toteutuksen mahdollisimman yksityiskohtaisesti¹⁸⁴. Ensimmäisen tutkimustehtäväni ratkaisua koskevat tulokset esittelen luvussa 5.3.5 ja toisen puolestaan luvuissa 5.3.1-5.3.4 sekä 5.4.

5.1 Kvantifioiva kvalitatiivinen analyysiotte

Ennen aineiston analysoinnin aloittamista jouduin etsimään menetelmäkirjallisuudesta pitkään sellaista analyysiotetta, jonka avulla voisin toteuttaa kertomuksista koostuvan aineistoni analyysin mahdollisimman systemaattisesti ja luotettavasti. Aikaisemmissa uskomustutkimuksissa aineiston analyysi oli perustunut useimmiten tilastollisiin menetelmiin, koska valtaosa näistä tutkimuksista on toteutettu numeraalista vastausdataa tuottavilla kyselymenetelmillä. Määrälliselle tutkimukselle tyypillisten analyysimenetelmien käyttö ei kuitenkaan tuntunut omaan tutkimukseeni mitenkään soveltuvalta, koska keräämäni aineisto edusti Eskolan sanoin ”mitä puhtainta laadullista aineistoa”¹⁸⁵; kirjoitettua tekstiä numeroiden sijasta. Toisaalta myös monet tutkittavan ilmiön ymmärtämiseen ilman teoreettisia etukäteisolettamuksia pyrkivät laadulliset analyysiotteet, kuten fenomenografia, tuntuivat omaan tutkimukseeni sopimattomilta. Tiedonintressiäni kuvasi nimittäin ilmiön ymmärtämisen lisäksi halu kuvailla määrällisesti vastaajien uskomusten esiintymistiheyttä ja mahdollista riippuvuutta erilaisista muuttujista. Tutkimukseeni sopiva analyysiotte sijaitsi näin ollen jossakin laadullisten ja määrällisten analyysiotteiden välimaastossa.

Lopulta päädyin hyödyntämään aineiston analyysiin niin sanottua *kvantifioivaa kvalitatiivista analyysiotetta*. Eskola ja Suoranta määrittävät kvantifioivan kvalitatiivisen analyysin kolmanneksi vaihtoehdoksi ”perinteisen mutta löysän” laadullisen analyysin ja ”kovien” määrällisten analyysimenetelmien rinnalle.¹⁸⁶ Analyysiotteen keskeisinä menetelminä hyödynnetään luokittelua ja taulukointia; laadullisen aineiston muuntamista laskettavaan muotoon ennalta määritettyjen ja mahdollisimman tarkkojen analyysisääntöjen tai -kriteerien perusteella. Alkeellisimmillaan tällainen laadullisen aineiston määrällinen käsittely voisi Eskolan ja Suorannan mukaan tarkoittaa aineiston palstamillimetrien tai joidenkin tiettyjen sanojen esiintyvyyden mekaanista laskemista eli sisällön erittelyä. Hankalimmillaan se taas

¹⁸⁴ Vrt. Räsänen 2006, 171

¹⁸⁵ Eskola 1998, 131

¹⁸⁶ Eskola ym. 2008, 165

edellyttää tutkijalta suurta määrää aineistosta tehtäviä subjektiivisia tulkintoja.¹⁸⁷ Eskolan ja Suorannan mukaan kvantifioivan kvalitatiivisen analyysin suurimpana vaarana onkin, että sitä käytettäessä yhdistetään lopulta vain sekä määrällisen että laadullisen tutkimusotteen huonot puolet.¹⁸⁸

Sisältämistään riskeistä huolimatta kvantifioiva kvalitatiivinen analyysi voi kuitenkin joissakin tapauksissa olla pelkästään laadullisia tai määrällisiä otteita parempi tapa lähestyä tutkittavaa ilmiötä. Pilkkomalla laadullista aineistoa erilaisiin luokkiin ja kategorioihin tutkija saa esimerkiksi nopeasti käsityksen tutkittavan ilmiön eri puolista. Erilaisten kategorioiden ja luokkien kvantifointi voi tämän jälkeen paljastaa näiden välisiä ja tutkittavan ilmiön kannalta olennaisia yhteyksiä, jotka ilman määrällistä lähestymistapaa olisivat saattaneet jäädä kokonaan huomaamatta.¹⁸⁹ Arvioinkin kvantifioivan analyysiotteen soveltuvan erinomaisesti kertomuksissa kuvailtujen uskomusten (valehtelun paljastavat tekijät) sekä erilaisten muuttujien (konteksti, valehtelija, valheen tyyppi, valehtelun syy ja monimutkaisuus) välillä mahdollisesti piilevien yhteyksien selvittämiseen.

Laadullisen tutkimuksen tulosten kvantifointi saattaa myös toimia laadullista tutkimusta muutoin liian ”pehmeänä” pitävillä tutkijoille sen tulosten arvoa nostattavana tekijänä. Tiedemaailmassa numerot nimittäin edustavat monille ”totuutta ja objektiivisuutta” sekä tutkimuksen teon ihanteita (rationaalisuutta, neutraalisuutta ja loogisuutta) paremmin kuin monitulkintainen laadullinen aineisto¹⁹⁰. Koin tämän seikan huomioimisen oman tutkimukseni tapauksessa tärkeäksi. Tahdoin toteuttaa tutkimukseni siten, että sen tuloksia voisi pitää laadullisesta lähestymistavastaan huolimatta uskottavina aikaisempien, positivistisesti värittyneiden psykologisten ja sosiaalipsykologisten tutkimusten joukossa. Räsänen mukaan tulosten kvantifointia voidaankin pitää yhtenä keinona laadullisen tutkimuksen tulkinnallisuutta koskevan mielivaltaisuuden ja epäuskottavuuden vähentämiseksi.¹⁹¹

5.2 Analyysin valmisteluvaihe

Analyysiotteen valinnan jälkeen aloitin analyysiprosessini siirtämällä ensiksi kaiken keräämäni aineiston sähköiseen muotoon. Loin kaksi erillistä Word-tiedostoa, joista toisen otsikoin nimellä SIVIILI ja toisen nimellä TYÖ. Siirsin kaikki siviilikehyskertomusversion

¹⁸⁷ Eskola ym. 2008, 164–165

¹⁸⁸ Rahkonen, Roos 1990, 232 Eskola ym. 2002, 165 mukaan.

¹⁸⁹ Moreira, Costa 2016, 2, Ks. kvantifioinnin hyödyistä myös Tuomi, Sarajärvi 2018, 135-138.

¹⁹⁰ Ward 2007, 2–3

¹⁹¹ Räsänen 2006, 171–172

avulla saamani vastaukset edelliseen ja työkehyskertomusversion avulla saamani puolestaan jälkimmäiseen. Varasin molempiin dokumentteihin kullekin vastauskertomukselle oman sivun, jotka puolestaan otsikoin kertomusten peitenumeroilla (siviilidokumentissa S1-S23 ja työdokumentissa T1-T25).

Word-tiedostojen luomisen jälkeen loin Excel-tiedoston, jonka tarkoituksena oli toimia analyysiprosessini myöhemmässä vaiheessa kertomusten sisällön tiivistäjänä. Eskola ja Suoranta kutsuvat tällaista työkalua teemakortistiksi, jonka tehtävänä on tiivistämisen lisäksi helpottaa laadullisen vastausaineiston osiin pilkkomista¹⁹². Laadin taulukkoon jokaiselle kertomusvastaukselle ensiksi oman rivin. Tämän jälkeen otsikoin rivien sarakkeet demografisten tietojen lisäksi niillä teemoilla, joita analysoimalla tarkoitukseni oli löytää vastauksia tutkimustehtäviini: 1. kertomuksen valehtelija, 2. valheen tyyppi, 3. valehtelun syy, 4. valehtelun monimutkaisuus sekä 5. valehtelun paljastavat tekijät (uskomukset).

Teemakortiston luomisen jälkeen aloitin perehtymisen itse kertomuksiin, johon analyysiprosessini valmisteluvaihe päättyi. Eskolan ja Suorannan ohjeita noudattaen luin koko aineiston ensin kolmeen kertaan läpi ilman, että olisin vielä aloittanut varsinaisia analyysitoimenpiteitä.¹⁹³ Kertomusten lukeminen ajan kanssa jäsensikin ymmärrystäni keräämäni aineiston luonteesta. Ensilukemalta kertomukset vaikuttivat minusta hyvin yksityiskohtaisilta. Niistä oli selvästi eroteltavissa yksittäisiä sanoja, lauseita ja pidempiä tekstikatkelmia, joissa vastaajat kuvailivat erilaisia uskomuksiaan valehtelun paljastavista tekijöistä. Jälkimmäisillä lukukerroilla tajusin kuitenkin, että kertomusten sisällön luokittelu tulisi sisältämään myös tulkinnallisia haasteita.¹⁹⁴

5.3 Analyysin luokitteluvaihe

Aloittaessani analyysiprosessini luokitteluvaiheen asetin sille kaksi päämäärää:

1. Selvittää luokittelemalla vastaajien työ- ja siviilikertomuksissaan kuvailemat uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä sekä
2. selvittää, millaisia valehtelijoita ja valheita (tyyppi, syy, monimutkaisuus) upseerit olivat työ- ja siviilikertomuksissaan kuvailleet.

¹⁹² Eskola ym. 2008, 152–154

¹⁹³ Sama, 151. Kirjoittajien mukaan tämän tarkoituksena on saada aineisto avautumaan alustavasti analyysiään aloittavalle tutkijalle.

¹⁹⁴ Tällaisia voidaan tosin pitää laadulliselle tutkimukselle ominaisina, ks. esim. Räsänen 2006, 167–173.

Päätin jättää uskomusten muuttujasidonnaisuuden selvittämisen analyysiprosessini viimeiseen vaiheeseen. Siinä ajatuksenani oli arvioida luokitteluvaiheen teemakohtaisia ja kvantifioituja tuloksia keskenään vertailemalla, olisivatko kertomuksissa kuvatut uskomukset jollakin tapaa riippuvaisia luokittelemistani valehtelijoista tai valheista.

Luokitteluvaiheen teemojen analysointi ja luokittelu vaati paikoitellen luovia ratkaisuja. Joidenkin teemojen osalta luokittelu oli toteutettavissa yksittäisten sanojen ja sanayhdistelmien erittelyyn ja laskentaan perustuen (”mitä vastaajat olivat kertomuksissaan sanoneet”)¹⁹⁵, kun taas osassa luokitusyksikköinä¹⁹⁶ oli käytettävä puhtaasti kertomusten perusteella muodostamiani tulkintoja (”mitä vastaajat yrittivät kertomuksillaan sanoa”)¹⁹⁷. Tämän lisäksi osa teemakohtaisista luokittelurungoista oli johdettavissa suoraan teoriasta ja hyödynnettävissä aineiston luokitteluun ilman muutoksia (teorialähtöinen), kun taas osassa jouduin muuttamaan alkuperäistä luokittelurunkoa aineiston erityispiirteistä johtuen (teoriasidonnainen) tai käyttämään aineistosta noussutta luokkajakoa (aineistolähtöinen) luokitteluun sopivien teoreettisten mallien puutteesta johtuen. Taulukko 9 esittää luokitteluprosessini vaiheita ja monivivahteisuutta. Esittelen käyttämäni luokittelutekniikat ja -säännöt tarkemmin luvuissa 5.3.1-5.3.5 käsitellessäni analyysini teemakohtaisia tuloksia.

Luokittelin kertomuksia aina yksi teema kerrallaan ennen siirtymistä seuraavaan teeman luokitteluun, jotta luokittelutapani eri kertomusten välillä olisi pysynyt mahdollisimman samanlaisena. Lisäksi noudatin Eskolan ja Suorannan ohjeita ja toistin luokittelukierrokseni jokaisen teeman osalta vähintään kerran uudestaan.¹⁹⁸ Uudelleenluokittelun tarkoituksena oli varmistaa ja parantaa aiemmin tekemieni luokitusten johdonmukaisuutta. Vaikka teemakohtainen uudelleenluokittelu veikin runsaasti aikaa, oli siitä myös suuri hyöty. Huomasin nimittäin lähes jokaisella uusintakierroksella pienempiä tai suurempia epäjohdonmukaisuuksia aiemmin tekemissäni luokituksissa, jotka uusilla luokittelukierroksilla oli helppo korjata. Epäjohdonmukaisuudet olivat todennäköisesti peruja aikaisempien luokittelukierrosteni aikaisen vireystilani laskemisesta. 48 kertomuksen luokittelu teema kerrallaan oli välillä puuduttavaa työtä.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Vrt. ”manifest content analysis”, Bengtsson 2016, 9

¹⁹⁶ Sisällönanalyysissä luokitusyksikön sijasta käytetään yleensä termiä ”meaningunit” eli ”merkitysyksikkö”. Ks. esim. Bengtsson 2016, 11

¹⁹⁷ Vrt. ”latent content analysis”, Bengtsson 2016, 9

¹⁹⁸ Eskola ym. 2008, 166

¹⁹⁹ Eskola ym. 2008, 166

Taulukko 9. Luokitteluprosessin vaiheet

1. ANALYSOITAVAN TEEMAN VALINTA	2. TEEMAA KOSKEVAN SISÄLLÖN ERITTELY JA/TAI TULKINTA KERTOMUKSESTA	3. ERITELLYN TAI TULKITUN SISÄLLÖN LUOKITTELU
VALEHTELIJA	Kertomuksessa esiintyvä valehtelija/valehtelijat: luokitusyksikköinä valehtelijaa kuvaavat sanat, sanayhdistelmät ja näitä koskeneet tulkintani	Aineistolähtöinen luokittelurunko
VALHEEN TYYPPI	Millaisen valheen tai valheita valehtelija kertoo: luokitusyksikköinä valheen kertomista kuvanneet tekstikatkelmat ja/tai tulkintani kerrotun valheen tyypistä	Teorialähtöinen: luokittelurunkona Vrijn (2008) valheen tyypit
VALEHTELUN SYY	Miksi kertomuksessa valehdellaan: luokitusyksikköinä valheen kertomisen syytä kuvanneet tekstikatkelmat ja/tai tulkintani kertomuksen valehtelun syystä	Teoriasidonnainen: luokittelurunkona Arsimoviczn ym. (2015) syyluokat
VALEHTELUN MONIMUTKAISUUS	Kertomuksen sisältämät kuvaukset valehtelun keksimiseen käytettävissä olleesta ajasta: luokitusyksikkönä ajallisia tapahtumia kuvanneet tekstikatkelmat ja/tai ajallisia tapahtumia koskeneet tulkintani Kertomuksessa kuvaillun valheen vastaanottajan toiminta: luokitusyksikkönä vastaanottajan toimintaa kuvanneet tekstikatkelmat ja/tai vastaanottajan toimintaa koskeneet tulkintani	Aineistolähtöinen/teoriasidonnainen luokittelurunko Aineistolähtöinen/teoriasidonnainen luokittelurunko
VALEHTELUN PALJASTAVAT TEKIJÄT (USKOMUKSET)	Kertomuksen sisältämät kuvaukset valehtelijan käyttäytymisestä: luokitusyksikköinä sanat, sanayhdistelmät tai pidemmät tekstikatkelmat ja näitä koskeneet tulkintani Muut valehtelun paljastumiseen vaikuttaneet tekijät: luokitusyksikköinä sanat, sanayhdistelmät tai pidemmät tekstikatkelmat ja näitä koskeneet tulkintani	Teoriasidonnainen: luokittelurunkona Hurley ym. (2014) Teoriasidonnainen: luokittelurunkona Hurley ym. (2014)

Kertomusten teemojen luokittelun jälkeen loin uuden Excel-tiedoston, johon aloin taulukoida teemakortistoon kirjaamiani luokittelutuloksia. Teemakortiston tapaan varasin tähän taulukkoon jokaiselle kertomukselle (S1-S23 ja T1-T25) oman rivin. Taulukon sarakkeet otsikoin teemojen nimillä (esim. valehtelun monimutkaisuus) ja kunkin teeman sisältämällä luokilla (esim. vaikea, keskivaikea, helppo). Tämän jälkeen merkitsin sarakkeen alapuolisille riveille merkin, mikäli sarakkeen luokka oli teemakortistoni mukaan esiintynyt riviä edustavassa vastauskertomuksessa. Tätä periaatetta noudattaen kykenin lopulta kvantifioimaan luokitteluni tulokset ja laskemaan esimerkiksi, kuinka moni vastaaja oli analyysini perusteella pitänyt katseen välttelyä merkinä valehtelusta tai kuinka monessa kertomuksessa valehtelun syy oli tulkintani mukaan ollut itsesuojelu. Lisäksi taulukko mahdollisti kätevästi eri kehyskertomusten pohjalta kirjoitettujen vastausten sisällön määrällisen vertailun (kontekstin vaikutus kuhunkin teemaan). Luokittelutulosten taulukoinnin ja kvantifioinnin avulla saavutinkin lopulta luokitteluvaiheelle asettamani päämäärät.

5.3.1 Valehtelijat

Valitsin ensimmäiseksi luokitteluteemakseni vastauskertomusten valehtelijat. Luokittelun tarkoituksena oli vastata osaltaan toiseen tutkimustehtävääni eli selvittää, millaisiin valehtelijoihin upseerit assosioivat uskomuksiaan valehtelun paljastavista tekijöistä. Päätin toteuttaa valehtelijoita koskevan luokittelun aineistolähtöisesti luokitteluun sopivan teoreettisen luokittelurungon puutteen vuoksi. Koska olin tutustunut aineistoon jo aikaisemmin, tiesin, että valehtelijakirjo osoittautuisi kertomusten välillä suureksi: kehyskertomukset olivat sallineet vastaajille melko vapaan mielikuvituksen käytön valehtelijoiden valinnan suhteen.

Aloitin valehtelijoiden luokittelun ryhmiin määrittämällä luokitusyksiköksi valehtelijoita kertomuksissa kuvanneet yksittäiset sanat tai sanayhdistelmät (esim. naapuri, Purosen äiti, tykkimies Tötterström ja niin edelleen). Tämän jälkeen siirsin luokitusyksiköt kertomuksista lainauksina teemakortistooni ja aloin muodostamaa niistä erilaisia ryhmiä niitä yhdistäneiden ja erottaneiden piirteiden perusteella. Sekä siviili- että työkertomusten pohjalta tällaisia ryhmiä syntyi kumpaankin viisi kappaletta. Kokonaisuudessaan kertomuksissa esiintyi yhteensä 54 valehtelijaa. Kuudessa kertomuksessa valehtelijoita esiintyi kaksi kappaletta.

Siviilikertomusten valehtelijat

Taulukko 10 osoittaa, että siviilikertomuksissa valehtelijoiksi oletetut tai paljastuneet henkilöt osoittautuivat useimmiten vastaanottajalle läheisiksi ihmisiksi: 23 vastaajasta 11 oli valinnut kertomuksensa valehtelijan kapteeni Purosen perheestä tai suvusta. Tähän kategoriaan kuuluvat valehtelijat vaihtelivat Purosen puolitoistavuotiaasta pojasta tämän teini-ikäiseen tyttäreeseen ja edelleen Purosen eläkkeellä oleviin vanhempiin. Kertaalleen valehtelijoina esiintyivät myös Purosen avopuoliso (1 kpl), lanko (1 kpl), sekä yhden kerran Purosen veli, joka valehteli samaan aikaan sekä Puroselle että omalle puolisolleen.

Siviilikertomuksissa valehteluun oli sortunut kuitenkin myös moni Purosen perheen ulkopuolinen henkilö. Kahdeksi seuraavaksi suosituimmaksi luokaksi siviilikertomuksissa osoittautuivat nimittäin vastaajien naapureiksi (5 kpl) ja kavereiksi (5 kpl) nimeämät henkilöt. Kauppiaat edustivat siviilikertomuksissa sen sijaan pienintä ryhmää (3 kpl). Kauppiaisiin lukeutuivat esimerkiksi kertaalleen auto- ja asuntokauppias sekä erään automerkin huoltoliikkeen työntekijä. Siviilikertomusten sekalaista luokkaa edusti kaksi valehtelijaa: Puroselle entuudestaan täysin tuntematon nuori mies sekä yhden kertomuksen yllättäjä, nimittäin Puronen itse!

Taulukko 10. Siviilikertomusten valehtelijat

SIVIILIKERTOMUSTEN (n=23) VALEHTELIJAT		
LUOKKA	SELITYS	KPL
PERHE	Purosen perheeseen tai sukuun kuuluvat henkilöt: vanhemmat, lapset, puoliso, veli, puolison sisarukset	11
KAVERI	Purosen kavereiksi tai tutuiksi nimetyt henkilöt	5
NAAPURI	Purosen naapureiksi nimetyt henkilöt	5
KAUPPIAS	Asunto- ja autokauppias, merkkiautoliikkeen huoltoneuvoja	3
SEKALAINEN	Puroselle täysin tuntematon nuori mies Puronen itse	2

Työkertomusten valehtelijat

Taulukko 11 osoittaa, että työkertomusten tyypillisimmiksi valehtelijoiksi osoittautuivat Purosen alaiset, jotka voidaan jakaa kahteen eri luokkaan: alainen (kantahenkilökunta) (11 kpl) ja alainen (varusmies) (5 kpl). Alaisten suosittuus valehtelijoina oli ylivertainen

esimiehiin nähden, jotka esiintyivät kertomuksissa valehtelijoina ainoastaan kolmeen kertaan. Kantahenkilökuntaa, jota aineiston perusteella oli mahdotonta luokitella joko Purosen esimiehiksi tai alaisiksi (kantahenkilökunta/muu) edusti työkertomuksissa puolestaan viisi valehtelijaa. Tällaisia luonnehdittiin kertomuksissa esimerkiksi nimillä ”työtoveri” ja ”naapuriyksikön kapteeni”.

Työkertomusten sekalaista luokkaa edusti kolme valehtelijaa. Yksi näistä oli erään tarjouskilpailun voittajatahoa edustava henkilö, jonka kanssa Purosen työskenteli yhteisessä projektissa. Toisessa tapauksessa valehtelija oli puolestaan pääepäilty laajassa rikossarjassa, jota Purosen tutkinnanjohtajan ominaisuudessaan oli päättynyt kuulustelemaan. Kolmatta luokan henkilöä edusti yhdessä kertomuksessa puolestaan Purosen alaisen kaveri, joka oli vieraillemassa Purosen työyksikön kahvihuoneessa.

Taulukko 11. Työkertomusten valehtelijat

TYÖKERTOMUSTEN (n=25) VALEHTELIJAT		
LUOKKA	SELITYS	KPL
ALAINEN (HENKILÖKUNTA)	Purosen alaisiksi nimetty henkilökunta	12
ALAINEN (VARUSMIES)	Varusmiehiksi nimetyt henkilöt	5
HENKILÖKUNTA (MUU)	Kantahenkilökunta, jota ei voi luokitella Purosen alaisiksi tai esimiehiksi	5
ESIMIES	Purosen esimiehiksi nimetyt henkilöt tai Purosta korkea-arvoisemmat upseerit	3
SEKALAINEN	Purosen alaisen (kantahenkilökunta) kaveri Voittajatahoa edustava henkilö projektissa, jossa Puronen on mukana Purosen kuulustelema henkilö, joka on pääepäilty laajassa rikostutkinnassa	3

Yhteenveto ja johtopäätökset

Valehtelijoiden luokittelu osoitti, että vastaajat olivat useimmiten valinneet kertomustensa valehtelijoina Puroselle (oletettavasti) jollakin tapaa tuttuja henkilöitä (naapurit, kaverit, työkaverit). Lisäksi molemmissa kertomusversioissa suurinta luokkaa edustivat henkilöt, joita näissä konteksteissa voidaan pitää Puroselle läheisinä ihmisinä (perhe, sukulaiset ja alaiset). Teoreettisesta näkökulmasta tarkasteltuna tätä voidaan pitää mielenkiintoisena havaintona. Depaulo ja Kashy ovat nimittäin omassa tutkimuksessaan osoittaneet, että mitä tutumpia

vuorovaikutustilanteessa olevat osapuolet ovat toisilleen, sitä harvemmin he valehtelevat²⁰⁰. DePaulon ja Kashyn tutkimusta vasten tarkasteltuna upseerien tyypillisimmät vastaukset edustivat kuitenkin täysin päinvastaista näkemystä. Voi olla, että valehtelijan tuttuus vastauskertomuksissa heijasti vastaajien tietoista tai alitajuista uskomusta siitä, että läheisen henkilön valehtelun tunnistaminen olisi jollakin tapaa helpompaa, kuin tuntemattoman henkilön kohdalla. Vaikka ajatus saattaa tuntua intuitiivisesti vetoavalta, sen tueksi ei ole olemassa tieteellistä näyttöä: ihmisten valheentunnistuskyvyn tarkkuus ei ole riippuvainen valehtelijan tuttuudesta.²⁰¹ Toisaalta ilmiötä saattaa yksinkertaisesti selittää myös vastaajia orientoineiden kehyskertomusten johdattelevuus. Niiden sisältämät maininnat Purosen lähipiiristä ja työyhteisöstä saattoivat saada vastaajat kuvailemaan kertomuksissaan juuri tällaisiin lukeutuvia henkilöitä.

5.3.2 Valheiden tyypit

Valehtelijoiden luokittelun jälkeen ryhdyin luokittelemaan kertomuksissa kuvailtuja valheen tyyppejä. Tyyppiluokittelun tarkoituksena oli selvittää osaltaan vastaus toiseen tutkimustehtävääni: millaisiin valheisiin upseerit assosioivat uskomuksensa valehtelun paljastavista tekijöistä. Luokittelurunkona hyödynsin luvussa 2.2 esitettyä kategorisointia, joka jakaa valheen tyypit neljään kategoriaan: tiedon peittelyn sekä selviin, liioitteleviin ja hienovaraisiin valheisiin.

Aloitin luokittelun määrittämällä luokitusyksiköiksi sellaiset tekstikatkelmat, jotka tulkintani mukaan kuvasivat kertomuksissa valehtelua (esim. ”*Puronen kysyi, että mitä asialle tapahtui. Nuppi sanoi, että häät olivatkin peruttu*”). Tämän jälkeen siirsin luokitusyksiköt teemakortistooni. Mikäli kertomuksessa ei ollut kuvailtu valheen kertomista tarpeeksi yksityiskohtaisesti, jotta sen olisi voinut luontevasti siirtää kortistoon lainauksena, kirjasin sen teemakortistooni pelkistettynä tulkintana (esim. ”*valehtelee loma-anomuksensa todellisista perusteista keksimillään tekosyillä*”). Tämän jälkeen vertasin teemakortistoon siirtämiäni lainauksia ja tulkintojani luokittelurungon sisältämiin kategoriakuvauksiin ja luokittelin ne parhaimman vastaavuuden perusteella aina kuhunkin kategoriaan. Teoriasta johtamani luokittelurunko osoittautui analyysin aikana sen verran toimivaksi, etten kokenut missään vaiheessa tarvetta lisäkategorioiden luomiselle.

²⁰⁰ DePaulo, Kashy 1998, 75–76; Vrij 2008, 24

²⁰¹ Ks. Vrij 2008, 153–156

Valheen tyyppien osalta luokitteluni tapahtui teorialähtöisesti, toisin kuin kertomusten valehtelijoiden tapauksessa. Jälkimmäiseen verrattuna valheiden tyyppien luokittelu edellytti myös huomattavasti paljon enemmän tulkintaani; paikoitellen jopa luovaa mielikuvituksen käyttöä. Luokittelun suurimmaksi haasteeksi muodostuikin se, että kaikissa kertomuksissa ei kuvailtu riittävän yksityiskohtaisesti itse valehtelutapahtumaa tai vuorovaikutustilanteen taustoja. Tällöin perusteltujen tulkintojen ja luokitusten tekeminen oli vaikeaa tai jopa mahdotonta. Luokittelun ja tulkinnan vaikeutta edustaa hyvin esimerkiksi lainaus työkertomuksesta T4:

Työpäivän aluksi Puronen meni yksikkönsä kahvihuoneeseen aamukahville kuten tapana oli. Kahvipöydässä kerrattiin edellisen illan ja yön tärkeät tapahtumat kuten NHL-kierroksen tulokset ja Suomalaisten pelaajien tehot. Eräs yksikön aliupseereista keskeytti mukavan keskustelun kertomalla, että hänellä oli ollut töissä rankkaa ja hän tuntee olevansa työuupunut. Oli hetken hiljaista kunnes keskustelu käynnistyi uudestaan. Tällä kertaa aiheena oli jalkapallo. Puronen joi kahvinsa loppuun ja lähti kohti toimistoaan. (T4)

Myöhemmin kertomuksessa vastaaja tuo ainoastaan ilmi (lihavoitu), että:

*Illalla Purosen rentoutuessa kotona hän tajusi, että hänelle valehdeltiin. **Kyseessä ei ollut aliupseerin työuupumustarina, koska sen Puronen ymmärsi valeeksi heti sen kuultuaan.** Kyseessä oli... (T4)*

Tulkintani tapauksesta on, että valehtelija, Purosen kantahenkilökuntaan kuuluva alainen, kertoi selvän valheen: hän ei todellisuudessa ollut missään määrin työuupunut. Tätä puoltaa nähdäkseni Purosen välitön ymmärrys valehtelusta. Toisaalta on mahdollista, että kertomuksen kirjoittaja oli kuitenkin ajatellut valheen tyyppiltään hienovaraiseksi, puolittaiseksi totuudeksi: aliupseerilla oli todellisuudessa ollut töissä rankkaa, mutta hän ei kuitenkaan kokenut oloaan työuupuneeksi sanomastaan huolimatta. Koska tällaista arvuuttelua olisi voinut jatkaa loputtomiin lähes jokaisen vastauskertomuksen tapauksessa, päätin lopulta luottaa kaikista vahvimpien tulkintojeni paikkansapitävyyteen. Luokittelin valheen määrittelemättömäksi ainoastaan äärimmäisissä tapauksissa eli sellaisissa, joissa en kyennyt muodostamaan missään määrin perusteltua näkemystä valheen tyyppistä. Ajoittain suuriakin tulkinnan vaikeuksia helpottivat onneksi sellaiset kertomukset, joissa vastaajat toivat omin sanoin esille, millaisesta valheesta kertomuksessa oli kyse:

*Puronen keskusteli työkaverinsa Matti Meikäläisen kanssa viikkoliikunnasta. Keskustelun yhteydessä tuli puhetta Matti Meikäläisen treenikunnosta ja hän ilmoitti tehneensä tuloseennätyksen eräässä lajissa... Meikäläinen on yleisesti tunnettu tavastaan **liioitella** asioita sekä **jättää kertomatta asioihin liittyviä faktoja**. (T20)*

Joissakin kertomuksissa vastaajat kuvailivat useita valheita yhden sijaan. Nämä valheet saattoivat kaikki olla tulkittavissa esimerkiksi selviksi valheiksi tai vaihtoehtoisesti edustivat myös muita tyyppejä. Kvantifioidessani luokitteluni tuloksia päädyinkin ratkaisuun laskea eri luokkien esiintyvyyttä kertomuksissa yksittäisten valheiden sijasta. Mikäli siis sama luokka oli tulkintojeni mukaan esiintynyt yksittäisessä vastauksessa useampaan kertaan, huomioin sen tuloksia taulukoidessani ainoastaan kertaalleen esiintyneeksi.

Valheiden tyypit siviilikertomuksissa

Siviilikertomusten suosituimmaksi valhetypiksi osoittautuivat selviksi luokiteltavissa olevat valheet. Valehtelijoiden ja valheen aiheiden osalta selvien valheiden kirjo osoittautui laajaksi. Mitä ilmeisimmin selvän valheen kertomiseen sortuu esimerkiksi Purosen teini-ikäinen tytär keskustellessaan tupakoinnista isänsä kanssa, vieläpä kahdesti peräkkäin:

"Puronen oli ollut kotona illasta, kun tytär oli tullut kotiin. Tytär pyrki heti kotiin tultuaan nopeasti omaan huoneeseensa, huomaamattomasti. Tytär oli haissut hieman tupakalle ja Puronen oli udellut tyttäreltä, oliko hän polttanut tai missä tytär oli viettänyt illan. Tupakointikysymykseen tytär oli vastannut "EN" hieman liian nopeasti ja kärkkäästi. Kysymykseen, missä tytär oli ollut, tyttö oli ensin vastannut "en missään". (S9)

Selviä valheita kertoo yhdessä siviilikertomuksessa myös eräs nuori mies, jonka kaverit olivat Purosen kotiovella tapahtuneen keskustelun aikana varastamassa Purosen takapihalta tämän remonttioluita. Purosta hämätäkseen mies pyytää Puroselta ensin rahaa bussiin, koska on kuulemma kadottanut lompakkonsa. Kyseisen selvän valheen kertomisen jälkeen keskustelu jatkuu jälleen valehtelun merkeissä Purosen kysyessä:

"Jaaha, mihin olet menossa?" "Tuota, muistaakseni - tai siis olen menossa keskustaan päin", mies sanoi. "Erikoista", Puronen mielti, "hän itse ei ole varma mihin on menossa ja pälyilee muutenkin hermostuneena". (S1)

Toiseksi suosituimmaksi valhetyypiksi siviilikertomuksissa paljastui tiedon peittely, joka oli tulkittavissa kerrotun valheen tyyppiksi ainakin 11 kertomuksessa. Tiedon peittelijäksi voidaan luokitella esimerkiksi yhdessä siviilikertomuksessa esiintynyt Purosen isä, joka yrittää olla mainitsematta mitään keuhkosityöpähoitoon kuuluvan kontrollitarkastuksensa tuloksista poikansa keskustellessaan. Kahdessa kertomuksessa tiedon peittelijöiksi osoittautuivat puolestaan vastaanottajien puoliset, jotka yrittivät mitä ilmeisimmin salailla suhteen ulkopuolisia syrjähyppyjään.

Selvien valheiden ja tiedon peittelyn jälkeen kertomusten kolmanneksi suosituimmaksi valhetyypiksi osoittautuivat liioittelevat (S13) ja hienovaraiset (S12) valheet, jollaisia vastaajat olivat tulkintani mukaan kuvailleet neljässä kertomuksessa:

Puronen törmäsi kaupassa vanhaan kaveriin, jota ei ollut nähnyt pitkään aikaan. Vaihdeltiin kuulumisia, jonka aikana Törrösen (kaveri) tarina kuulosti yhä enemmän kerskailulta ja tämä rupesi ärsyttämään Purosta. (S13)

Puronen keskusteli naapurinsa kanssa. Naapuri kertoi uudesta työpaikastaan. Hän oli omien sanojensa mukaan päässyt uuteen työpaikkaan ja saanut aikaisempaa vaativamman "johtaja-tason" tehtävän. Minulle jäi vaikutelma, että naapuri puhui muunneltua totuutta. (S12)

Valheiden tyypit työkertomuksissa

Työkertomuksissa esiintyi siviilikertomuksiin nähden vähemmän kertomuksista eriteltävissä olevia valheita työkertomusten suuremmasta kokonaismäärästä huolimatta. Siviilikertomusten tapaan suosituimmaksi valhetyypiksi osoittautuivat tästä huolimatta selviksi tulkittavissa olevat valheet (15 kpl). Yhdessä työkertomuksessa tällaisen valheen kertoi esimerkiksi Purosen työyksikön vanhin opistoupseeri, ainakin jos Purosen omaan arvioon on luottamista:

Opistoupseeri kertoi eilisestä poissaolostaan. Hänellä oli ollut hiukan flunssainen olo ja näin ollen ei ollut halunnut tulla tartuttamaan muita työpaikalle vaan oli parannellut olotilaansa kotona. Katsoessani hänen pönöttyntä naamaansa, kävi mielessäni ajatus flunssan todellisesta tarkoituksesta. (T1)

Työkertomukset kuitenkin erosivat selvästi siviilikertomuksista seuraavaksi suosituimman valhetyypin osalta: tiedon peittelyksi tulkittavissa olevaa valehtelua esiintyi työkertomuksissa vain kolmesti. Liiotteluksi ja hienovaraisiksi luokiteltavissa olevia valheita työkertomuksissa esiintyi kuitenkin yhtä useasti kuin siviilikertomuksissakin, molempia neljästi.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Vastaukskertomusten tyypillisimmiksi valheiksi osoittautuivat tyypiltään selvät valheet, joita esiintyi noin 63% kaikista kertomusvastauksista. Valhetyyppi oli luokiteltavissa vastaukskertomuksista yhtä useasti, kuin kaikki muut tyypit yhteenlaskettuna (pois lukien määrittelemättömät valheet). Taulukossa 12 esitetään valheen tyyppien esiintyneisyys vastausaineistossa.

Taulukko 12. Vastaukskertomuksissa kuvailtujen valheiden tyypit

VALHEIDEN TYYPIT			
LUOKKA	KAIKKI (n=48)	SIVIILI (n=23)	TYÖ (n=25)
SELVÄ VALHE	30	15	15
LIIOITTELU	8	4	4
HIENOVARAINEN VALHE	8	4	4
TIEDON PEITTELY	14	11	3
MÄÄRITTELEMÄTÖN	7	4	3

Selitys selvien valheiden suosiolle saattaa olla looginen. Sanoiksi puettut, täysin totuudesta eroavat valheet ovat valehtelijalle hankalampia ylläpitää ja alttiimpia paljastumiselle kuin esimerkiksi osittaisia totuuksia sisältävät hienovaraiset valheet (puhumattakaan tiedon kertomatta jättämisestä). Ne sisältävät enemmän johtolankoja, joihin tarkkaavainen vastaanottaja kykenee tarttumaan: sanoiksi puettun valheen todenperäisyys on useimmiten varmennettavissa esimerkiksi kontekstuaalisen tiedon tai todisteiden avulla.²⁰² Koska upseerien tehtävänä oli kirjoittaa kertomus nimenomaan *keskustelutilanteen* aikana Purosen epäilyksen herättäneestä valheesta, ei assosiaatio sanoiksi puettuun selvään valheeseen ole kovin yllättävää.

Syy siihen, miksi vastaajat kuvailivat tiedon peittelyksi tulkittavissa olevaa valehtelua enemmän siviili- kuin työkertomuksissa saattaa selittyä kontekstien mahdollistamalla ja rajaamalla valehtelijavalinnoilla. Koska toisilleen läheiset ihmiset tietävät yleensä toisistaan enemmän kuin toisilleen vieraammat, saattaa tämä rajoittaa onnistuneen valehtelun

²⁰² Vrij 2008, 17

mahdollisuuksia läheisissä ihmissuhteissa.²⁰³ Tästä syystä juuri toisilleen läheiset ihmiset turvautuvat useimmiten tiedon peittelyyn muiden valehtelun muotojen sijasta²⁰⁴. Vastaaajien mahdollinen tietoisuus asiasta saattoi näkyä siviilikertomuksissa, joissa he olivat valinneet tiedon peittelijöiksi useimmiten Puroselle hyvin läheisiä ihmisiä (esim. oma puoliso, lapsi tai vanhemmat). Tällaisten henkilöiden valitseminen työkertomusten valehtelijoiksi ei (periaatteessa) ollut mahdollista, mikä saattoi puolestaan näkyä niissä kuvaillun tiedon peittelyn vähyytenä.

Toisaalta aineistossa esiintyneiden valheen tyyppien esiintymistiheyksiä ja kontekstien välisten erojen syitä arvioitaessa tulee muistaa analyysiin sisältyneet tulkinnalliset haasteet. On mahdollista, että vastaajat olivat yrittäneet kuvailla kertomuksissaan aivan muunlaisia valheita kuin mitä omat tulkintani ja taulukoidut tulokset antavat ymmärtää. Lindroosin (1997) sanoin:

”Lukujen erot näyttävät ensisilmäyksellä suhteellisen suurilta, mutta kun muistaa miten ne on tehty, niin mihinkään suurin johtopäätöksiin ei kannata ryhtyä; puhumattakaan tilastollisen merkitsevyyden tms. laskemisesta.”²⁰⁵

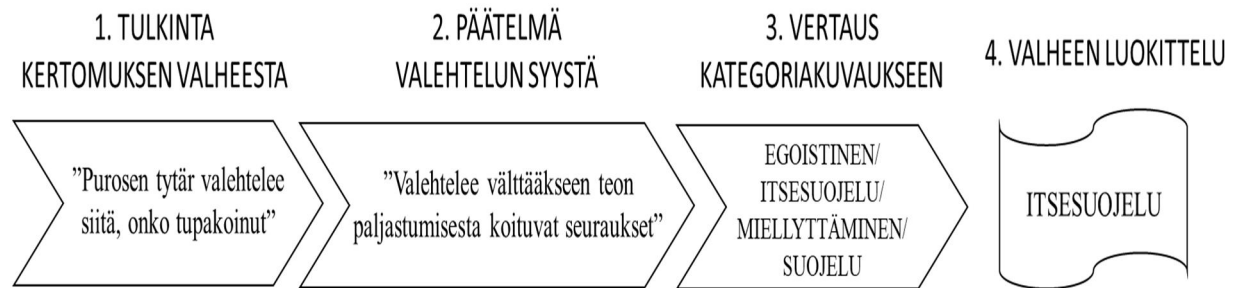
5.3.3 Valehtelun syyt

Tyypiluokittelun jälkeen valitsin seuraavaksi luokiteltavaksi teemaksi kertomuksissa kuvailtujen valheiden kertomisen syyt. Syyluokittelun tarkoituksena oli vastata osaltaan toiseen tutkimustehtävääni: millaisiin valheisiin upseerit assosioivat uskomuksensa valehtelun paljastavista tekijöistä. Luokittelurunkona hyödynsin luvussa 2.3 esitettyä Arsimoviczin ja kumppaneiden nelikenttämallia, joka jakaa valheet kertomisen syiltään neljään kategoriaan: egoistisiin, itsesuojeleviin, muita suojeleviin ja muiden miellyttämiseksi tarkoitettuihin. Luokittelu edellytti jälleen virhetulkinnolle altista päättelyketjua, jota voidaan havainnollistaa kuvalla 2.

²⁰³ Anderson, Ansfield & DePaulo 1999 Vrij 2008, 24 mukaan.

²⁰⁴ Metts 1989, 174

²⁰⁵ Lindroos 1997, Eskola ym. 2008, 168 mukaan.

Kuva 2. Syyluokittelun edellyttämä päättelyketju

Aloitin syiden luokittelun tulkitsemalla ensin kussakin kertomuksessa kuvaillun valehtelun aiheen mahdollistaakseni valehtelun syitä koskevat päätelmäni. Tämän jälkeen pelkistin tulkintani kertomuksissa kuvatuista valheiden aiheista (esim. *"Purosen tytär valehtelee siitä, onko tupakoinut"*) ja päättelemistäni syistä (esim. *"valehtelee todennäköisesti välttääkseen teon paljastumisesta koituvat seuraukset"*) teemakortistooni. Seuraavaksi vertasin päätelmäni luokittelurunkoni syykategorioiden kuvauksiin ja tein luokituksen parhaimman kategoriavastaavuuden perusteella (esim. *"itsesuojelu"*).

Joidenkin vastauskertomusten tapauksessa valehtelun syyn luokittelu oli mahdollista tehdä vastaajien itse esille tuomien syiden perusteella. Tämä pienensi huomattavasti henkilökohtaisten tulkintojeni tarvetta (vastaajan itsensä ilmaisema syy, suojelu, lihavoituna):

Puronen ei herrasmiehenä halunnut pahoittaa vaimonsa mieltä ja kysymykseen mistä he olivat keskustelleet tavatessaan [vaimonsa veljen kanssa], Puronen vastasi yleismaailmallisesti "autoista". (S10)

Nelikenttämällin sisältämät syyluokat osoittautuivat analyysini edetessä osittain luokitteluun riittämättömiksi: jotkin tulkitsemistäni syistä eivät sopineet kunnolla mihinkään kategoriaan. Esimerkiksi osa valheista oli tulkittavissa samanaikaisesti valehtelijaa itseään ja jotakin muuta henkilöä suojeleviksi tai vaihtoehtoisesti egoistisiksi ja itsesuojeleviksi. Tästä syystä päätinkin jatkaa teorialähtöisesti alkanutta luokitteluani teoriasidonnaisesti. En siis luopunut alkuperäisen luokittelurungon sisältämien syykategorioiden hyödyntämisestä mutta loin niiden jatkoksi uusia tarpeen mukaan.²⁰⁶

Lopulta luokittelutuloksia kvantifioidessani laskin, kuinka moni vastaaja oli esittänyt vastauksissaan mitään syyluokkaa. Jos yksittäisessä vastauskertomuksessa oli esiintynyt

²⁰⁶ Tällaista joustavaa luokittelutapaa laadullisen aineiston analyysissä suosittelvat esimerkiksi Moreira ja Costa. Ks. Moreira ym. 2016, 2.

esimerkiksi kolme itsesuojelusyystä kerrottua valhetta, otin tämän syyn laskuissani huomioon vain kerran. Jos taas tarinassa oli esiintynyt kaksi eri syyluokkaa, laskin molemmat luokat mukaan kokonaistuloksiin.

Valehtelun syyt siviilikertomuksissa

Siviilikertomusten tyypillisimmäksi valheen kertomisen syyksi oli mahdollista luokitella itsepuolustus: valehtelijan pyrkimys välttää valehtelun paljastumisesta itselleen koituvia negatiivisia seurauksia. Itsesuojelu voidaan tulkita valehtelun syyksi esimerkiksi vastaajan S11 kertomuksessa, jossa Purosen puoliso näyttäisi alkaneen salaa avoliiton ulkopuoliseen suhteeseen:

Kapteeni Puronen keskusteli aamukahvipöydässä avovaimonsa kanssa aivan tavallisista arkipäivän asioista, aivan kuten he olivat tehneet jo melkein viiden vuoden ajan. Keskustelun edetessä avovaimo yritti kuitenkin jatkuvasti ohjata keskustelun pois tulevan viikonlopun aikatauluistaan ja menoistaan. (S11)

Rauhallinen ja vielä jotenkuten hallinnassa ollut aamukahvihetki käy avovaimolle kuitenkin yhtäkkiä hyvin tukalaksi:

Kesken keskustelun avovaimon puhelimeen tuli Whatsup-viesti tai niin Puronen ainakin päätteli. Hän ei kyseistä ohjelmaa nimittäin käyttänyt, mutta oli kuullut siitä töissä. Puronen päätti keventää tunnelmaa ja totesi avovaimolleen, että mikäs rakastaja se siellä viestittelee. Avovaimon ilme muuttui vakavaksi. (S11)

Tämän jälkeen Puronen alkaa ihmetellä puolisonsa poikkeuksellista reaktiota. Avovaimolla ei ole kiinnijäämisen välttääkseen lopulta muuta mahdollisuutta, kuin turvautua valehteluun:

Lopulta avovaimo totesi työkaverin vain kyselevän iltapäivän kokouksen aikataulua. (S11)

Ainakin kahdessa kertomuksessa valehtelun syy oli mahdollista tulkita samanaikaisesti sekä valehtelijan itsensä että jonkun muun henkilön suojeluksi (itsesuojelu-suojelu).²⁰⁷ Hyvä esimerkki tällaisesta yhdistelmäsyystä on jo aiemmin esille tuotu kertomus S1, jossa Purosta

²⁰⁷ Cantarero, Van Tilburg ja Szarota kutsuvat omassa teoreettisessa mallissaan samanaikaisesti itseen ja muihin suuntautuvia valheita Pareto-valheiksi. Esimerkin mukainen valhe voitaisiin kyseisten tutkijoiden mallissa määrittää luokkaan Pareto-Protective. Cantarero ym. 2018, 254–255.

harhauttanut nuori mies pyrki mitä todennäköisimmin suojelemaan valehtelemalla samanaikaisesti sekä itseään että ystäviään olutvarkauden paljastumiselta.²⁰⁸ Toisessa kertomuksessa valehtelija oli puolestaan Purosen uusi kiipeilyharrastuskaveri. Kaveri ei Purosen pyynnöstä huolimatta selvästikään tahtonut lähteä tämän kanssa kiipeilemään (yrittää välttää itselleen epämieluisan tilanteen tapahtumisen valehtelemalla), mutta ei kehdannut myöntää sitä ääneen (jotta Purosen ei olisi pahoittanut mieltään).

Itsesuojelun jälkeen siviilikertomusten toiseksi yleisimmät valehtelun syyt oli luokiteltavissa egoistisiksi: niitä esiintyi yhteensä kahdeksassa kertomuksessa. Egoististen valheiden avulla pyrittiin kertomuksissa tavoittelemaan useimmiten taloudellista hyötyä (esimerkiksi asunto- ja autokauppahuijauksia kuvailleet kertomukset) tai muiden ihmisten arvostusta (esimerkiksi urheilusaavutusten liioittelu).

Joissakin vastauskertomuksissa egoistisessa mielessä alkanut valehtelu muuttui kuitenkin kesken vuorovaikutustilanteen itsesuojeluksi. Näin tapahtui esimerkiksi kertomuksessa S15, jossa Purosen lanko kertoili aluksi liioiteltuja ”inttijuttuja” pääosin naispuolista yleisöään hauskuuttaakseen. Aikansa tarinointia kuunneltuaan Purosen hermostui ja kyseenalaisti kovasanaisesti lankonsa juttujen todenperäisyyden kaikkien läsnäolijoiden kuullen. Valehtelun syy muuttui langolle hetkessä lähes päinvastaiseksi vuorovaikutustilanteen alkuun nähden: edessä olisi vääjäämätön kasvojen menetys, mikäli hän joutuisi myöntämään egoistisista syistä kertomiensa juttujen olleen keksittyjä. Suojellakseen itseään paljastumisen mukanaan tuomalta häpeältä lanko turvautuikin lopulta Purosen esittämän kysymyksen väistelyyn (hienovarainen valhe):

”Juha hämmentyi hyökkäyksestä, naurahti epävarmasti epäillen Purosen vastahyökkäystä vitsiksi, mutta tajuten jääneensä kiinni julisti käyvänsä toiletissa ja hakevansa samalla neideille lisää virvokkeita. Pako rikospaikalta oli alkanut.” (S15)

Siviilikertomusten kolmanneksi suosituimmaksi valehtelun syyksi (4 kpl) oli mahdollista luokitella jonkun muun kuin valehtelijan itsensä suojeleminen. Kolme kertaa tällaisen valheen kertoja oli Purosen vanhempi, joka todennäköisesti yritti suojella lastaan totuuden paljastumisesta koituvilta negatiivisilta seurauksilta:

²⁰⁸ Olen käsitellyt kyseistä esimerkkiä aiemmin luvussa 5.3.2.

”Purosen isä vaikutti puhelun aikana etäiseltä ja poissaolevalta. Tavanomainen iloisuus oli poissa. Puronen tiesi, että hänen isänsä oli käynyt edellisenä päivänä keuhkosityöpähoitoon kuuluvassa kontrollitarkastuksessa. Oliko isä saanut tietää jotain huolestuttavaa mielti Puronen. Hänen oli pakko kysyä tästä. Isä vakuutti, että tulokset olivat erinomaiset ja ennuste hyvä. Puronen tiesi, että isä valehteli ollakseen hienovarainen ja huolestuttamatta poikaansa.” (S4)

Muiden henkilöiden miellyttämistarkoituksessa kerrottuja valheita ei siviilikertomuksissa ollut luokiteltavissa yhtään kappaletta.

Valehtelun syyt työkertomuksissa

Työkertomuksissa valehtelun syyt jakoutuivat pitkälti samaan tapaan, kuin siviilikertomuksissakin. Useimmiten syyksi oli mahdollista luokitella itsesuojelu (15 kpl) ja heti toiseksi egoistiset syyt (8 kpl). Työkertomuksissa ei myöskään esiintynyt yhtään selvästi miellyttämistarkoituksessa kerrottua valhetta. Itsesuojelupalheiden aiheet vaihtelivat työkertomuksissa esimerkiksi Purosen alaisen sairauspoissaolon todellisten syiden väärentelystä esimiehen tekemättä jääneiden töiden peittelyyn. Egoistisiksi luokiteltavissa olevien valheiden avulla pyrittiin useasti hankkimaan esimerkiksi lomaa tai saavuttamaan ulkopuolisten ihailua:

Puronen keskusteli epävirallisesti yksikkönsä kahvihuoneessa muiden henkilöiden kanssa. Yksi hänen työtovereistaan kertoi tapahtumaa, jossa hän kuvasi itselleen tapahtunutta sattumaa edellisestä illasta. Hetken kuunneltuaan Puronen alkoi epäillä tarinan oikeellisuutta ja epäillä sitä valheeksi — — itse tarina ei sisältänyt sellaisia elementtejä, mitkä yleensä kuuluivat henkilön arkeen ja tapahtumiin siinä. Tarinassa oli paljon vauhtia ja sinä oli rehvastelun makua. Kuitenkin tarina kertova henkilö yleensä vietti aikansa arki-iltoina liikuntaa harrastaen. (T17)

Työkertomukset poikkesivat valehtelun syiden osalta siviilikertomuksista kuitenkin kahdella tapaa. Ensinnäkin toisen henkilön suojelemiseksi tulkittavissa olevia valheita esiintyi työkertomuksissa selvästi vähemmän (ainoastaan yksi) verrattuna siviilikertomuksiin. Toiseksi neljässä työkertomuksessa valehtelun syy oli mahdollista luokitella yhtäaikaaisesti sekä egoistiseksi että itsesuojeluksi, kun vastaava lukumäärä siviilikertomuksissa on vain

yksi. Yhdistelmäsyitä ego-itse suojeleminen on mahdollista havainnollistaa esimerkiksi vastaajan T18 kuvailemalla valheella:

Puronen keskusteli tykkimies Tötterströmin kanssa. Keskustelu koski Tötterströmin loma-anomusta. Kysyttäessä tarkemmin loma-anomuksen syistä, Tötterströmin kehonkieli muuttui hermostuneeksi – – Lisäksi Tötterströmin katse harhaili katonrajassa, kun hän antoi tarkempaa selvitystä appiukon 50-vuotisjuhliin liittyvistä velvollisuuksista. (T18)

Kertomuksessa tykkimies Tötterström yrittää samanaikaisesti saada mitä ilmeisimmin väärillä perusteilla anomansa loman puollettua. Tältä kannalta tarkasteltuna valehtelun syynä voidaan siis pitää egoistisen hyödyn (loma) tavoittelua. Toisaalta Purosen kysellessä Tötterströmiltä tarkennettuja syitä anomukselleen Tötterströmin on myös samanaikaisesti yritettävä suojella itseään valehtelun paljastumiselta. Paljastuminen saattaisi nimittäin pahimmillaan johtaa jopa rangaistukseen (vähintäänkin tilapäinen leimaantuminen valehtelijaksi) egoistisessa mielessä tavoitellun hyödyn menettämisen lisäksi.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Upseerien vastauskertomusten tyypillisimmäksi valheen kertomisen syyksi oli mahdollista luokitella itse suojeleminen, jota esiintyi yli 50 % kaikista vastauksista. 33%: ssa kaikista vastauksista valehtelun taustalla vaikutti mitä todennäköisimmin egoistinen syy, joka edusti näin ollen aineiston toiseksi suosituinta syyluokkaa. Kun edellisten jatkoksi lisätään vielä ne viisi kertomusta (10%), joissa valehtelun syy oli mahdollista tulkita yhdistelmäksi kahdesta edellisestä, huomataan, että suurin osa upseerien kuvailemista valheista oli tällöin valehtelijaa itseään jollakin tapaa hyödyttäviä tai suojelevia (taulukko 13):

Taulukko 13. Vastauskertomuksissa kuvailtujen valheiden kertomisen syyt

VALEHTELUN SYYT			
LUOKKA	KAIKKI (n=48)	SIVILI (n=28)	TYÖ (n=27)
EGOISTINEN	16	8	8
EGO-ITSESUOJELU	5	1	4
ITSESUOJELU	28	13	15
ITSESUOJELU-SUOJELU	2	2	0
SUOJELU	5	4	1

Tosielämän valehtelun syitä kartoittaneiden tutkimusten perusteella nämä tulokset eivät ole yllättäviä. Esimerkiksi Cantareron, Van Tilburgin ja Szarotan (2018) tutkimuksessa 81 henkilöä piti seitsemän päivän ajan päiväkirjaa kaikista kertomistaan valheista. Kun henkilöiden raportoimat valheet (401 kpl) luokiteltiin niiden orientaation ja motiivin perusteella, selvisi, että suurin osa näistä valheista (41%) olivat olleet itseen suuntautuvia suojelevia valheita (itsesuojelu). Toiseksi suurimmaksi luokaksi (19%) paljastuivat upseerien kertomusten tapaan itseen suuntautuvat hyödyttävät (egoistiset) valheet. Itseä ja muita suojelevat valheet olivat neljänneksi suosituin luokka (7%) heti muihin suuntautuvien suojelevien valheiden jälkeen (15%).²⁰⁹ Tämän tutkimuksen luokittelutulosten perusteella suurin osa upseereista oli siis kuvaillut vastauskertomuksissaan juuri sellaisia valheita, joita ihmiset näyttäisivät tosielämässäkkin kertovan toisilleen.

5.3.4 Valehtelun monimutkaisuus

Syyluokittelun jälkeen siirryin luokittelemaan kertomuksissa kuvailtuja valheita niiden monimutkaisuuden näkökulmasta. Analyysin tarkoituksena oli vastata toiseen tutkimustehtävääni: millaisiin valheisiin upseerit assosioivat uskomuksensa valehtelun paljastavista tekijöistä.

Valheiden monimutkaisuuden luokittelu tuntui aluksi hankalalta tehtävältä. Sen avuksi ei nimittäin ollut käytettävissä valmiita luokittelurunkoja tai yksiselitteisiä luokittelukriteerejä. Tutkimuskirjallisuus tarjosi luokittelulle kuitenkin teoreettisia lähtökohtia: esimerkiksi mitä vähemmän aikaa lähettäjällä on keksiä valhe, sitä monimutkaisempana valheen kertomista voidaan yleisesti ottaen pitää.²¹⁰ Päätinkin alkaa valheiden monimutkaisuuden määrittelyn perehtymällä ensiksi siihen, miten kertomuksissa kuvailtiin valheen keksimiseen käytettävissä ollutta aikaa.

Aloitin luokittelun etsimällä kertomuksista sellaisia tekstikatkelmia, joissa kuvailtiin ajallisia tapahtumia (esim. ”*Työpäivä on maanantai ja alokas Nuppi tuli kysymään Puroselta...*”). Tämän jälkeen pelkistin tällaisten luokitusyksiköiden perusteella tekemäni päätelmät teemakortistooni (esim. ” *Nupilla on ollut aikaa suunnitella valhe ennen vuorovaikutustilanteen alkua, tilanteen aikana Nupin ei tarvitse keksiä lisää valheita*”). Seuraavaksi jaottelin kertomuksistani tekemäni tulkinnat erilaisiin ryhmiin niiden niitä yhdistävien ja erottavien tekijöiden perusteella (esim. *RI: on ollut aikaa ennen*

²⁰⁹ Cantarero ym. 2018, 256–257

²¹⁰ Ks. esim. Vrij 2008, 18, 74–75. Luvussa 2.4 on käsitelty tarkemmin valehtelun monimutkaisuuteen vaikuttavia tekijöitä.

vuorovaikutustilannetta mutta ei sen aikana, R2: ei ole ollut aikaa ennen vuorovaikutustilannetta, eikä sen aikana jne.) Tulkintoja ryhmittelemällä muodostui lopulta kolme taulukossa 14 esitettyä monimutkaisuusluokkaa, joihin kertomuksissa kuvatut valehtelutilanteet oli mahdollista luokitella:

Taulukko 14. Valehtelun monimutkaisuus valheen valmisteluajan näkökulmasta

VALHEEN VALMISTELUUN KÄYTETTÄVISSÄ OLEVA AIKA			
	VAIKEA	KESKIVAIKEA	HELPPO
Selitys	Valehtelija ei ole todennäköisesti ehtinyt valmistella valhetta tai valheita ennen kertomuksessa kuvattua tilannetta.	Valehtelija on todennäköisesti ehtinyt valmistella vain osan valheesta tai valheista ennen kertomuksessa kuvattua tilannetta.	Valehtelija on todennäköisesti ehtinyt valmistella valheen tai valheet ennen kertomuksessa kuvattua tilannetta.

Heti luokitteluprosessin alkuvaiheessa aineistosta erottuivat selvät ääripäät: joissakin kertomuksissa valehtelijalla ei ollut aikaa valheen keksimiselle juuri yhtään, kun taas toisissa sitä oli ollut runsaasti. Edelliseen ryhmään kuuluneet valehtelutilanteet luokittelin Harwoodin ajatuksia mukaillen vaikeustasoltaan vaikeiksi, kun taas jälkimmäisiin kuuluneet helpoiksi²¹¹. Hyvänä esimerkkinä helpoiksi luokittelemistani tilanteista toimii kertomus T5, jossa valehtelijalla oli ollut mahdollisuus suunnitella valheensa jo ennen vuorovaikutustilanteen alkua:

”Työpäivä oli maanantai ja alokas Nuppi tuli kysymään Puroselta, olisiko mahdollista saada saman viikon perjantaille lomaa hänen veljensä häiden vuoksi... Puronen ei päättänyt lähteä kyseenalaistamaan – – tilanteessa Nupin loman todenperäisyyttä.” (T5)

Vaikeiksi luokittelemiani tilanteita havainnollistaa puolestaan hyvin kertomus S5, jossa valehtelija joutui keksimään uskottavan valheen hyvin nopeasti välttääkseen häpeän, jonka totuuden paljastuminen olisi tälle todennäköisesti aiheuttanut:

”Puronen keskusteli naapurinsa Kalle Miettisen kanssa. Miettisen pihalla keskustelussa puhuttiin ajankohtaisia asioita mm. lomanvietosta, lasten harrastuksista ja kevään etenemisestä. Jossain vaiheessa keskustelua Puronen havaitsi Miettisen uuden auton perässä terävän kolhun. Puronen kysyi, mistä

²¹¹ Vrt. Harwood 2014, 407–408. Ks. myös luku 2.4

kolhu oli tullut. Miettinen kertoi kolhun tulleen vaimonsa ollessa liikenteessä ja jonkun vanhemman rouvan ajaneen auton perään. Heti tarinaa kuunnellessaan Puroselle tuli vaikutelma, että naapuri ei puhu totta tapahtuneesta. Asiaa tuki seikat, että Miettinen meni asiaa kysyttäessä hetkeksi "hämilleen" ja tuntui keksivän tarinan. – – Purosen mietiskeli ja hymyili mielessään, että Miettinen, jolle autonsa oli hyvin tärkeä silmäterä, ei tohtinut myöntää törmänneensä itse autolla johonkin.” (S5)

Sellaiset valehtelutilanteet, joissa valehtelijalla oli tulkintani mukaan ollut aikaa kehitellä etukäteen vain osa kertomistaan valheista, luokittelin lopulta keskivaikeiksi. Tällainen tilanne oli esimerkiksi kertomuksessa T18: tykkimies Tötterströmillä oli ollut aikaa keksiä lomaaanomukselleen valheellinen selitys ennen vuorovaikutustilanteen alkua, mutta ei todennäköisesti vastauksia kaikkiin Purosen esittämiin tarkentaviin kysymyksiin²¹².

Tutkimuskirjallisuus esittää toiseksi valheen monimutkaisuutta lisääväksi tekijäksi valheen vastaanottajan toiminnan: esimerkiksi mitä epäilevämmältä valheen vastaanottaja vaikuttaa, sitä monimutkaisempana valehtelua voidaan pitää. Myös vastaanottajan hallussa olevat todisteet saattavat vaikuttaa kokemukseen valehtelun monimutkaisuudesta.²¹³ Luokiteltuani kertomuksissa kuvattujen valheiden monimutkaisuuden niiden valmisteluun käytettävissä olleen ajan näkökulmasta suoritin monimutkaisuusluokittelun vielä toisen kerran. Tällä kertaa luokittelunäkökulmanani toimi valheen vastaanottajan, eli kapteeni Purosen toiminta. Tuloksina syntyi jälleen kolme taulukon 15 mukaista monimutkaisuusluokkaa.

Taulukko 15. Valehtelun monimutkaisuus vastaanottajan toiminnan näkökulmasta

VASTAANOTTAJAN TOIMINTA			
	VAIKEA	KESKIVAIKEA	HELPPO
Selitys	Purosen vaikuttaa todennäköisesti hyvin epäilevältä. Purosen kuulustelelee valehtelijaa systemaattisesti, syyttää tätä suoraan valehtelusta tai kyseenalaistaa tämän totuudenmukaisuuden jollakin muulla tavalla.	Purosen saattaa vaikuttaa jonkin verran epäilevältä. Purosen esittää valehtelijalle esimerkiksi useamman kuin yhden kysymyksen, joka koskee valhetta tai edellyttää valehtelua.	Purosen ei todennäköisesti vaikuta millään tavoin epäilevältä. Purosen esittää valehtelijalle esimerkiksi vain yhden kysymyksen, joka koskee valhetta tai edellyttää valehtelua.

²¹² Ks. kertomusta havainnollistava lainaus luvusta 5.3.3

²¹³ Vrij 2008, 18. Luvussa 2.4 on käsitelty tarkemmin valehtelun monimutkaisuuteen vaikuttavia tekijöitä.

Lähetäjän kannalta vaikeaksi luokittelemaani vastaanottajan toimintaa edustaa esimerkiksi kertomuksen S13 loppupuoli. Kertomuksen alkupuolella tilanne on valehtelijan kannalta helppo: Puronen myötäilee valehtelijaa, eikä todennäköisesti vaikuta millään tavoin epäilevältä. Kertomuksen loppupuolella Puronen alkaa kuitenkin hyödyntää niin sanottua syyttävää kuulustelutyylä, joka saattaa pahimmillaan saada rehellisenkin lähettäjän käyttäytymään jännittyneesti²¹⁴:

Puronen törmäsi kaupassa vanhaan kaveriin, jota ei ollut nähnyt pitkään aikaan. Vaihdeltiin kuulumisia, jonka aikana Törrösen (kaveri) tarina kuulosti yhä enemmän kerskailulta ja tämä rupesi ärsyttämään Purosta. Puronen päätti kuitenkin "play along" ja kyseli täydentäviä lisäkysymyksiä innostuneella/kiinnostuneella äänensävyllä. Törrösen sen kuin innostui ja tekstiä tuli. Kun Puronen ei enää jaksanut kuunnella niin hän aloitti "vastahyökkäyksen" kysymällä muutaman yksityiskohdan alun tekstistä, epäolennaiseen sivuseikkaan, jonka totuudessa pysyjä olisi tiennyt mutta valehtelija oli vain heittänyt suustaan. Tämä antoi viimeisen varmistuksen valehtelusta. Puronen alkoi kuulustelemaan valheita yksitellen ja lisäsi tahtia pomppien aiheesta toiseen, jottei toiselle jäisi aikaa miettiä. Törrösen alkoi hermostua, kiroilla, vilkuilla ympäriinsä, yritti saada miettimisaikaa jne. Tätä aikansa jonka jälkeen Puronen sanoi "miksi sä puhut mulle paskaa". (S13)

Keskivaikeaa vastaanottajan toimintaa havainnollistaa puolestaan kertomus S19, jossa valehtelija yrittää vedättää Purosta asuntokaupoissa. Puronen ei varsinaisesti epäile lähettäjää valehtelusta, mutta esittää kaupanteon ohessa useita kysymyksiä. Tämä saattaa luoda valehtelijalle kuvan Purosen epäilyn heräämisestä:

"Puronen esitti vielä toiveensa nähdä kuvia tai esitettä kohteesta, jota välittäjä lupasi kaivaa heti esille salkustaan. Esitettä tai kuvia ei kuitenkaan löytynyt salkusta ja välittäjä epäili syyksi huolimatonta sihteeriään, joka oli unohtanut toimittaa esitteet hänelle. Puronen kysyi voisiko välittäjän sihteeri toimittaa esitteen vassähköisesti suoraan hänelle. Välittäjä vastasi myöntävästi ja lupasi sihteerin palaavan asiaan heti tapaamisen jälkeen. — — Purosen muihin tarkempiin kysymyksiin välittäjä antoi yleensä vastaukseksi pelkkiä kehuja kohteesta, mutta tarkat yksityiskohdat jäivät pimentoon." (S19)

²¹⁴ Vrij 2008, 87–88, 129, 383 ja tutkimuksen luku 2.4

Ennen tulosten taulukointia määritin vielä kussakin kertomuksessa kuvaillulle valehtelutilanteelle sen yleistä monimutkaisuutta kuvaavan vaikeustason. Koska teoriakirjallisuus ei tarjonnut yksiselitteisiä sääntöjä valheen monimutkaisuuden luokitteluksi, päädyin ratkaisuun määrittellä sen edellisten luokittelukierrosteni tulosten perusteella (taulukko 16).

Sellaisissa kertomuksissa, joissa kuvailtiin kaksi erillistä vuorovaikutustilannetta, määritin kummallekin omat monimutkaisuusluokkansa. Samoin toimin sellaisten kertomusten tapauksessa, joissa valehtelun monimutkaisuus muuttui kesken kertomuksen esimerkiksi helposta vaikeaksi. Luokittelutuloksia kvantifioidessani laskin, kuinka moni vastaaja oli esittänyt vastauksissaan mitään monimutkaisuusluokkaa. Jos sama luokka oli esiintynyt vastauskertomuksessa useammin kuin kerran, laskin sen vain kertaalleen esiintyneeksi.

Taulukko 16. Valehtelun yleinen monimutkaisuus

VALEHTELUN MONIMUTKAISUUS			
	VAIKEA	KESKIVAIKEA	HELPPO
Selitys	Valheen keksimiseen käytettävissä olleesta ajasta ja vastaanottajan toiminnasta vähintään toinen on monimutkaisuudeltaan vaikea	Valheen keksimiseen käytettävissä olleesta ajasta ja vastaanottajan toiminnasta vähintään toinen on monimutkaisuudeltaan keskivaikea, mutta kumpikaan ei kuitenkaan vaikea	Valheen keksimiseen käytettävissä ollut aika ja vastaanottajan toiminta ovat monimutkaisuudeltaan helppoja

Yhteenveto

Valtaosa (88%) vastaajien kuvailemista valehtelutilanteista oli lopulta mahdollista määrittellä monimutkaisuudeltaan keskivaikeiksi (44%) tai vaikeiksi (44%), kun niitä tarkasteltiin samanaikaisesti valheen keksimiseen käytettävissä olevan ajan ja vastaanottajan toiminnan näkökulmista. Siviilikertomuksissa vastaajien kuvailemat valehtelutilanteet olivat kuitenkin pääsääntöisesti valehtelijalle hankalampia kuin työkertomuksissa, kuten taulukko 17 osoittaa. Erot monimutkaisuudessa kertomusryhmien välillä johtuvat valehtelun keksimiseen käytettävissä olleesta ajasta. Vastaajat kuvailivat siviilikertomuksissa enemmän sellaisia vuorovaikutustilanteita, joissa valehtelijalla ei ollut mahdollisuutta valmistella kertomiaan valheita (taulukko 18). Pelkästään vastaanottajan toiminnan näkökulmasta tarkasteltuna erot vastauskertomusten välillä osoittautuivat selvästi pienemmiksi (taulukko 19).

Taulukko 17. Vastaukertomuksissa kuvailtujen valehtelutilanteiden yleinen monimutkaisuus

VALEHTELUN MONIMUTKAISUUS			
LUOKKA	KAIKKI (n=48)	SIVIILI (n=23)	TYÖ (n=25)
VAIKEA	21	12	9
KESKIVAIKEA	21	11	10
HELPPO	13	4	9
EI LUOKITELTAVISSA	1	0	1

Taulukko 18. Monimutkaisuus keksimiseen käytettävissä olleen ajan näkökulmasta

VALHEEN KEKSIMISEEN KÄYTETTÄVISSÄ OLLUT AIKA			
LUOKKA	KAIKKI (n=48)	SIVIILI (n=23)	TYÖ (n=25)
VAIKEA	16	10	6
KESKIVAIKEA	20	11	9
HELPPO	19	7	12
EI LUOKITELTAVISSA	1	0	1

Taulukko 19. Monimutkaisuus vastaanottajan toiminnan näkökulmasta

VASTAANOTTAJAN TOIMINTA			
LUOKKA	KAIKKI (n=48)	SIVIILI (n=23)	TYÖ (n=25)
VAIKEA	16	8	8
KESKIVAIKEA	18	8	10
HELPPO	21	11	10
EI LUOKITELTAVISSA	1	0	1

5.3.5 Uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä

Valehtelijoiden ja valheiden luokittelun jälkeen kohdistin analyysini kertomuksissa kuvailtuihin valehtelun paljastaviin tekijöihin. Niiden luokittelun tarkoituksena oli vastata ensimmäiseen tutkimustehtävääni: millaisia uskomuksia upseereilla on valehtelun paljastavista tekijöistä.

Aloitin luokittelun johtamalla analyysiäni ohjanneen luokittelurungon suoraan aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta. Kirjallisuuskatsausta tehdessäni olin tutustunut Hurleyn, Griffinin ja Stefanonen (2014) tutkimukseen, jossa kyseinen ryhmä oli selvittänyt avoimilla kysymyksillä kanadalaisten yliopisto-opiskelijoiden uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä. Laadullisen vastausaineistonsa analyysin tutkijat olivat toteuttaneet aineistolähtöisen

sisällönanalyysin periaatteita noudattaen²¹⁵. Analyysin tuloksina oli syntynyt 20 erilaista uskomuskategoriaa²¹⁶. Päätin hyödyntää kyseisiä kategorioita oman aineistoni analysoinnissa, koska ne muodostivat kertomusvastausten analyysiin soveltuvan ja valmiin luokittelurungon.

Aloitin luokittelun määrittämällä luokitusyksiköiksi valehtelijan käyttäytymistä tai vastaanottajan epäilyn herättäneitä tekijöitä kertomuksissa kuvanneet sanat, sanayhdistelmät sekä pidempien tekstikatkelmien muodostamat kokonaisuudet. Merkitsin nämä vastauskertomuksista värikoodein niiden uudelleenlöytämistä helpottaakseni ja siirsin tämän jälkeen teemakortistooni lainauksina (esim. ”katsoi vasemmalle yläviistoon”). Pidempien tekstikatkelmien tapauksessa siirsin ne kortistoon pelkistettyinä ilmauksina (esim. ”Lähettäjän kertomus on Purosesta epäuskottava, koska hänellä on tietoa aiheeseen liittyen”). Jonkin ajan kuluttua tajusin kuitenkin, että kiinnittämällä huomiota pelkästään valehtelijan käyttäytymistä koskeviin ilmauksiin tulin sivuuttaneeksi kertomuksissa myös monia muita valehtelun paljastumiseen johtaneita tekijöitä. Tällaisiksi oli tulkittavissa esimerkiksi kuvaukset valheen vastaanottajan luontaisista kyvyistä tunnistaa valehtelijoita. Päätinkin laajentaa luokitusyksikköni koskemaan myös tällaisia tekijöitä kuvanneita sanoja, sanayhdistelmiä, tekstikatkelmia ja niistä tekemiäni tulkintoja.

Seuraavaksi aloin koodaamaan teemakortistooni siirtämiäni ja pelkistämiäni luokitusyksiköitä luokittelurungon sisältämällä kategoriakoodeilla, jotka olin numeroinut välille 1-20. Esimerkiksi luokitusyksikön ”katsoi vasemmalle yläviistoon” koodasin numerolla 1 (*katsekontakti*) luokittelurungon sisältämän kategoriakuvauksen perusteella. Osa luokitusyksiköistä edellyttivät kuitenkin edellä mainittua enemmän tulkintaa koodauksen mahdollistamiseksi. Esimerkiksi luokitusyksikön ”etsi katseellaan hädissään pakotietä” koodasin kolmella eri koodilla (*katsekontakti, välttely, hermostuneisuus*), koska tulkintani mukaan se ilmensi jokaista näistä uskomuskategorioista. Mikäli koodauksen kohteena olleelle luokitusyksikölle ei löytynyt luokittelurungosta sopivaa koodia, merkitsin sen myöhemmässä vaiheessa uudelleen koodattavaksi.

Jatkoin luokitusyksiköiden koodaamista niin kauan, kunnes jäljelle oli jäänyt vain luokittelurunkoon sopimattomia yksiköitä. Huomasin, että näistä jäljelle jääneistä yksiköistä suuri osa jakoi keskenään samanlaisia piirteitä. Päätinkin kehittää niille omat koodinsa, jotka sisällytin alkuperäisen luokittelurungon sisältämien koodien jatkoksi. Esimerkiksi aineistosta

²¹⁵ Hurley ym. 2014, 22–23. Tutkijat olivat hyödyntäneet analyysissä sekä tekstiin itseensä että sen sisältämiin merkityksiin keskittyvää sisällönanalyysiä (engl. manifest ja latent content analysis).

²¹⁶ Sama, 23

tulkitsemani ja pelkistämäni luokitusyksikön ” *Kertomus on Purosesta epäuskottava, koska hänellä on tietoa aiheeseen liittyen*” koodasin alkuperäisen luokittelurungon mukaisella numerokoodilla 10 (*epäuskottavuus*) mutta myös luokittelurungon ulkopuolisella koodilla 22 (*kontekstuaalinen tieto*), jolloin sen koodiksi muodostui lopulta 10/22 (*kontekstuaalisesta tiedosta johtuva kertomuksen epäuskottavuus*). Alkuperäisessä luokittelurungossa olleelle kategoriakoodille 20 (*sekalainen*) en sen sijaan kokenut missään luokittelun vaiheessa tarvetta, joten jätin sen lopulta kokonaan luokittelurunkoni ulkopuolelle.

Analyysin viimeisessä vaiheessa kehitin uusien koodien yhdessä muodostaneille kategorioille niitä parhaiten kuvanneet nimet: *todisteet, näyttely, huono maine ja vastaanottajan kyvyt*. Lisäksi muutin, tarkensin ja laajensin alkuperäisen luokittelurungon sisältämiä kategoriakuvauksia tarvittavilta osin, jotta ne olisivat vastanneet mahdollisimman tarkasti analyysin aikana tekemiäni luokituksia. Lopuksi taulukoin luokittelutulokset ja laskin, kuinka moni vastaaja oli omassa kertomuksessaan esittänyt mitään uskomuskategoriaa. Mikäli yksittäisessä vastauksessa oli esiintynyt useampi valehtelun paljastumiseen viittaava mutta tulkintani mukaan samaa uskomuskategoriaa kuvaava tekijä, laskin kategorian tästä huolimatta vain kerran vastauksessa esiintyneeksi.

Tulokset

Analyysin perusteella vastaajien kertomuksissaan kuvailemat uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä oli mahdollista luokitella 23 uskomuskategoriaan. Keskimäärin vastauskertomukset sisälsivät eri kategorioita edustaneita tekijöitä 5,5 (kh=6,4) kappaletta. Siviilikertomuksissa vastaava luku oli 5,7 (kh=4,2) ja työkertomuksissa puolestaan 5,4 (kh=4,3). Kategorioiden mukaisia tekijöitä kuvailtiin vastauskertomuksissa erilaisin sanoin, sanayhdistelmin tai ajatuksellisia kokonaisuuksia muodostavien tekstikatkelmien avulla yhteensä 368 kertaa. Taulukossa 20 esitetään kategorioiden suosittuus koko aineistossa ja kertomusversioittain. Liitteessä 3 esitetään puolestaan kunkin uskomuskategorian tarkempi kuvaus.

Taulukko 20. Uskomusten esiintyneisyys vastausaineistossa

VALEHTELUN PALJASTAVAT TEKIJÄT				
SIJA	KATEGORIA	KAIKKI (n=48)	SIVILI (n=23)	TYÖ (n=25)
1.	EPÄUSKOTTAVUUS	35	14	21
2.	VÄLTTELY	25	17	8
3.	TODISTEET	24	10	14
4.	NÄYTTELY	19	9	10
5.	KATSEKONTAKTI	18	9	9
6.	HERMOSTUNEISUUS	15	6	9
7.	EPÄRÖINTI	14	7	7
8.	KOROSTUNUT TUNNETILA	14	8	6
9.	RISTIRIIDAT	12	8	4
10.	KÄYTTÄYTYMISMUUTOKSET	11	6	5
10.	ASENNE	11	5	6
11.	ÄÄNI	9	6	3
11.	KEHONKIELI	9	6	3
11.	HUONO MAINE	9	1	8
12.	EPÄVARMUUS	8	4	4
13.	SIJAISTOIMINNOT	7	3	4
14.	ILME	5	3	2
14.	VASTAANOTTAJAN KYVYT	5	2	3
15.	FYSIOLOGISET VIHJEET	4	0	4
16.	PUHEVIRHEET	3	2	1
16.	EPÄSOPIVA POSITIIVINEN TUNTEENILMAUS	3	2	1
16.	TUNTEETTOMUUS	3	0	3
17.	PUHENOPEUS	2	2	0

Kertomusvastausten tyypillisimmäksi valehtelun paljastavaksi tekijäksi osoittautui lähettäjän epäuskottavuus: 72% kaikista vastauksista lähettäjän puheiden sisältö asettui jostakin syystä kyseenalaiseksi tarinan edetessä. Lähettäjän viestien kuvailtiin esimerkiksi sisältävän asiavirheitä, niistä puuttui yksityiskohtia tai ne olivat jollakin tapaa ristiriidassa vastaanottajan hallussa olevien tietojen, aihetta koskevien kokemusten tai ymmärryksen kanssa:

”Juttu kompastui usein pieniin yksityiskohtiin, jotka vain osoittivat asiasta tietävälle, ettei kyseinen juttu voi olla totta” (S15)

”Purosen muihin tarkempiin kysymyksiin välittäjä antoi yleensä vastaukseksi pelkkiä kehuja kohteesta, mutta tarkat yksityiskohdat jäivät pimentoon” (S19)

”Työpäivä oli maanantai ja alokas Nuppi tuli kysymään Puroselta, olisiko mahdollista saada saman viikon perjantaille lomaa hänen veljensä häiden vuoksi. Purosella heräsi epäily valehtelusta aikaiseksi kysymyksen ajankohdasta. P-kauden alussa painotetaan alokkaille, ettei ”ylimääräisiä” lomiam koulutuskaudelle saa helposti, mutta tarpeen vaatiessa ne kyllä kuitenkin onnistuvat, esimerkiksi juuri häiden vuoksi.” (T5)

”Testatakseen ystäväänsä Puronen pyysi hänet yhteisiin harjoituksiin, jossa voitaisiin verestää vanhaa heittoharrastusta. Ystävä kieltäytyi pyynnöstä ja ilmoitti syyksi vanhan vammaan olkapäässä. Puronen kuitenkin tiesi, että ystävä harrastaa edelleen heittämistä vaativia lajeja, jolloin olkapäässä oleva vamma oli pelkkä tekosyy.” (S16)

Valehtelijan puheiden epäuskottavuuteen viitattiin useimmiten työkertomuksissa (84%), kun taas siviilikertomuksissa se osoittautui toiseksi suosituimmaksi valehtelun paljastavaksi tekijäksi (61%).

Siviilikertomusten osalta suosituimmaksi valehtelun paljastavaksi tekijäksi (74%) oli tulkittavissa valehtelijan pyrkimys *vältellä* vuorovaikutustilanteen toista osapuolta. Kyseinen vihje oli samalla koko aineiston perusteella toiseksi suosituin (52%), vaikkakin työkertomusten tapauksessa vasta kuudennella sijalla (32%). Välttelyä kuvailleissa vastauksertomuksissa valehtelija pyrki pakoilemaan vastaanottajaa fyysisesti tai vastaili tämän esittämiin kysymyksiin tavalla, joka kieli yhteistyökyvyttömyydestä (lyhyet ja ympäripyöreät vastaukset):

”Varusmies etsi hädissään katseellaan pakotietä mutta ei kyennyt pakenemaan Purosen tiukan katseen alta.” (T9)

”Kottarainen pyrki myös väistämään keskustelua yrittämällä tehdä tietokoneellaan jotain muuta.” (T7)

”Purosen tiedustellessa ”hyvän ystävän” nimeä, sai hän vastaukseksi vain ”..et sä sitä tunne”. (S17)

Koko aineiston kolmanneksi suosituimmaksi valehtelun paljastavaksi tekijäksi oli tulkittavissa niin kutsutut *todisteet* (50%). Joka toisessa kertomuksessa lähettäjän kuvailtiin

asettuvan epäilyksi tai paljastuvan valehtelijaksi vastaanottajan hallussa olleiden todisteiden, valehtelijan tunnustuksen, kolmannen osapuolen tarjoaman tiedon tai kertomuksessa kuvaillun kontekstuaalisen tiedon (esimerkit T17 ja T9) avulla:

”Puronen aloitti asioiden tarkastelun oman vaistonsa mukaan, kun huomasi asioiden olevan nyt eri tavalla kuin yleensä. Hän teki sen jälkeen huomioita tilanteeseen liittyen.” (T17)

”Puronen kohtasi lounaalta palatessaan yksikkönsä pihalla tkm Moilasan joka Purosen mielestä oli selkeästi väärään aikaan väärässä paikassa.” (T9)

”Puronen keskusteli oman teini-ikäisen tyttärensä kanssa, joka oli WILMA-merkintöjen mukaan ”lintsannut” koulusta iltapäivän oppitunnit.” (S17)

Moni vastaaja (40%) ilmensi kertomuksessaan uskoneensa siihen, että valehtelija pyrki näyttämään rehellistä ihmistä. Uskomusta ilmentäneissä kertomuksissa valehtelijan kuvailtiin käyttäytyvän hyvin rauhallisesti (T6) ja vakuuttavasti, joskus jopa onnistuen (T4):

”Kun Puronen kertoi kaikki rikokset, joista henkilöä epäiltiin, hänen ilmeensä ei juurikaan muuttunut. Henkilö kielsi systemaattisesti kaikki epäilyt ja oli omien sanojensa mukaan yllättynyt häntä koskevista epäilyistä.” (T6)

”Purosen kysyessä isän sairaudesta Bäckström vastasi niin vakuuttavalla lääkärilähtävällä, ettei Puroselle jäänyt epäselvyyksiä.” (T4)

Näyttely-yritysten paljastaneiksi vihjeiksi osoittautuivat monissa kertomuksissa kuitenkin liian yksityiskohtaiset tai harjoitteluilta kuulostavat puheet ja katsekontaktin ylikorostaminen:

”Alainen kertoi isän olevan Rovaniemellä sairaalahoidossa ja alainen kuvaili hyvin tarkasti yksityiskohtia tilanteeseen ja isän luo matkustamiseen liittyen kellonaikoihin ja sääolosuhteisiin. Yksityiskohdat tuntuivat liian mietityiltä tilanteeseen, missä omainen olisi ollut pääasiassa surullinen ja ahdistunut isän tilanteesta. Nämä liian yksityiskohtaiset selvitykset herättivät Puurosessa tunteen, että alainen ei puhu totta. Alainen perusteli liikaa tarvettaan poissaoloon ja poissaolon pituuteen.” (T15)

”Pekka – – ylikorosti katsekontaktia kertoessaan siitä, ettei hänellä ollut aikaa kokonaista päivää kiipeilylle.” (S3)

Aikaisemmista uskomustutkimuksista tuttu *katsekontakti* ja sen puute osoittautuivat vastaukskertomuksissa viidenneksi suosituimmaksi valehtelun paljastaneeksi vihjeeksi (38%). Katseen välttelyyn viitattiin kertomuksissa usein valehtelijan katseen suuntautumisella ylä- tai alaviistoon:

”lapsen katse nousi yläviistoon vasemmalle hänen keksiessään jotain” (S23)

”henkilöstöpäällikkö vilkuili vastatessaan vasemmalle alaviistoon ja pyrki välttämään katsekontaktia” (T14)

Viiden suosituimman uskomuksen lisäksi kertomuksissa kuvailtiin satunnaisemmin myös monia muita tekijöitä, jotka vaikuttivat jollakin tapaa valehtelun paljastumiseen tai vastaanottajan epäilyn heräämiseen. Esimerkiksi lähettäjän huono maine tai aikaisemmat teot vaikuttivat jollakin tapaa vastaanottajan totuudenmukaisuuspäätelmiin yhteensä yhdeksässä vastauksessa (19%). Uskomuksen suosio osoittautui vastaukskertomusten välillä suureksi: lähettäjän arveluttavaan maineeseen viitattiin kahdeksassa työkertomuksessa (32%) mutta vain yhdessä siviilikertomuksessa:

”Tarina tuntui Purosen mielestä epäuskottavalta, sillä aikaisemman käsityksensä nojalla henkilökunta piti kyseistä varusmiestä ”puliveivarina”, joka usein ajautui erinäköisiin tilanteisiin, joita piti varusmiesjohtajan kanssa selvitellä.” (T12)

”Kapteenilla oli leväperäinen maine, joten Puronen päätteli, että naapuritoimiston kapteeni oli valehdellut hänelle.” (T25)

Vaimonsa – – varoitti miestänsä veljensä autohuijausyrityksistä, joista tämä oli tunnettu. (S10)

Vastaanottajan kyvyt, kuten korkea itseluottamus ja intuitio, olivat puolestaan tulkittavissa valehtelun paljastumiseen vaikuttaneeksi tekijäksi 10%:ssa kaikista vastauksista:

”Puronen on aina ollut etevä tunnistamaan valehtelijoita ja oikeastaan kukaan ei koskaan pysty helposti syöttämään hänelle ns. pajunköyttä.” (L23)

”Purosen epäily asiassa perustui hänen kokemukseensa varusmiesten kanssa työskentelystä. Kyse oli enemmänkin vaistosta ja epäilyttävien asioiden summasta, sinänsä Nupin anomuksen perusteluissa ei ollut aihetta syyttää valehtelusta.” (T5)

Valehtelijan kuvailtiin joissakin kertomuksissa olevan myös olemukseltaan hermostunut (S20), osoittavan äänessään, ilmeessään, asenteessaan, tunnetilassaan (S21), peruskäyttäytymisessään ja kehonkielessään havaittavissa olevia muutoksia, epäröivän antaessaan vastauksia esitettyihin kysymyksiin, vaikuttavan epävarmalta (S14), puhuvan ristiriitaisesti, tekevän puhevirheitä, sortuvan erilaisiin sijaistoimintoihin (T6) sekä reagoivan valehteluun fysiologisesti (T24). Näitä tekijöitä kuvailleita kertomuksia vaikutti yhdistävän ajatus valehtelijaksi oletetun lähettäjän epämukavasta olosta:

”hän vaikutti hieman hermostuneelta ja vaivautuneelta” (S20)

”Aamulla niin hyväntuulinen Virtanen oli nyt selvästi varautunut” (S21)

”Puronen avasi suunsa ja huusi Keijolle: ”Hei Keijo!” Keijo kääntyi heti takaisin Purosen suuntaan, ja tokaisi: ”H-hei...”.” (S14)

”Epäilty käyttäytyi muutoin korostetun rauhallisesti, mutta tilanteissa, joissa Puronen kyseli epäillyn liikkeistä tiettyinä aikoina, epäilty alkoi ”hypistellä” sormiaan erikoisella tavalla.” (T6)

”Purhonen teki Heinoselle vielä tarkentavia kysymyksiä hänen olostaan kahvihuoneessa. Heinosen otsalle oli kihonnut muutama hikikarpalo, kun Purhonen oli tiedustellut, oliko Heinonen käynyt jääkaapilla.” (T24)

Muutama vastaaja näytti olleen tietoinen mahdollisuudesta, että lähettäjän käyttäytymisessä ilmenevä hermostuneisuus ja rauhattomuus saattaisivat olla seurausta myös muista syistä kuin valehtelusta. Vaikka kyseessä ei varsinaisesti ole uskomus valheen paljastavista tekijöistä, voidaan sitä silti pitää vastaajien ajatusmaailmaa havainnollistavana ja mielenkiintoisena yksityiskohtana:

”Varusmiehestä sai sen kuvan, että häntä hermostutti, mutta toisaalta päällikön toimistossa asioivista varusmiehistä sai yleensäkin sen kuvan. — — Puranen totesi tilanteen hankaluuden, sillä olihan mahdollista, että tarina oli tosi ja miehen rankaiseminen — — olisi siksi vaikeaa. Hän päätti nukkua asian kanssa yön yli ja jatkaa asian selvittämistä seuraavana aamuna.” (T12)

”Olsi voinut hyvinkin olla, että Nuppi oli oikealla asialla liikenteessä ja hän muuten vaan käyttäytyi keskustelussa epävarmasti.” (T5)

5.4 Analyysin tyypittelyvaihe

Luokitteluvaiheen alussa olin asettanut analyysiprosessini viimeisen vaiheen päämääräksi selvittää, olisivatko kertomuksista luokittelemani uskomukset jollakin tapaa riippuvaisia eri tavoin luokittelemistani valheista tai kertomusten valehtelijoista. Koin asian selvittämisen tärkeäksi: tiedon avulla voisin tehdä päätelmiä esimerkiksi siitä, millaisissa vuorovaikutustilanteissa vastaajat mahdollisesti hyödyntävät erilaisia uskomuksiaan totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena.

Luokitteluvaiheen loppupuolella olin lukenut ja analysoinut kertomusaineistoni alusta loppuun kymmeniä kertoja. Ilmeisesti siitä syystä, että aineisto oli käynyt minulle hyvin tutuksi, olin alkanut hahmottamaan joidenkin vastauskertomusten välillä selviä yhteyksiä, eroavaisuuksia ja juonellisia tyyppejä. Tyyppien kannalta ratkaisevassa asemassa tuntui olevan luokittelemani valehtelun syy. Havaintoni perusteella se oli vahvasti yhteydessä kertomuksissa kuvailtujen valehtelijoiden käyttäytymiseen sekä valehtelun paljastaneisiin tekijöihin. Esimerkiksi egoistisia valheita kertoneet henkilöt tuntuivat kertomuksissa paljastuvan pääsääntöisesti puheidensa ja itsesuojelevia valheita kertoneet puolestaan hermostuneen käyttäytymisensä perusteella. Valehtelijoilla ja valheen tyypeillä tällaista vaikutusta ei sen sijaan tuntunut olevan.

Päätin varmentaa intuitiivisen havaintoni laskemalla.²¹⁷ Aloitin tämän määrittämällä jokaiselle luokittelemalleni valehtelun syyllä värikoodin. Tämän jälkeen koodasin luokitteluvaiheessa laatimastani laskentataulukosta kutakin vastauskertomusta edustaneen vastausrivin (S1-S23 ja

²¹⁷ Räsänen esittää, että laadullisesta aineistosta tehtyjen tulkintojen kvantifiointi tekee tutkimuksesta läpinäkyvämmän ja vähentää tulkinnallisuuteen liittyvää ”mielivaltaisuutta”. Räsänen 2006, 171–172. Laskentatoimenpiteeni tarkoituksena oli siis yksinkertaisesti parantaa tutkimukseni uskottavuutta.

T1-T25) kertomuksessa esiintyneen valehtelun syyin värillä. Viimeiseksi laskin, kuinka monta kertaa kunkin teeman (esim. valehtelun paljastavat tekijät) kukin luokka (esim. katseen välttely, puhevirheet, uskottavuus jne.) oli edustettuna minkäkin värisellä rivillä. Laskenta osoitti, että havaintoni oli osunut monin paikoin oikeaan. Valehtelun syy näytti todellakin olevan eri tavoin yhteyksissä muihin luokittelemini teemoihin, erityisesti valehtelun monimutkaisuuteen ja sen paljastaviin tekijöihin.

Laskentatulosten avulla minun oli lopulta mahdollista kirjoittaa valehtelijoiden, valheiden ja valehtelun paljastavien tekijöiden välisiä suhteita aineistossa havainnollistavat tyyppikertomukset nimeltään *pakeneva itsepuolustaja* ja *epäuskottava egoisti*. Päätin hyödyntää tyyppikertomusten laadinnassa Eskolan ja Suorannan kuvailemaa laajaa kirjoitustapaa, jolloin tulin yhdistäneeksi niihin paikoin vain yksittäisissä vastauksissa esiintyneitä piirteitä: pyrkimyksenäni oli kuvata mahdollisimman yleisesti ja kattavasti vastaajien ajattelun logiikkaa koskeneita tulkintojani.²¹⁸

5.4.1 Pakeneva itsepuolustaja

Luokitteluvaiheessa siviili- ja työkertomusten tyypillisimmäksi valehtelun syyksi oli osoittautunut itesuojele, jota oli kuvailtu yhteensä 28 kertomuksessa (13 siviili- ja 15 työkertomuksessa). Tyypittelyvaiheessa itesuojelekertomusten keskinäinen määrällinen vertailu osoitti, että niissä kuvailut valheet olivat useimmiten tyypiltään selviä (17 krt) ja monimutkaisuudeltaan vaikeita (16 krt) riippumatta siitä, oliko kyseessä siviili- vai työkonteksti. Siviilikertomusversioissa itesuojelevalheita kertoivat useimmiten Purosen perheeseen kuuluvat henkilöt (6 krt), kun taas työkertomusversioissa itseään suojeleviksi valehtelijoiksi osoittautuivat tyypillisesti kantahenkilökuntaan kuuluneet Purosen alaiset (9 krt).

Taulukko 21 osoittaa, että itesuojelekertomuksissa tyypillisimmiksi valehtelun paljastaviksi tekijöiksi osoittautuivat valehtelijan epäuskottavuus, pyrkimys vältellä valheen vastaanottajaa, todisteet, katseen välttely sekä korostunut tunnetila. Välttelyn, katsekontaktin puutteen ja korostuneen tunnetilan lisäksi itesuojelekertomuksissa kuvailtiin satunnaisemmin myös monia muita valehtelijan hermostuneisuuteen viittaavia käyttäytymisvihjeitä, kuten epäröintiä, epävarmuutta, käyttäytymismuutoksia, puheen ristiriitaisuuksia ja virheitä, kehonkielessä näkyviä merkkejä, fysiologisia muutoksia ja sijaistoimintoja.

---

²¹⁸Eskola ym. 2008, 181–182

Taulukko 21. Uskomusten esiintyneisyys itsesuojelevien valheiden yhteydessä

ITSESUOJELEVIENTEN VALHEIDEN PALJASTANEET TEKIJÄT			
KATEGORIA	KAIKKI (n=28)	SIVILI (n=13)	TYÖ (n=15)
EPÄUSKOTTAVUUS	18	6	12
VÄLTTELY	17	10	7
TODISTEET	13	3	10
KATSEKONTAKTI	12	6	6
KOROSTUNUT TUNNETILA	12	7	5
HERMOSTUNEISUUS	8	3	5
EPÄRÖINTI	7	3	4
NÄYTTELY	7	3	4
EPÄVARMUUS	6	3	3
ASENNE	6	2	4
KÄYTTÄYTYMISMUUTOKSET	5	3	2
RISTIRIIDAT	5	3	2
KEHONKIELI	4	2	2
FYSIOLOGISET VIHJEET	4	0	4
SIJAISTOIMINNOT	4	2	2
ILME	3	1	2
PUHEVIRHEET	2	1	1
HUONO MAINE	2	0	2
EPÄSOPIVA POSITIIVINEN TUNTEENILMAUS	2	1	1
ÄÄNI	1	0	1
TUNTEETTOMUUS	1	0	1
VASTAANOTTAJAN KYVYT	1	0	1

Siviilikertomuksissa itseään suojelevan valehtelijan kokema hermostuneisuus oli työkertomuksiin nähden jonkin verran korostuneemmassa roolissa. Siviilikertomuksissa itsesuojeluyistä valehdelleen henkilön kuvailtiin tyypillisesti välttelevän vastaanottajaa, ilmentävän tunnetilassaan tapahtuvia ja havaittavissa olevia muutoksia, välttelevän katsekontaktia sekä olevan puheiltaan epäuskottava. Työkertomuksissa itsesuojeluyistä tapahtuvan valehtelun paljastaviksi tekijöiksi osoittautuivat puolestaan epäuskottavuus sekä todisteet ja vasta tämän jälkeen välttely, katsekontakti, yleinen hermostuneisuus ja korostunut tunnetila.

Aineiston tyypillisessä itsesuojelukertomuksessa valehtelija oli siis Puroselle tuttu henkilö ja tulkittavissa tämän lähipiiriin tai työyhteisöön kuuluvaksi. Tämän kertomat valheet olivat tyypillisesti selviä ja monimutkaisuudeltaan vaikeita. Epäuskottavuutensa lisäksi itsesuojeluyistä valehteleva henkilö paljastui tyypillisesti hermostuneen käyttäytymisensä perusteella, varsinkin jos kyseessä oli siviilielämän vuorovaikutustilanne. Tyyppeä oli

mahdollista havainnollistaa siviilikontekstiin sijoittuvalla kertomuksella nimeltään *pakeneva itsepuolustaja*.

”Puronen istui eräänä iltana vakavissaan olohuoneensa sohvalla. Hän piteli kädessään juuri sohvan alta löytämänsä tupakka-askia, joka kuului mitä ilmeisimmin hänen teini-ikäiselle tyttärelleen. Puronen ei itse tupakoinut, joten kenen muunkaan aski voisi olla? Puronen päätti ottaa asian puheeksi, kunhan tytär ensin saapuisi luisteluharjoituksistaan kotiin.”

”Hetken kuluttua ulko-ovi kävi ja rennolta vaikuttanut tytär saapui olohuoneeseen. Kuullessaan sohvalla istuneen isänsä kysymyksen ”Mikäs tämä on?” ja nähdessään tämän kädessä olleen tupakka-askin tytär näytti selvästi hätääntyvän. Hän totesi lyhytsanaisesti ”E-een mä tiedä...” ja yritti kiireen vilkkaa paeta omaan huoneeseensa. Puronen ennätti kuitenkin tyttärensä edelle ja jatkoi tiukkasanaista kuulusteluaan. Hetken mietittyään tytär alkoi selvästi puolustelemaan itseään ja soperteli epävarman kuuloisesti jostakin koulun kuvataideprojektista, jossa oli muutama viikko sitten käytetty tyhjiä tupakka-askia. Tyttären mukaan askin oli täytynyt tuolloin kulkeutua vahingossa tämän repussa kotiin ja sieltä edelleen sohvan alle. Tytär ei tahtonut kuitenkaan kertoa taideprojektista sen tarkempia yksityiskohtia, koska hänelle syntyi yllättäen kova kiire päästä lukemaan huomiseen tenttiin. Tyttären ilmeen perusteella kiireen syy oli kuitenkin pääteltäviksi joksikin aivan muuksi.”

”Puronen piti tyttärensä kertomusta epäuskottavana hätävalheena. Puronen tiesi, että aski on ilmestynyt sohvan alle vasta äskettäin; viime viikon suursiivouksen yhteydessä sohva oli siirretty pois paikoiltaan, eikä sen alta ollut paljastunut muuta kuin pölyä. Tyttären ympäröivien puheiden lisäksi hän tuntui myös välttelevän suoraa katsekontaktia vilkuilemalla hermostuneesti vasemmalle yläviistoon. Puronen ei myöskään voinut olla kiinnittämättä huomiotaan tyttärensä hermostuneeseen kehonkieleen: tämä vaihteli jatkuvasti painoaan jalalta toiselle ja pyöritteli levottomasti kädessä ollutta puhelintaan. ”Klassisia valehtelun merkkejä” ajatteli Puronen aloittaessaan kasvatuksellisen saarnan tupakoinnin vaaroista ja valehtelun moraalisesta vääryydestä.”

5.4.2 Epäuskottava egoisti

Luokitteluvaiheessa siviili- ja työkertomusten toiseksi tyypillisimmäksi valehtelun syyksi oli osoittautunut egoistisuus, jota oli kuvailtu yhteensä 16 kertomuksessa (8 siviili- ja 8 työkertomuksessa). Tyypittelyvaiheessa egoistitarinoiden keskinäinen määrällinen vertailu osoitti, että niissä vastaajien kuvailema valheen tyyppi oli useimmiten liioitteleva (6 krt) tai selvä (5 krt). Monimutkaisuudeltaan egoistitarinoiden valheet olivat helppoja (7 krt) tai korkeintaan keskivaikeita (9 krt). Siviilikertomusten osalta egoistisia valheita kertoivat tyypillisesti joko Purosen perheeseen (3 krt) tai kavereihin (3 krt) kuuluneet henkilöt. Työkertomuksissa egoistisia valheita kertoivat useimmiten kantahenkilökuntaan kuuluneet Purosen alaiset (3 krt) tai muu kantahenkilökunta (3 krt).

Taulukko 22 osoittaa, että egoistitarinoissa valehtelun paljastaviksi tekijöiksi osoittautuivat tyypillisesti valehtelijan puheiden epäuskottavuus, puheen sisältämät ristiriidat, huono maine ja todisteet. Lisäksi useassa egoistikertomuksessa valehtelijan kuvailtiin selvästi valmistautuneen valehteluun ja pyrkivän korostamaan käyttäytymisessään rehelliselle ihmiselle ominaisia piirteitä. Itsesuojelutarinoista poiketen valehtelun aiheuttamaa hermostuneisuutta egoistitarinoissa kuvailtiin melko harvoin: esimerkiksi katsekontaktia, välttelyä ja käyttäytymismuutoksia ainoastaan kolmesti, yleistä hermostuneisuutta, epärointiä ja korostunutta tunnetilaa kahdesti sekä sijaistoimintoja ja epävarmuutta vain kertaalleen.

Siviilikertomuksissa vastaajat kuvailivat egoistista syistä valehtelevaa henkilöä tyypillisesti epäuskottavaksi ja puheiltaan ristiriitaisiksi. Tässä kontekstissa valehtelijan kuvailtiin usein myös näyttävän ja paljastuvan todisteiden tai kehonkielen perusteella. Työkertomuksissa tyypillisimpiä valehtelun paljastavia tekijöitä olivat puolestaan epäuskottavuus, näyttely, huono maine sekä valehtelijan peruskäyttäytymisestä poikkeavat muutokset.

Aineiston tyypillisessä egoistikertomuksessa valehtelija oli siis itsesuojelukertomusten tapaan tulkittavissa Puroselle tutuksi henkilöksi. Tämän kertomat valheet olivat tyypillisesti liioittelevia tai selviä ja monimutkaisuudeltaan korkeintaan keskivaikeita. Egoistisista syistä valehdelleen henkilön kuvailtiin käyttäytyvän itsepuolustajaan nähden rauhallisemmin ja paljastuvan lähinnä puheen sisällön, vastaanottajan kontekstuaalisen tiedon tai todisteiden perusteella. Tyyppiä on mahdollista havainnollistaa seuraavanlaisella työkontekstiin sijoittuvalla tyypikertomuksella nimeltään *epäuskottava egoisti*.

Taulukko 22. Uskomusten esiintyneisyys egoististen valheiden yhteydessä

EGOISTISTEN VALHEIDEN PALJASTANEET TEKIJÄT			
KATEGORIA	KAIKKI (n=16)	SIVIILI (n=8)	TYÖ (n=8)
EPÄUSKOTTAVUUS	15	8	7
NÄYTTELY	10	5	5
TODISTEET	5	3	2
HUONO MAINE	5	1	4
RISTIRIIDAT	5	4	1
ASENNE	4	2	2
KATSEKONTAKTI	3	2	1
KEHONKIELI	3	3	0
VÄLTTELY	3	2	1
VASTAANOTTAJAN KYVYT	3	1	2
KÄYTTÄYTYMISMUUTOKSET	3	0	3
JÄNNITTYNEISYYS	2	1	1
ÄÄNI	2	1	1
TUNTEETTOMUUS	2	0	2
KOROSTUNUT TUNNETILA	2	1	1
EPÄRÖINTI	2	1	1
PUHENOPEUS	2	2	0
ILME	1	1	0
EPÄVARMUUS	1	0	1

”Kapteeni Purosen istui kahvihuoneessa lounasevättään nauttimassa. Purosen lisäksi paikalla oli pari nuorta kouluttajaa sekä vääpeli Rönkkö. Eräs piirre tämän käyttäytymisessä oli viime aikoina alkanut ärsyttämään Purosta: Rönkkö tapasi usein liioitella totuutta muiden ihmisten suosiota saavuttaakseen. Tälläkin hetkellä Rönkkö kertoi hurmioituneelle yleisölleen tarinaa viime viikonloppuna tapahtuneesta ravintolaseikkailustaan, jonka liian tarkat yksityiskohdat ja yliampuva kerrontatyylipaljastivat heti valheeksi. Rönkköä kuunnelleet nuoret eivät tätä todennäköisesti tajunneet. He eivät nimittäin olleet vielä oppineet, että kun ”kroonisena satusetänäkin” tunnettu Rönkkö puhui totta, hän oli selvästi lyhytsanaisempi. Rönkön tarinaa sivukorvalla kuunnellessaan Purosen huomasi myös, että jotkin sen sisältämistä juonenkäänteistä olivat muuttuneet siitä, mitä Rönkkö muutamaa päivää aikaisemmin oli kertonut Puroselle itselleen.”

Lounastauon päätteeksi Rönkkö kääntyi Purosen puoleen. Hänellä oli kuulemma tarve lähteä viimeistään tunnin kuluttua kotiin. Hän tarvitsisi tähän luonnollisesti luvan esimieheltään. Purosen kysyi muina miehinä kotiinlähdön syytä. Rönkkö oli selvästi valmistautunut kysymykseen. Hän kertoi empimättä

tarpeen johtuvan vaimonsa edellispäivänä tien pieleen hajonneesta autosta, jonka aikoisi hinata korjaamolle. Hinauspalvelut olivat kuulemma niin kalliita, ettei Rönkön perheellä olisi varaa sellaisia maksaa. Autoa ei myöskään viitsinyt seisottaa tien varrella enää yhtään pidempään, etteivät pitkäkyntiset ehtisi käymään siihen käsiksi. Puronen vitsaili sarkastiseen sävyyn, että noinko epäluotettavia ne Teslat oikein olivat. Rönkkö naurahti teennäisesti ja ylikorosti samalla katsekontaktiaan.

Vaikka Rönkön perustelut tuntuivat Purosesta arveluttavilta (kaverilla oli näet varaa Teslaan mutta ei hinauspalveluun), päätti hän kuitenkin antaa alaiselleen luvan lähteä aikaisemmin kotiin. Olihan jo perjantai, eikä töitä olisi muutenkaan ollut enää kovin montaa tuntia jäljellä.”

6 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä luvussa teen yhteenvedon tutkimukseni keskeisimmistä tuloksista, niitä koskevista johtopäätöksistäni ja tuloksiin sisältyvistä rajoitteista. Lisäksi pohdin tutkimustulosteni ammatillista merkittävyyttä ja teen esitykset mahdollisista jatkotutkimusaiheista.

6.1 Upseerien uskomukset: stereotypiaa vai realismia?

Tutkimukseni ensimmäisenä tehtävänä oli selvittää, millaisia uskomuksia upseereilla on valehtelun paljastavista tekijöistä. Mielenkiintoni kohdistui erityisesti siihen, jakavatko upseerit stereotyyppisiä ja virheellisiä uskomuksia valehtelun paljastavasta käyttäytymisestä. On mahdollista, että tällaiset uskomukset heikentävät ihmisten kykyä tunnistaa valehtelijoita rehellisistä ihmisistä²¹⁹. Koska upseerin ammatissa valheentunnistuskyvyn tarkkuudella on mielestäni suuri merkitys, koin tehtävän selvittämiseksi ammatillisen tarpeen.

Valitsin tutkimukseni upseeristoa edustaneeksi näytteeksi Yleisesikuntaupseerikurssin 59:n. Selvitin vastaajina toimineiden 48 upseerin uskomuksia aikaisemmista uskomustutkimuksista poiketen itseraportointiin perustuvalla eläytymismenetelmällä. Vastausaineiston analyysin toteutin kvantifioivalle kvalitatiiviselle analyysille tyypillisin menetelmin; kertomusvastausten sisältöä luokittelemalla ja tuloksia taulukoimalla. Analyysiäni ohjanneena luokittelurunkona hyödynsin Hurleyn, Griffinin ja Stefanonen (2014) tutkimuksessa syntynyttä uskomuskategorisointia.

Vastaajien valehtelun paljastavia tekijöitä koskevien näkemysten kirjo osoittautui tutkimuksessa laajaksi. Ne olivat luokiteltavissa yhteensä 23 erilaiseen uskomuskategoriaan, jotka esitetään kuvassa 3. Kategorioiden selitykset esitetään liitteessä 3. Useimmat vastaajien uskomuksista kohdistuivat valehtelijan käyttäytymisessä, asenteessa tai tunnetilassa tapahtuviin ja ulkoisesti havaittavissa oleviin muutoksiin tai merkkeihin. Käyttäytymismuutosten lisäksi tutkimus osoitti joidenkin vastaajien uskoneen myös valehtelijan huonon maineen, vastaanottajan kykyjen ja todisteiksi luokiteltavien tekijöiden helpottavan valehtelun ja valehtelijoiden tunnistamista. Vastaajien suosituimmaksi uskomukseksi osoittautui lähettäjän puheiden epäuskottavuus. Heikoimman suosion saavutti puolestaan uskomus siitä, että valehtelu olisi tunnistettavissa valehtelijan puhenopeudessa tapahtuvien muutosten perusteella.

---

²¹⁹ Ks. esim. Mann ym. 2004

Kaavio 1. Vastaajien uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä

Mikäli vastaajien uskomuksia valehtelun paljastavasta käyttäytymisestä verrataan DePaulon, Lindsayn, Malonen, Muhlenbruckin, Charltonin ja Cooperin (2003) metatutkimuksen tuloksiin, voidaan joitakin niistä pitää epätarkkoina. Osa vastaajista kuvaili valehtelijoiden esimerkiksi välttelevän katsekontaktia, ilmentävän kehonkielessään havaittavissa olevia merkkejä ja suorittavan valehdellessaan erilaisia sijaistoimintoja. DePaulon ja kumppaneiden metatutkimustulosten perusteella valehtelijat eivät kuitenkaan välttele katsetta tai liikehdi totuutta puhuvaa ihmistä enempää²²⁰. Myös uskomusta vastaanottajan huonon maineen hyödynnettävyydestä valehtelun tunnistamisessa voidaan pitää omalla tavallaan kyseenalaisena. Se edustaa tulkintani mukaan yhtä päätöksenteon ”peukalosääntöä” eli heuristiikkaa (engl. ns. fundamental attribution error), jonka esimerkiksi O’Sullivan (2002) on osoittanut omassa tutkimuksessaan vaikuttavan negatiivisesti ihmisten valheentunnistuskyvyn tarkkuuteen.²²¹

²²⁰ Ks. DePaulo ym. 2003, 91–97

²²¹ O’Sullivan 2003, 1323-1324, Ks. Vrij 2008, 385

Vastaajien stereotyyppisten ja virheellisten uskomusten suosio osoittautui tutkimuksessa kuitenkin selvästi heikommaksi sellaisiin uskomuksiin verrattuna, joita voidaan pitää ainakin osittain tieteellisesti tarkkoina. Esimerkiksi tutkimuksen suurimman suosion saavuttanut uskomus valehtelijan puheiden epäuskottavuudesta saa tukea DePaulon ja kumppaneiden metatutkimuksen tuloksista. Sen mukaan valehtelijoiden puhe sisältää vähemmän yksityiskohtia, on epäloogisempaa ja vaikuttaa epäjohdonmukaisemmalta rehellisen ihmisen puheisiin verrattuna²²². Myös vastaajien toiseksi suosituin uskomus valehtelijan pyrkimyksistä vältellä valheen vastaanottajaa on nähdäkseni todenmukainen: DePaulon ja kumppaneiden tutkimustulosten perusteella valehtelijat nimittäin ovat rehellisiä ihmisiä yhteistyökyvyttömämpiä²²³. Tutkimuksen kolmanneksi suosituin uskomus saa puolestaan tukea Parkin, Levinen, McCornackin, Morrisonin ja Ferraran (2002) tutkimuksesta. Sen mukaan valehtelijat paljastuvat tosielämässään useimmiten vastaanottajan hallussa olevien todisteiden, tietojen tai valehtelijan tunnustuksen avulla käyttäytymisensä sijaan²²⁴.

Joidenkin tutkimuksessa ilmenneiden uskomusten tieteellistä tarkkuutta on hankala arvioida. Tutkimuskirjallisuus esittää muun muassa vastaanottajan kykyjen (korkea luottamus omiin valheentunnistuskyykyihin, intuitio) hyödynnettävyydestä valehtelun tunnistamisessa sekä myönteisiä että kielteisiä näkemyksiä. Esimerkiksi Albrechtsen, Meissner ja Susa (2009) ovat tutkimuksellaan osoittaneet, että intuition perustuva päätöksenteko voi parantaa merkittävästi ihmisten valheentunnistuskyyvyn tarkkuutta²²⁵. Toisaalta liiallinen luotto omia valheentunnistuskyykyjä kohtaan saattaa kuitenkin johtaa myös siihen, että ihminen ei välttämättä edes huomaa tullessaan harhaanjohtetuksi tai tekee totuudenmukaisuuspäätelmänsä liian hätäisesti²²⁶. Uskomusta vastaanottajan kyvyistä voidaan näin ollen pitää samanaikaisesti sekä realistisena mutta myös osittain kyseenalaisena.

Entä miten vastaajien uskomukset suhtautuvat muiden ammattiryhmien vastaaviin? Niihin verrattuna upseerien uskomukset osoittautuivat yhden uskomuksen osalta selvästi poikkeaviksi. Tutkimuksen teoreettisessa osassa selvisi, että niin maallikot kuin ammatillaisetkin ajattelevat valehtelijan paljastuvan useimmiten hermostuneen käyttäytymisen, kuten katseen välttelyn, lisääntyneen liikehdinnän ja epäuskottavien puheiden perusteella²²⁷. Vastaavasti monet tutkimukseen osallistuneista upseereistakin kuvailivat valehtelijaa epäuskottavaksi ja käyttäytymiseltään hermostuneeksi (ml. katsekontaktin

²²² DePaulo ym. 2003, 91-97

²²³ Sama, 93, 96

²²⁴ Park ym. 2002, 151–152 ks. myös Kun ym. 2015 ja Skidmore ym. 2014

²²⁵ Albrechtsen, Meissner & Susa 2009, 1054–1055

²²⁶ Vrij 2008, 155, 164–166

²²⁷ Ks. Hartwig ym. 2015, 129 Strömwall ym. 2004, 233

välttely, epävarmuus, puhevirheet, kehonkieli). Useampi kuin joka kolmas vastaaja ilmaisi uskoneensa kuitenkin myös siihen, että valehtelijan voisi tunnistaa pyrkimyksistään näytellä uskottavaa ja rauhallisesti käyttäytyvää ihmistä. Uskomus ilmeni vastauksertomuksissa muun muassa valehtelijan ylikorostuneen katsekontaktin ja liian uskottavilta kuulostavien puheiden muodossa. Tällaisia ajatuksia voidaan pitää ihmisten tyypillisimpiin uskomuksiin verrattuna selvästi poikkeuksellisena ja osittain jopa realistisina. Esimerkiksi Mannin, Vrijn, Lealin, Granhagin, Warmelinkin ja Forresterin (2012) tutkimuksen perusteella näkemys valehtelijan ylikorostuneesta katsekontaktista on varsin todenmukainen²²⁸. Myös DePaulo ja Kirkendol (1989) ovat esittäneet, että valehtelijat todellakin pyrkisivät säätelemään omaa käyttäytymistään valehdellessaan. Tämän seurauksena valehtelijan käyttäytyminen saattaa vaikuttaa ulkopuolisin silmin ylikontrolloidulta²²⁹.

Kaiken kaikkiaan vastaajien uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä osoittautuivat tutkimuksessani realistisemmiksi kuin mitä aihetta käsittelevä tutkimuskirjallisuus olisi etukäteen antanut olettaa. Vaikka osaa tutkimuksessa ilmenneistä uskomuksista voidaankin pitää stereotyyppisinä ja virheellisille totuudenmukaisuuspäätelmille altistavina, vastaajien usko tieteellisesti tarkempiin tekijöihin osoittautui näitä vahvemmaksi. Tulosten perusteella voidaan päätellä, että upseerit saattaisivat olla uskomuksiltaan monia aikaisemmin tutkittuja ammattiryhmiä tarkempia.

6.1.1 Tuloksiin ja johtopäätöksiin sisältyvät rajoitteet

Edellä esitettyihin tutkimustuloksiin ja niistä tekemiini päätelmiin sisältyy kuitenkin rajoittavia tekijöitä. Ensinnäkin pidän todennäköisenä, että vastaajien uskomusten realistisuus ja poikkeavuus muiden ammattiryhmien vastaavista selittyisi ainakin osaksi metodologisilla valinnoillani. Eläytymismenetelmä saattoi mahdollistaa vastaajille aikaisemmissa uskomustutkimuksissa käytettyjä kyselymenetelmiä todenmukaisemman tavan ilmaista näkemyksiään siitä, millaiset tekijät paljastavat valehtelijan. Vastaajilta keräämäni palautteen perusteella osa heistä olikin kuvaillut kertomuksissaan tosielämässä tapahtuneita vuorovaikutustilanteita ja valehtelun paljastumiseen johtaneita tekijöitä. Tämä saattaa selittää tutkimuksen suosituimmiksi osoittautuneiden uskomusten realistisuutta ja stereotyyppisten uskomusten heikompaa suosiota: uskomustensa sijaan vastaajat saattoivat raportoida pääosin todellisista kokemuksistaan.

²²⁸ Mann, Vrij, Leal, Granhag, Warmelink & Forrester 2012, 205, 211

²²⁹ DePaulo, Kirkendol 1989, 51

Toiseksi tarinamuotoinen vastaustapa saattoi rajoittaa vastaajien kykyä ilmaista kaikkia tutkittavaa ilmiötä koskevia ajatuksiaan ja ohjata kuvailemaan tutkimuksessa suosituimmiksi osoittautuneita uskomuksia. Esimerkiksi vastaajia orientoineen kehyskertomuksen sisältämä maininta *keskustelun* aikana heränneestä valehtelupäilystä saattoi vaikuttaa siihen, että vastaajien suosituimmaksi uskomukseksi osoittautui valehtelijan *puheiden epäuskottavuus*, eikä esimerkiksi viidenneksi sijoittunut katseen välttely. Lisäksi tietynlaisten valehtelijoiden ja valheiden kuvailu saattoi korostaa vastauksissa juuri tietynlaisia uskomuksia, kuten toista tutkimustehtävääni koskevien tulosten perusteella on mahdollista päätellä. Näistä syistä tutkimustulokset eivät välttämättä anna täydellistä kuvaa siitä, mihin kaikkeen vastaajat todellisuudessa uskoivat.

Kolmantena tuloksia selittävänä tekijänä voidaan pitää vastausaineiston monitulkinnallisuutta sekä luokittelussa käyttämäni uskomuskategorisointia, joka oli joidenkin luokkien osalta melko laaja. Esimerkkinä voidaan pitää kategoriaa epäuskottavuus, jota tulkintani mukaan edusti useampi vastauskertomuksissa kuvailtu tekijä (esim. puheiden yksityiskohtien puute, niiden sisältämät asiavirheet ja ristiriidat vastaanottajan kontekstuaalisten tietojen kanssa). Mikäli olisin luokitellut tällaiset epäuskottavuuteen viittanneet tekijät omiksi kategorioikseen, olisivat vastaajien uskomukset painottuneet tuloksissa eri tavoin. Tämä rajoite tulee ottaa huomioon vertailtaessa tutkimuksen tuloksia aikaisempien kyselytutkimusten tuloksiin, joissa on monesti käytetty suppeampaa kategorisointia. Vastauskertomuksista analyysiprosessin aikana tekemäni tulkinnat saattoivat myös joiltain osin erota vastaajien alkuperäisistä ajatuksista, jonka vuoksi tulokset eivät välttämättä kuvaa täydellisesti vastaajien omaa ajatusmaailmaa.

Viimeiseksi tulee huomioida, että tutkimustulokset ja niistä tekemäni päätelmät koskevat lähtökohtaisesti vain tämän tutkimuksen näytteenä toimineita upseereita ja heidän uskomuksiaan. Harkinnanvaraisen otantamenetelmän, näytteen pienuuden ja analyysin tulkinnallisuuden vuoksi tulokset eivät todennäköisesti ole yleistettävissä ja siirrettävissä koko Puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen upseeristoa koskeviksi. Esimerkiksi työkokemukseltaan tutkimukseni näytteen vastaajia nuoremmat tai vanhemmat upseerit saattavat jakaa täysin erilaisia uskomuksia valehtelun paljastavista tekijöistä.

6.2 Upseerien uskomusten muuttuja- ja kontekstisidonnaisuus

Tutkimukseni toisena tehtävänä oli selvittää, olisivatko vastaajien uskomukset jollakin tapaa muuttuja- tai kontekstisidonnaisia. Uskomusten muuttujasidonnaisuuden huomioimista

voidaan mielestäni pitää oleellisena seikkana arvioitaessa sitä, millaisissa vuorovaikutustilanteissa upseerit mahdollisesti hyödyntävät uskomuksiaan totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena. Vastaajien uskomusten mahdollisen valehtelija, valhe- ja kontekstisidonnaisuuden selvittämiseksi etsin tutkimuksessani vastausta kysymykseen, millaisiin valehtelijoihin ja valheisiin upseerit assosioivat uskomuksensa siviili- ja työelämän konteksteissa.

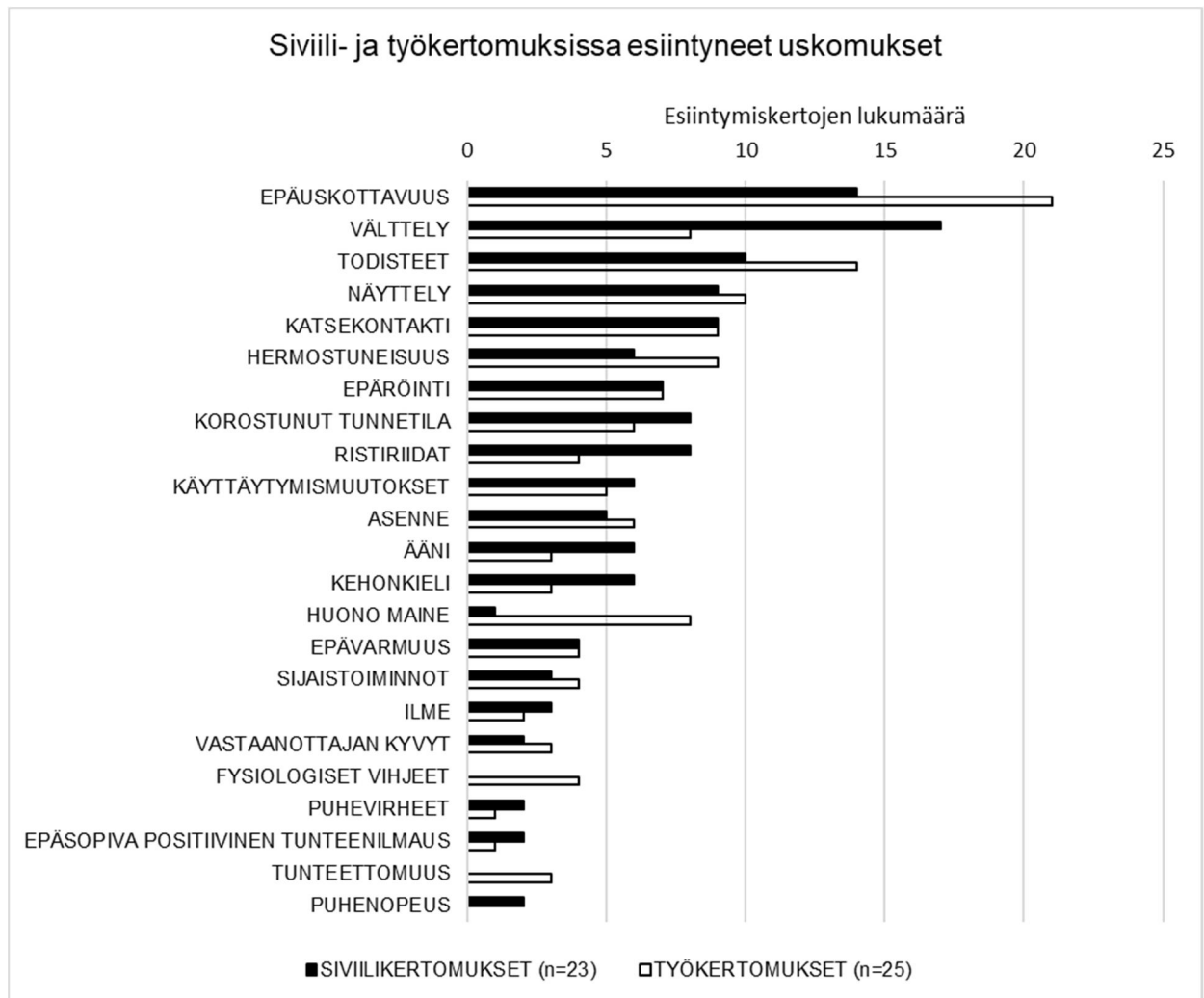
Aloitin tutkimustehtävän ratkaisun luokittelemalla ensin vastauskertomuksissa kuvailut valehtelijat ja valheet. Edellisten luokittelun toteutin aineistolähtöisesti. Jälkimmäisten luokittelussa hyödynsin puolestaan kolmea teoreettista näkökulmaa: luokittelua valheen tyyppin, kertomisen syyn ja monimutkaisuuden perusteella. Luokittelemieni valehtelijoiden, valheiden, uskomusten ja kontekstien välisten riippuvuussuhteiden selvittämiseksi hyödynsin luokittelutulosten taulukointia, määrällistä vertailua ja vastauskertomusten tyypittelyä.

Tutkimuksessa selvisi, että vastaajat olivat valinneet vastauskertomustensa valehtelijoiksi vastaanottajalle tuttuja henkilöitä. Siviilikertomuksissa tällaisiksi osoittautuivat kuvitteellisen kapteeni Purosen perheeseen ja sukuun kuuluneet henkilöt. Työkertomuksissa valehtelijoina esiintyivät tyypillisesti Purosen työyhteisön jäsenet. Valheiden moninäkökulmainen luokittelu osoitti puolestaan, että vastaajat olivat kuvailleet sekä työ- että siviilikertomuksissaan tyypiltään selviä, kertomisen syiltään itesuojelevia ja monimutkaisuudeltaan keskivaikeiksi tai vaikeiksi luokiteltavia valheita.

Tutkimuksessa ei havaittu erityistä yhteyttä kertomusten valehtelijoiden ja tietynlaisten uskomusten välillä. Vastauskertomuksissa kuvailtujen valehtelijoiden tuttuus saattaa kuitenkin toimia osoituksena siitä, että vastaajat ajattelivat tuttujen ihmisten valehtelun tunnistamisen olevan helpompaa verrattuna vieraiden ihmisten valehtelun tunnistamiseen. Tulosten perusteella voidaan päätellä, että vastaajat saattavat hyödyntää uskomuksiaan läheisten ihmisten, kuten lähipiiriinsä ja työyhteisöönsä kuuluvien henkilöiden valehtelun tunnistamisessa.

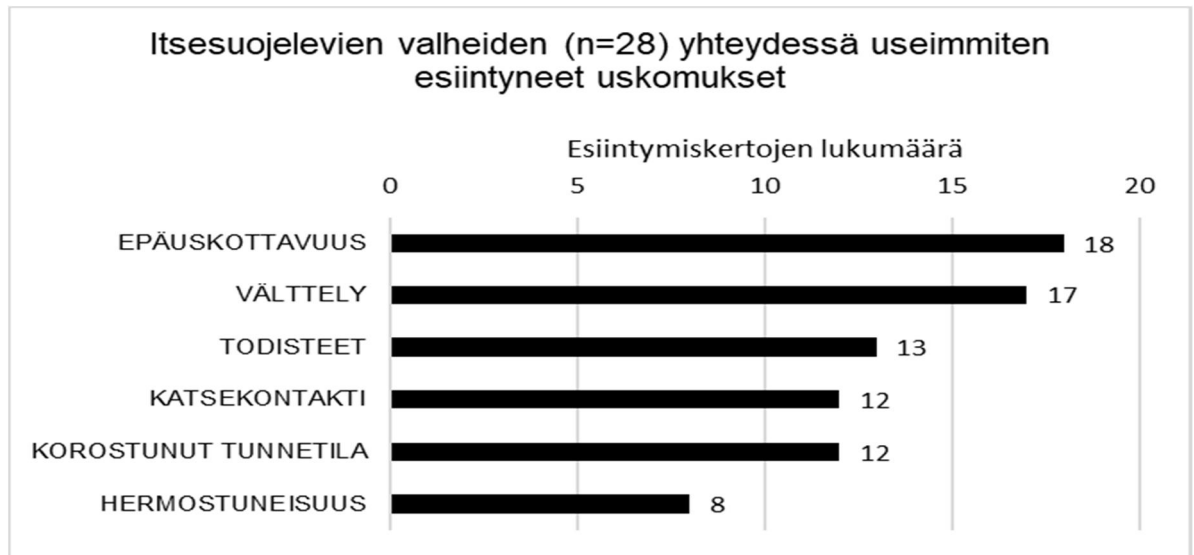
Siviili- ja työkertomuksista luokiteltujen uskomusten taulukointi toi ilmi joitakin eroja tarinatyyppien välillä. Esimerkiksi uskomuksia valehtelijan ilmentämistä fysiologisista reaktioista, tunteettomuudesta ja huonosta maineesta kuvailtiin pelkästään työkertomuksissa. Lisäksi valehtelijan puheiden epäuskottavuus ja todisteiden rooli valheen paljastavina tekijöinä osoittautuivat suuremmiksi työkertomuksissa verrattuna siviilikertomuksiin. Jälkimmäisissä tyypillisimmäksi uskomukseksi osoittautui puolestaan valehtelijan pyrkimys

vältellä valheen vastaanottajaa. Nämä erot ovat havaittavissa kaaviossa 2. Tulosten perusteella on mahdollista päätellä, että vastaajien uskomukset saattoivat olla joiltain osin kontekstisidonnaisia. Toisin sanoen voidaan ajatella, että vastaajat saattavat hyödyntää työ- ja siviilielämässään erilaisia uskomuksia totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena.

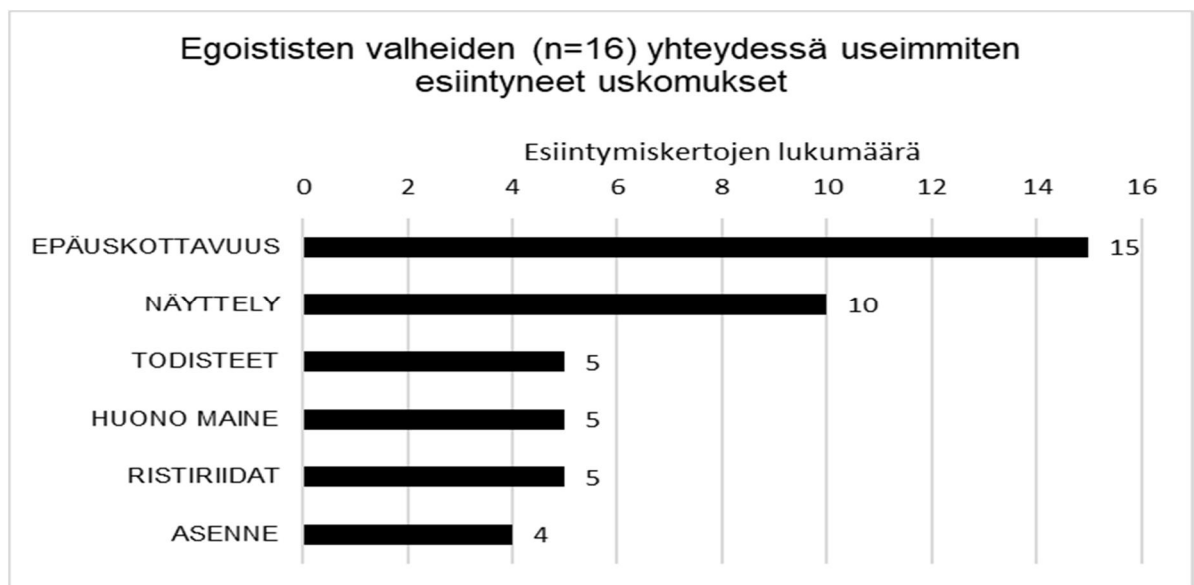

Kaavio 2. Uskomusten esiintyneisyserot siviili- ja työkertomuksissa

Kertomusvastausten tyypittely ja vertailu osoitti, että vastaajien uskomukset painoutuivat toisiinsa nähden eri tavoin riippuen kertomuksissa kuvailluista valheista. Näiden tulosten perusteella on mahdollista päätellä, että vastaajien uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä saattoivat olla joiltain osin myös valhesidonnaisia. Vastaajat kuvailivat esimerkiksi itsesuojelevia ja selviä valheita kertovien valehtelijoiden käyttäytyvän liioittelevia ja egoistisia valheita kertovia henkilöitä selvästi hermostuneemmin. Itsesuojelusyistä tapahtuvan valehtelun paljastaviksi tekijöiksi osoittautuivat tyypillisesti epäuskottavuus, pyrkimys vältellä valheen vastaanottajaa, todisteet ja katsekontaktin puute (kaavio 3). Egoistisista syistä valehtelevien henkilöiden kuvailtiin sen sijaan paljastuvan lähinnä epäuskottavuutensa ja näyttely-yritystensä perusteella (kaavio 4).

Kaavio 3. Itsesuojeluvälheiden yhteydessä useimmiten esiintyneet uskomukset

Kaavio 4. Egoististen välheiden yhteydessä useimmiten esiintyneet uskomukset

Vastausaineiston tyypillisimmät itsesuojeluvälheitä kuvaileet kertomukset heijastivat tulkintani mukaan käsitystä siitä, että kiinnijäämisestä koituvien rangaistusten pelko lisää valehtelijan käyttäytymisessä ilmenevää hermostuneisuutta (ns. ”pakeneva itsepuolustaja”). Kiinnijäämisen pelon ja paljastumisen seurausten ollessa vähäisiä valehtelijan uskotaan käyttäytyvän huomattavasti rauhallisemmin (ns. ”epäuskottava egoisti”). Tällainen ajatuslogiikka myötäilee oman näkemykseni mukaan maailmanlaajuista

valehtelijastereotypiaa, jota muun muassa Bond ja DePaulo (2006) ovat kuvailleet seuraavasti:

*”People have a prescriptive stereotype of the liar — stricken with shame, wracked by the threat of exposure, liars leak signs of their inner torment. They fidget, avoid eye contact, and can scarcely bring themselves to speak — a worldwide stereotype holds.”*²³⁰

Hermostuneisuutta ei voida kuitenkaan pitää luotettavana merkinä valehtelusta, sillä se saattaa olla seurausta monesta muusta syystä valehtelun sijaan²³¹. Tästä syystä vastaajien käsitykset itsesuojelevien valheiden ja hermostuneisuuden välisestä yhteydestä saattavat heikentää heidän kykyään tunnistaa työ- ja siviilielämässä tapahtuvaa valehtelua. Toisaalta huomionarvoista on kuitenkin se, että itsesuojelevat valheet osoittautuivat vastaajien kertomuksissa monesti myös egoistisia valheita monimutkaisemmiksi. Tuloksia voidaan näin ollen tulkita myös siten, että vastaajat uskoivat hermostuneisuuden olevan yhteydessä valehtelun hankaluuteen, eikä niinkään valehtelun paljastumisesta koituvien rangaistusten pelkoon.

Kaiken kaikkiaan toista tutkimustehtävääni koskevat tulokset vahvistivat Hurleyn, Griffinin ja Stefanonen (2014) sekä Delmasin, Elissalden, Rochatin, Demarchin, Tijussin ja Urdapilletan (2019) esittämiä ajatuksia siitä, että uskomukset valehtelun paljastavista tekijöistä saattavat olla sekä konteksti- että muuttujariippuvaisia²³². Tämän tutkimuksen perusteella uskomukset voivat olla riippuvaisia ainakin valehtelijan tuttuudesta, valheen kertomisen kontekstista, valehtelun syystä, valheen monimutkaisuudesta tai näiden erilaisista yhdistelmistä. Kyseiset muuttujat saattavat säädellä sitä, millaisissa tosielämän vuorovaikutustilanteissa upseerit hyödyntävät uskomuksiaan totuudenmukaisuuspäätelmiensä tukena.

6.2.1 Tuloksiin ja johtopäätöksiin sisältyvät rajoitteet

Myös toista tutkimustehtävääni koskeviin tuloksiin ja niistä tekemiini päätelmiin sisältyy rajoittavia tekijöitä. Tällaisena voidaan pitää esimerkiksi tilastollista sattumaa. Se saattaa selittää esimerkiksi joidenkin uskomusten konteksti- ja valhekohtaisia eroavaisuuksia, jotka eivät analyysini perusteella osoittautuneet kaikilta osin kovin suuriksi. Kertomuksista luokittelimieni muuttujien ja uskomusten välisistä yhteyksistä olisikin kenties voinut tehdä

²³⁰ Bond, DePaulo 2006, 216

²³¹ Vrij 2008, 126

²³² Delmas ym. 2019, 8, Hurley, Griffin & Stefanone 2014, 30

luotettavampia päätelmiä näytteen kokoa kasvattamalla. On myös mahdollista, että en tullut huomioineeksi joidenkin uskomusten ja luokittelimieni muuttujien välisiä yhteyksiä aineiston analyysiin soveltamistani tekniikoista ja menetelmistä johtuen Laadullisen tutkimusaineiston analysointiin suunniteltujen ohjelmistojen, kuten Atlas.ti:n käyttö olisi saattanut antaa tarkemman kuvan uskomusten, valheiden ja valehtelijoiden välisistä suhteista.

Toista tutkimustehtävää koskevien tulosten ja johtopäätösten luotettavuutta arvioitaessa tulee myös huomioida tutkimusaineiston monitulkintaisuuteen liittyneet haasteet. Olen tietoinen mahdollisuudesta, että esimerkiksi vastauskertomuksissa kuvailtujen valheiden syitä koskeneet tulkintani eivät kaikilta osin vastanneet upseerien omia ajatuksia. Tällöin esimerkiksi päätelmä hermostuneisuutta koskevien uskomusten ja itsesuojaajien valheiden välisestä yhteydestä saattaa heijastaa vain omia stereotyyppisiä ajatuksiani vastaajien näkemysten sijaan. Sama pätee kertomuksista luokittelimieni valehtelijoiden, valheen tyyppien ja monimutkaisuuden tapauksessa: näitäkin koskevat luokittelutulokset perustuvat pääosin omiin tulkintoihini. On esimerkiksi mahdollista, että vastauskertomuksista monimutkaisiksi luokittelimani valheet olivat vastaajien omasta mielestä helppoja tai tutuiksi tulkitsemani valehtelijat tuntemattomia.

Viimeiseksi on syytä huomioida, että vastaajat eivät välttämättä hyödynnä tutkimuksessa selvinneitä uskomuksiaan tunnistaessaan tosielämässä tapahtuvaa valehtelua²³³. Tästä syystä tulosten perusteella tehtäviin päätelmiin siitä, millaisissa vuorovaikutustilanteissa vastaajat mahdollisesti hyödyntävät erilaisia uskomuksiaan, tulee suhtautua varauksella.

6.3 Tutkimustulosten ammatillinen merkittävyys

Käsitykseni mukaan tutkimukseni on ensimmäinen ammattisotilaiden uskomuksiin perehtynyt tutkimus. Sen tulokset luovat ensimmäistä kertaa tieteellistä näkökulmaa siihen, millaisia strategioita Puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen upseerit mahdollisesti hyödyntävät arvioidessaan ihmisten totuudenmukaisuutta. Tuloksia voidaankin pitää mielenkiintoisina niihin sisältyvistä rajoitteista, kuten tulosten yleistettävyyttä koskevista kysymyksistä huolimatta. Mutta millaisia käytännöllisiä merkityksiä tuloksiin sisältyy ja miten niihin tulisi suhtautua ammatillisesta näkökulmasta tarkasteltuna?

Tutkimustulosten perusteella voidaan ajatella, että upseerit hyödyntävät tosielämän totuudenarvioinnin tukena melko luotettavia menetelmiä, kuten fyysisten todisteiden,

²³³ Hartwig ym. 2015 (1), 143–146, Mann ym. 2004, 229

kontekstuaalisen tiedon ja valehtelijan puheen sisällön välistä vertailua. Toisaalta upseerit näyttäisivät samanaikaisesti uskovan mahdollisuuteen, että valehtelu on mahdollista tunnistaa ihmisen käyttäytymisen havainnointiin perustuen. Sen lisäksi upseerit näyttäisivät jakavan joitakin stereotyyppisiä ja virheellisiä käsityksiä erilaisista valehtelun aiheuttamista käyttäytymismuutoksista. Käyttäytymisen havainnointia ei kuitenkaan voida pitää kovin luotettavana valheentunnistuskeinona käyttäytymismuutosten yksilö- ja tilannesidonaisuudesta johtuen.²³⁴ Virheellisten uskomusten on lisäksi muutamissa tutkimuksissa todettu heikentävän ihmisten valheentunnistuskyvyn tarkkuutta. Näin ollen pidän mahdollisena, että ainakin tähän tutkimukseen osallistuneet upseerit saattavat ajoittain tehdä virheitä arvioidessaan alaistensa, esimiestensä, vertaistensa ja muiden ihmisten totuudenmukaisuutta²³⁵.

Upseerien tekemien virhearvioiden mahdollisuuksia voidaan tutkimukseni perusteella pitää todennäköisimpänä sellaisissa vuorovaikutustilanteissa, joissa oletettu valehtelija on upseerille tuttu ja tämän oletetaan valehtelevan suojellakseen itseään. Esimerkkinä voidaan pitää tilannetta, jossa upseerin alainen perustelee tälle sairauspoissaolonsa syytä; alaisen käyttäytymisessä ilmenevä hermostuneisuus tai rauhallisuus saattaa vaikuttaa virheellisesti upseerin arvioon siitä, valehteleeko tämä vai ei. Kyseisessä tilanteessa virhepäätelmien mahdollisuuksia on kahdenlaisia. Ensinnäkin rauhallisesti käyttäytyvää mutta poissaolonsa syistä valehtelevaa alaista voidaan erehtyä pitämään rehellisenä. Vaihtoehtoisesti rehellistä, mutta jostakin syystä rauhattomasti käyttäytyvää alaista voidaan erehtyä pitämään valehtelijana.²³⁶ Tällaisista virhearvioista mahdollisesti koituvia seurauksia, kuten esimies-alaisuuden välisen luottamussuhteen heikkenemistä, voidaan pitää normaaliolojen organisaationäkökulmasta haitallisina. Virhearvioiden seuraukset voivat kuitenkin kasvaa jopa sietämättömiksi sellaisissa vuorovaikutustilanteissa, joissa kyseessä on esimerkiksi palvelus- tai operaatioturvallisuus.

On selvää, että tutkimukseni tulosten perusteella ei voida tehdä laaja-alaisia päätelmiä Puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen upseerien uskomuksista tai valheentunnistuskyvyyistä. Edellä esitetyn teoretisoinnin perusteella näiden aiheiden jatkotutkimista voidaan mielestäni pitää täysin perusteltuna. Virheellisiin uskomuksiin tulisi suhtautua organisaationäkökulmasta moniulotteisena ja vakavana riskitekijänä. Uskomusten aiheuttamien riskien pienentämiseksi Puolustusvoimien ja Rajavartiolaitoksen

²³⁴ Ks. esim. Levine 2018, 2473–2474, Vrij 2008, 383–384, 396

²³⁵ Hartwig ym. 2015 (2), 179. Kyseiset tutkijat ovat tehneet samanlaisen päätelmän oman tutkimuksensa tulosten pohjalta. Ks. myös Vrij 2008, 177

²³⁶ Hartwig, ym. 2015 (2), 179

organisaatioissa voitaisiinkin pohtia, tulisiko upseerien peruskoulutukseen sisällyttää valheentunnistuskoulutusta. Valheentunnistusta käsittelevä kirjallisuus esittää, että tietoisuus valehtelun aiheuttamista todellisista käyttäytymismuutoksista saattaa parantaa ihmisten totuudenmukaisuuspäätelmien tarkkuutta²³⁷. Ajatuksen tueksi on myös olemassa tieteellistä näyttöä²³⁸. Koulutusta järjestämällä voitaisiin kenties ehkäistä upseerien virheellisistä uskomuksista ja totuudenmukaisuusarvioista työnantajaorganisaatioille koituvia negatiivisia seurauksia.

6.4 Ajatuksia jatkotutkimuksesta

Tutkimukseni oli metodologisilta valinnoiltaan monessa suhteessa kokeileva, mikä näkyy tuloksiin ja johtopäätöksiin sisältyvinä rajoitteina. Tulosten ja päätelmien varmentamiseksi olisikin mielestäni tarpeellista selvittää, millaisia tutkimustuloksia suuremman otoksen ja vaihtoehtoisten tutkimus- ja analyysimenetelmien käyttö tuottaisi. Jatkotutkimuksissa upseerien uskomuksia voitaisiin selvittää esimerkiksi tämän tutkimuksen tulosten pohjalta laaditulla suljetulla kyselyllä, jonka tuloksia analysoitaisiin määrällisin menetelmin. Tutkimuksissa voitaisiin keskittyä joissakin tietyissä tehtävissä toimiviin upseereihin tai vaihtoehtoisesti pyrkiä mahdollisimman laajaan otantaan. Tällä tavoin voitaisiin selvittää, millainen vaikutus upseerien työkokemuksella tai tehtäväkohtaisilla eroilla on heidän uskomuksiinsa valehtelun paljastavista tekijöistä. Jatkotutkimuksissa voitaisiin myös selvittää upseerien valheentunnistuskyvyn tarkkuutta pelkkien uskomusten lisäksi. Valheenpaljastustarkkuuden tutkiminen mahdollistaisi upseereille suunnattavan valheentunnistuskoulutuksen tarpeen ja siitä mahdollisesti saatavien hyötyjen arvioinnin. Kyseiset tutkimukset voitaisiin toteuttaa esimerkiksi kokeellista tutkimusasetelmaa ja korrelaatiomenetelmää hyväksi käyttäen.

Toista tutkimustehtävääni koskevien tulosten perusteella on mahdollista päätellä, että upseerien uskomukset voisivat olla joiltain osin konteksti-, valehtelija- ja valheriippuvaisia. Tämän päätelmän varmistamista voidaan mielestäni pitää houkuttelevana jatkotutkimusaiheena. Jatkotutkimuksissa aihetta voitaisiin lähestyä rajaamalla tutkimus ainoastaan yhtä edellä mainittua muuttujaa ja uskomusten välistä suhdetta koskevaksi. Tarkempi rajaus mahdollistaisi tutkittavan ilmiön syvällisemmän käsittelyn ja saattaisi tarkentaa tässä tutkimuksessa syntyneitä näkemyksiä siitä, miten ja milloin upseerit hyödyntävät erilaisia uskomuksiaan päätöksenteon tukena. Mikäli aiheen tutkimiseen

---

²³⁷ Vrij 2008, 399–401

²³⁸ Vrij 2008, 416

tahdottaisiin käyttää eläytymismenetelmää, voitaisiin kehyskertomuksessa varioida esimerkiksi siinä kuvailtua valhetta (esim. egoistinen ja itsesuojeleva valhe) tai valehtelijaa (esim. tuttu ja tuntematon). Aineiston analysointivaiheessa voitaisiin puolestaan käyttää useampia luokittelijoita ja uskomusluokituksia koskevien yksimieleisyyškertoimien laskemista. Tällä tavoin kyettäisiin mahdollisesti pienentämään vastausaineiston monitulkintaisuudesta johtuvia luotettavuushaasteita.²³⁹ Tutkimusaihetta voitaisiin myös lähestyä laajentamalla valheen luokittelutavat niiden sisältöä ja seurausten vakavuutta koskeviksi.

Neljäntenä varteenotettavana jatkotutkimusaiheena voidaan mielestäni pitää upseerien työelämässään kohtaaman valehtelun ja sen yleisyyden tutkimista. Tutkijat ovat nimittäin esittäneet, että esimerkiksi vankien ja ruotsalaisten maahanmuuttoviranomaisten tavanomaista realistisemmat uskomukset saattaisivat selittyä heidän päivittäisellä elin- ja päätöksentekoympäristöllään.²⁴⁰ Jatkuva altistuminen valehtelulle opettaa kiinnittämään huomiota sen paljastumisen kannalta olennaisiin tekijöihin, minkä saattaa puolestaan vaikuttaa uskomusten tieteelliseen tarkkuuteen. Kyseinen teoria saattaisi toimia selityksenä myös tutkimukseni vastaajien uskomusten pääsääntöiselle realistisuudelle tilastollisen sattuman tai metodologisten valintojeni sijasta. Sen varmentaminen edellyttäisi kuitenkin empiiristä tutkimusta.

6.5 Lopuksi

Tutkimusprosessini oli mielenkiintoinen, vaikka samalla monin paikoin haasteellinen kokemus. Mielestäni tutkimukseni suurimpiin ansioihin lukeutuvat sen rohkeat menetelmälliset valinnat. Koen esimerkiksi laajentaneeni onnistuneesti uskomusten tutkimiseen perinteisesti käytettyä menetelmävalikoimaa. Havaintojeni perusteella eläytymismenetelmän soveltamista uskomusten tutkimiseen voidaan silti pitää jossain määrin arveluttavana tulosten luotettavuuden kannalta. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa jäi epäselväksi, ”mittasivatko” laatimani kehyskertomukset lopulta vastaajien uskomuksia, todellisia kokemuksia vai näiden yhdistelmiä. Toisaalta sama luotettavuusongelma pätee varmasti kaikkien itseraportointiin perustuvien ja uskomusten tutkimiseen perinteisesti käytettyjen menetelmien kohdalla.

---

²³⁹ Tuomi ym. 2018, 165–166

²⁴⁰ Hartwig ym. 2015 (1), 134–135, 138

Tutkimukseni vastausaineiston analysointi osoittautui monitulkinnallisuutensa vuoksi hankalammaksi kuin olin etukäteen olettanut. Tämä loi tutkimukselle täysin omanlaiset luotettavuushaasteensa. Epätietoisuus siitä, luokittelinko analyysivaiheessa vastaajien alkuperäisiä ajatuksia vai pelkästään oman mielikuvituksen tuotteita, tuntui välillä ahdistavalta. Useampien luokittelijoiden käyttö tai tutkimustulosten varmentaminen vastaajajoukolla itsellään olisi voinut olla tulosten luotettavuuden parantamisen kannalta järkevää. Koen silti lisänneeni tutkimukseni yleistä luotettavuutta tutkimus- ja analyysiprosessini tarkalla raportoinnilla ja luotettavuuteen liittyneiden haasteiden ja rajoitusten rehellisellä esiintuomisella. Nämä keinot mahdollistavat lukijalle tutkimusprosessin aikana tekemiä ratkaisujen, tulkintojen ja johtopäätösten oikeellisuuden arvioinnin.²⁴¹

Tutkimuksen aihe oli mielestäni äärimmäisen kiinnostava ja motivoiva. Aiheen suhteen haasteita minulle loi sitä koskevan suomenkielisen tutkimuskirjallisuuden olematon määrä. En esimerkiksi löytänyt kaikille englanninkielisissä lähteissä esitetyille käsitteille suomenkielisiä vastineita, jonka vuoksi jouduin turvautumaan itse luomiini käsitteisiin (esim. totuudenmukaisuuspäätelmä). Tämä saattaa näkyä tutkimusraportissa paikoittaisina epäjohdonmukaisuuksina ja lähdeaineistosta tehtyinä virhetulkintoina. Tahtoisinkin, että tutkimuksen lukija muistaisi säilyttää lähdekriittisyytensä tutkimuksen teoreettiseen osaan ja analyysin kautta syntyneisiin tuloksiin perehtyessään.

Tutkimusprosessiin sisältyneistä haasteista huolimatta uskon kuitenkin vahvasti, että tutkimukseni onnistui luomaan uutta ja mielenkiintoista tietoa valehtelun paljastumista koskevista uskomuksista. Toivon, että tutkimustuloksia voitaisiin jatkossa hyödyntää pohdittaessa upseerien, tai niin sanottujen kasarmien salapoliisien, kykyä tunnistaa työ- ja siviilielämässä tapahtuvaa valehtelua.

---

²⁴¹ Ks. Tuomi ym. 2018, 163–166

LÄHTEET

Akehurst L., Köhnken G., Vrij A. & Bull R. 1996. Lay Persons' and Police Officers' Beliefs Regarding Deceptive Behaviour. *Applied Cognitive Psychology*, 10(6), 461–471.

Albrechtsen, J. S., Meissner, C. A., & Susa, K. J. (2009). Can intuition improve deception detection performance? *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 1052–1055.

Al-Simadi, F. A. 2000. Jordanian students' beliefs about nonverbal behaviors associated with deception in Jordan. *Social Behavior and Personality*, 28(5), 437–442.

Appleby S. 2015. Guilty Stereotypes: The Social Psychology Of Race And Suspicion In Police Interviews And Interrogations. A dissertation submitted to the Graduate Faculty in Psychology in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The City University of New York

Anderson, D. E., Ansfield, M. E., & DePaulo, B. M. 1999. Love's best habit: Deception in the context of relationships. Teoksessa Philippot P., Feldman R.S., & Coats E.J. 1999. *Studies in emotion and social interaction. The social context of nonverbal behavior.* New York, NY, US: Cambridge University Press; Paris, France: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 372–409.

Arsimovicz B., Cantarero K. & Soroko E. 2015. Motivation and Consequences of Lying. A Qualitative Analysis of Everyday Lying. *FQS Forum: Qualitative Social Research Soziaforschung*, 16(3). <http://www.qualitativeresearch.net/index.php/fqs/article/view/2311/389> 3 viitattu, 1.7.2018. Kyseisessä artikkelissa ei ollut sivunumeroita, jonka vuoksi numeroin ne itse välille 1-21.

Bengtsson M. 2016. How to plan and perform qualitative research using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8–14.

Bligh M. 2017. Leadership and Trust. Teoksessa *Leadership Today: Practices for Personal and Professional Performance.* Springer International Publishing Switzerland. 21–42.

Bogaard G., Meijer E. 2017. Self-Reported Beliefs About Verbal Cues Correlate with Deception-Detection Performance. *Applied Cognitive Psychology*. 32(1), 129–137.

Bogaard G., Meijer E., Vrij A., & Merkelbach H. 2016. Strong, but Wrong: Lay People's and Police Officers' Beliefs about Verbal and Nonverbal Cues to Deception. *PLoS One*. 11(6), 1–19.

Bond C., DePaulo B., 2006. Accuracy of Deception Judgments. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 214–234.

Cantarero K., Van Tilburg W.A.P., & Szarota P. 2018. Differentiating Everyday Lies: A Typology of Lies Based on Beneficiary and Motivation. *Personality and Individual Differences*, 134, 252–260.

Delmas H., Elissalde B., Rochat N., Demarchi S., Tijus C. & Urdapilleta I. 2019. Policemen's and Civilians' Beliefs About Facial Cues of Deception. *Journal of Nonverbal Behavior*. 43(1). Artikkelista, joka tutkimuksessani oli käytössä (<https://doi.org/10.1007/s10919-018-0285-4>), puuttui sivunumerot, jonka vuoksi olen numeroinut ne itse välille 1-32. Artikkelin on tutkijan hallussa.

DePaulo B., Kashy D., Kirkendol S., Wyer M., & Epstein J. 1996. Lying in Everyday Life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(5), 979–995.

DePaulo B., Kashy D. 1998. Everyday Lies In Close and Casual Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 63–79.

DePaulo, B. M., & Kirkendol, S. E. (1989). The motivational impairment effect in the communication of deception. Teoksessa Yuille J.C. 1989. *Credibility assessment*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer, 51–70.

DePaulo B., Lindsay J., Malone B., Muhlenbruck L., Charlton K. & Cooper H. 2003. Cues to Deception. *Psychological Bulletin*. 129(1), 74–118.

Eichenbaum H., Bodkin A. 2000. Belief and Knowledge as Distinct Forms of Memory. Teoksessa Shacter D., Scarry E. 2000. *Memory, Brain, and Belief*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London England, 177.

Ekman, P. 1992. *Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics, and Marriage*. New York: Norton

- Elaad E. 2009. Lie-detection biases among male police interrogators, prisoners, and laypersons. *Psychological Reports*, 105, 1047–1056.
- Eskola J. 1997. *Eläytymismenetelmäopas*. Tampere: TAJU
- Eskola J. 1998. *Eläytymismenetelmä sosiaalitutkimuksen tiedonhankintamenetelmänä*. Tampere: TAJU
- Eskola J., Mäenpää A. & Wallin A. 2017. *Eläytymismenetelmä 2017: Perusteema ja 11 muunnelmaa*. Tampere: Suomen yliopistopaino Oy – Juvenes Print
- Eskola J. & Suoranta J. 2008. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino
- Forrest J., Feldman R. & Tyler J. 2004. When Accurate Beliefs Lead to Better Lie Detection. *Journal of Applied Psychology*. 34(4), 764–780.
- Hart C., Fillmore J., Griffith D. 2010. Deceptive communication in the workplace: An examination of beliefs about verbal and paraverbal cues. *Individual Differences Research*, 8(3), 176–183.
- Hart C., Hudson L., Fillmore D. & Griffith J. 2006. Managerial beliefs about the behavioral cues of deception. *Individual Differences Research*, 4(3), 176–184.
- Hartwig M., Bond C. 2011. Why Do Lie-Catchers Fail? A Lens Model Meta-Analysis of Human Lie Judgments. *Psychological Bulletin*, 137(4), 643–659.
- Hartwig M., Granhag P. 2015. (1). Exploring the Nature and Origin of Beliefs about Deception: Implicit and Explicit Knowledge among Lay People and Presumed Experts. *Teoksessa Detecting Deception: Current Challenges and Cognitive Approaches*, First edition. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd, 125–154.
- Hartwig M., Voss, J. & Wallace B. 2015. (2). Detecting Lies in the Financial Industry: A Survey of Investment Professionals' Beliefs. *Journal of Behavioral Finance*, 16(2), 173–182.
- Harwood, J. 2014. Easy Lies. *Journal of Language and Social Psychology*, 33(4), 405–410.

Hirsjärvi S., Remes P., & Sajavaara P. 2016. Tutki ja kirjoita. Bookwell Oy, Porvoo

https://www.hyvaterveys.fi/artikkeli/mieli/valheen_monet_kasvot, viitattu 22.2.2019

<https://www.suomisanakirja.fi/harhauttaa>, viitattu 22.2.2019

<https://www.suomisanakirja.fi/valehdella>, viitattu 22.9.2019

Hurley C., Griffin D. & Stefanone M. 2014. Who Told You That? Uncovering the Source of Believed Cues to Deception. *International Journal of Psychological Studies*, 6(1), 74–118.

Huusko M., Paloniemi, S. 2006. Fenomenografia laadullisena tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä. *Kasvatus* 37(2), 162–173.

Hyttinen M. 1987. Raportti kahdesta eläytymismenetelmäkokeilusta ja kokeilujen kirvoittamista ajatuksista. Sosiaalipsykologian julkaisematon pro gradu- tutkielma. Tampereen yliopisto

Kun B., Whaley W. 2015 Deception detection process and accuracy: an examination of how international military officers detect deception in the workplace. Master of Science in Management from the Naval Postgraduate School.

Laine N. 2008. Trust in Superior-Subordinate Relationship. An empirical study in the context of learning. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print

Lakhani, M., & Taylor, R. 2003. Beliefs about the cues to deception in high-and low-stake situations. *Psychology, Crime & Law*, 9(4), 357–368.

Levine T. 2018. Scientific Evidence and Cue Theories in Deception Research: Reconciling Findings From Meta-Analyses and Primary Experiments. *International Journal of Communication*, 12, 2461–2479.

Lindroos M. 1997. Opetusdiskurssiin piirretty viiva. Tyttö ja poika luokkahuoneen vuorovaikutuksessa. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 153.

- Mann, Vrij, & Bull 2004. Detecting true lies: police officers' ability to detect suspects' lies. *The journal of applied psychology*, 89(1), 137–149.
- Mann, S., Vrij, A., Leal, S., Granhag, P. A., Warmelink, L., & Forrester, D. (2012). Windows to the soul? Deliberate eye contact as a cue to deceit. *Journal of Nonverbal Behavior*, 36(3), 205–215.
- Marksteiner T., Reinhard M-A., Dickhäuser O. & Sporer S. 2012. How do teachers perceive cheating students? Beliefs about cues to deception and detection accuracy in the educational field. *European Journal of Psychology of Education*, 27(3), 329–350.
- Masip J., Garrido C. & Herrero E. 2003. Facial appearance and impressions of credibility: The effects of facial babyishness and age on person perception. *International Journal of Psychology*, 39(4), 276–289.
- Masip J., Garrido, E., & Herrero C. 2004. Defining deception. *Anales de psicología*, 20(1), 147–171.
- Metts, S. 1989. An Exploratory investigation of deception in close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6(2), 159–179.
- Mitchell, R.W. 1986. A framework for discussing deception. Teoksessa Mitchell R.W., Mogdil N. S. *Deception: Perspectives on human and nonhuman deceit*. Albany: State University of New York Press. 3.
- Moreira A., Costa, A. 2016. Introduction: Qualitative Analysis: Quantifying Quality and Qualifying Quantity. *The Qualitative Report*, 21(13), 1–5.
- Määttänen P. 1995. *Filosofia, johdatus peruskysymyksiin*. Vantaa: Hansaprint Oy.
- O'Sullivan, M. 2003. The fundamental attribution error in detecting deception: The boy-who-cried-wolf effect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(10), 1316–1372.
- Park, H.S, Levine T.R, McCornack S.A, Morrison K. & Ferrara M. 2002. How people really detect lies. *Communication Monographs*, 69(2), 144–157.

- Rahkonen, K., Roos J.P., 1990. Kovaa pehmeää vai pehmeää kovaa? Teoksessa P. Takala, I. Helminen (toim.). Hyvinvointi ja muutosten Suomi. Helsinki: Huoltaja-säätiö. 230–241.
- Räsänen, P. 2006. Tulkintaan liittyvän mielivallan ratkaisuyrityksiä kvalitatiivisessa analyysissä, *Janus*, 14(2), 167–173.
- Strömwall, L., Granhag P., & Hartwig M. 2004. Practitioners beliefs about deception. Teoksessa *The Detection of Deception in Forensic Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press. 229–250.
- Seager, P., Wiseman R. 1999. Fooling all of the people half of the time? *Science Spectra*, 15, 32–37.
- Sato, T., & Nihei, Y. 2009. Sex differences in beliefs about cues to deception. *Psychological Reports*. 104(3), 759–769.
- Sato, T., Kikuchi, F., & Nihei, Y. 2007. Adolescent and young adult beliefs about deception. *Tohoku Psychologica Folia*, 66, 54–61.
- Saaranen-Kauppinen A., Puusniekka A. 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkójulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L7_3.html (Viitattu 5.9.2018.)
- Sirén, T., Pekkarinen O., 2017. Tieteenfilosofis-metodologisia perusteita pro gradu-tutkielman laadintaan. Maanpuolustuskorkeakoulu, Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos. Julkaisusarja 3: Työpapereita nro 3.
- Skidmore, K., & Ortiz, P. 2014. Deception Detection Process and Accuracy: An Examination of How U.S. Military Officers Detect Deception in the Workplace. Master of Science in Management from the Naval Postgraduate School.
- Sporer, S., Schwandt, B. 2007. Moderators of nonverbal indicators of deception. *A Meta-analytic Synthesis. Psychology, Public Policy, and Law*, 13(1), 1–34.
- Taanila, A. 2014. Määrällisen aineiston kerääminen. <http://myy.haaga-helia.fi/~taaak/t/suunnittelu.pdf>, viitattu 10.9.2018

The Global Deception Research Team 2006. A World of Lies. *A Journal of Cross-Cultural Psychology*. 37(1), 60–74.

Taylor R., Vrij A. 2000. The effects of varying stake and cognitive complexity on beliefs about the cues to deception. *International Journal of Police Science & Management*, 3(2), 111–123.

Tuomi J., Sarajärvi A. 2018. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Tyler J, Feldman R., & Reichert A. 2006. The price of deceptive behavior: Disliking and lying to people who lie to us. *Journal of Experimental Social Psychology*. 42(1), 69–77.

Ulatowska J. 2017. Teachers' beliefs about cues to deception and the ability to detect deceit. *Educational Psychology*, 37(3), 251–260.

Vrij A. 1997. Wearing Black Clothes: The Impact of Offenders' and Suspects' Clothing on Impression Formation. *Applied Cognitive Psychology*, 11(1), 47–53.

Vrij A. 2008. *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities*, Second Edition. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.

Vrij A., Granhag P., & Porter S., 2010. Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection. *Psychological Science in the Public Interest* 11(3), 89–121.

Vrij A., Semin G. 1996. Lie experts' beliefs about nonverbal indicators of deception. *Journal of Nonverbal Behavior*. 20(1), 65–80.

Ward T. 2007. Re-Gendering Data: Quantifying Qualitative. Paper presented at the Association for Institutional Research 2007 Annual forum, 1–11.

Wardi, E. 1984. Kahden sosiaalipsykologisen metodin kokeellinen vertailu. *Sosiaalipsykologian julkaisematon pro gradu -tutkielma*. Tampereen yliopisto.

Wright C., Wheatcroft J. 2017. Police officers' beliefs about, and use of, cues to deception. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 14(3), 307–319.

LIITTEET

- Liite 1 Aineistonkeruulomake (siviilikertomusversio)
- Liite 2 Aineistonkeruulomake (työkertomusversio)
- Liite 3 Uskomuskategorioiden kuvaukset

Hei! Kiitos osallistumisestanne tutkimukseeni. Pyydän teitä täyttämään alla olevat taustatiedot ja lukemaan tämän jälkeen vastausohjeet. Tietoja käytetään tutkimuksessa ja sen raportoinnissa niin, ettei niiden avulla voida tunnistaa yksittäistä vastaajaa. Vastaaminen tapahtuu kaikilta osin nimettömänä.

Organisaatio: Puolustusvoimat _____ Rajavartiolaitos _____

Ikä: _____ vuotta

Työkokemus Puolustusvoimissa / Rajavartiolaitoksessa: _____ vuotta

Olen saanut valehtelun tunnistamiseen liittyvää koulutusta: Kyllä ____ En ____

Kääntöpuolelta löydätte kehyskertomukseksi kutsutun orientaatiotekstin, jonka luettuanne teidän tulee keksiä ja kirjoittaa **lyhyt tarina**. Voitte kirjoittaa sen vapaan valintanne mukaan joko **A. tietokoneella** tai **B. käsin**. Aikaa vastaamiseen on **klo 13.00 asti (n. 30 min)**.

A. Mikäli haluatte vastata tietokoneella, kirjoittakaa tarinanne **Notepad-ohjelmalla**. Tallentakaa valmis tiedosto kurssinne yhteiselle verkkoasemalle luotuun kansioon (Projektit\MPKK 28-YEK\PIILI_SM8). Nimetkää tiedosto paperin kääntöpuolelta löytyvällä tunnuksella. Sulkekaa tiedosto tallentamisen jälkeen.

B. Mikäli haluatte vastata käsin, kirjoittakaa tarinanne **selvällä käsialalla** orientaatiotekstin alle ja seuraavalle sivulle varattuun tilaan.

HUOM! Tehtävään ei ole olemassa oikeaa, väärää tai huonoa vastausta! Kehyskertomus on suunniteltu tarkoituksella niin, että se jättäisi mahdollisimman paljon liikkumavaraa omalle mielikuvituksellenne. Tarinan kirjoittaminen kannattaa aloittaa epäröimättä juuri niiden ajatusten ja ideoiden avulla, joita kehyskertomus kysymyksineen teissä herättää! Lähteiden käyttö ja vierustoverilta luntaaminen on vastaustilanteen aikana kiellettyä.

KÄÄNTÄKÄÄ PAPERI LUVAN SAATUANNE →

Hei! Kiitos osallistumisestanne tutkimukseeni. Pyydän teitä täyttämään alla olevat taustatiedot ja lukemaan tämän jälkeen vastausohjeet. Tietoja käytetään tutkimuksessa ja sen raportoinnissa niin, ettei niiden avulla voida tunnistaa yksittäistä vastaajaa. Vastaaminen tapahtuu kaikilta osin nimettömänä.

Organisaatio: Puolustusvoimat _____ Rajavartiolaitos _____

Ikä: _____ vuotta

Työkokemus Puolustusvoimissa / Rajavartiolaitoksessa: _____ vuotta

Olen saanut valehtelun tunnistamiseen liittyvää koulutusta: Kyllä ____ En ____

Kääntöpuolelta löydätte kehyskertomukseksi kutsutun orientaatiotekstin, jonka luettuanne teidän tulee keksiä ja kirjoittaa **lyhyt tarina**. Voitte kirjoittaa sen vapaan valintanne mukaan joko **A. tietokoneella** tai **B. käsin**. Aikaa vastaamiseen on **klo 13.00 asti (n. 30 min)**.

A. Mikäli haluatte vastata tietokoneella, kirjoittakaa tarinanne **Notepad-ohjelmalla**. Tallentakaa valmis tiedosto kurssinne yhteiselle verkkoasemalle luotuun kansioon (Projektit\MPKK 28-YEK\PIILI_SM8). Nimetkää tiedosto paperin kääntöpuolelta löytyvällä tunnukseella. Sulkekaa tiedosto tallentamisen jälkeen.

B. Mikäli haluatte vastata käsin, kirjoittakaa tarinanne **selvällä käsialalla** orientaatiotekstin alle ja seuraavalle sivulle varattuun tilaan.

HUOM! Tehtävään ei ole olemassa oikeaa, väärää tai huonoa vastausta! Kehyskertomus on suunniteltu tarkoituksella niin, että se jättäisi mahdollisimman paljon liikkumavaraa omalle mielikuvituksellenne. Tarinan kirjoittaminen kannattaa aloittaa epäröimättä juuri niiden ajatusten ja ideoiden avulla, joita kehyskertomus kysymyksineen teissä herättää! Lähteiden käyttö ja vierustoverilta luntaaminen on vastaustilanteen aikana kiellettyä.

KÄÄNTÄKÄÄ PAPERI LUVAN SAATUANNE →

Taulukko 23. Uskomuskategoriakuvaukset Hurleyta, Griffinia & Stefanonea (2014) mukailten

242

USKOMUSKATEGORIA	SELITYS
EPÄUSKOTTAVUUS	Lähettäjän sanallisia viestejä pidetään kyseenalaisina: ne eivät tunnu totuudenmukaisilta, ovat ristiriidassa vastaanottajan omien elämänkokemusten, kontekstuaalisen tiedon tai ymmärryksen kanssa, sisältävät asiavirheitä tai liian vähän yksityiskohtia, lähettäjä ei osaa vastata esitettyihin kysymyksiin
VÄLTTELY	Lähettäjä pyrkii välttelemään vastaanottajaa tai on yhteistyökkyvyytön: osoittaa fyysisesti tai sanallisesti tahtonsa vältellä vastaanottajaa tai poistua vuorovaikutustilanteesta, antaa lyhyitä, ympäröiväisiä tai epämääräisiä vastauksia vastaanottajan esittämiin kysymyksiin
TODISTEET	Vastaanottajalla on valehtelun paljastavaa kontekstuaalista tietoa tai fyysisiä todisteita, lähettäjä tunnustaa itse valehtelevansa
NÄYTTELY	Lähettäjä kertoo etukäteen valmisteltuja ja uskottavalta kuulostavia tarinoita, on harjoitellut vastauksia mahdollisesti esitettäviin kysymyksiin, korostaa käytöksessään rauhallisesti käyttäytyvälle ihmiselle ominaisia piirteitä esimerkiksi ylikorostamalla katsekontaktia
KATSEKONTAKTI	Lähettäjä välttelee katsekontaktia: katsoo ylä- tai alaviistoon, pälyilee ympärilleen, väistää katsetta, keskittyy katseellaan johonkin muuhun kuin vastaanottajaan
HERMOSTUNEISUUS	Lähettäjä osoittaa (tarkemmin määrittelemättömiä) merkkejä ahdistuneisuudesta tai epämukavasta olostaan
EPÄRÖINTI	Lähettäjä esitettyjen kysymysten vastauksia edeltää pitkät puhetaut, lähettäjä miettii pitkään ennen vastauksiaan tai vaihtoehtoisesti vastaa epäröimättä ja liian nopeasti
KOROSTUNUT TUNNETILA	Lähettäjän tunnetilassa tapahtuu vuorovaikutustilanteen aikana havaittavia muutoksia tai tunnetila on selvästi muuttunut äskettäin tapahtuneen vuorovaikutustilanteen jälkeen
RISTIRIIDAT	Lähettäjä muuttaa kertomustaan vuorovaikutustilanteen aikana, lähettäjän aikaisemmat lausumat ovat ristiriidassa uusien kanssa, puhe sisältää epä johdonmukaisuuksia
KÄYTTÄYTYMIS- MUUTOKSET	Vastaanottaja huomaa tutun lähettäjän peruskäyttäytymisessä poikkeamia
ASENNE	Lähettäjän asenne vuorovaikutustilanteen aikana on itseään puolustelevalta, aggressiivinen tai se muuttuu selvästi vuorovaikutustilanteen aikana

ÄÄNI	Lähettäjän äänenkorkeudessa, -painossa tai intonaatiossa on havaittavissa muutos
KEHONKIELI	Maininnat lähettäjän kehonkielestä, olemuksesta tai kehon liikkeistä, joihin ei liity lähettäjän kasvot ja joita ei voi luokitella sijaistoiminnoiksi
HUONO MAINE	Lähettäjän kyseenalainen maine tai aikaisemmat negatiivisiksi koetut teot vaikuttavat vastaanottajan totuudenmukaisuuspäätelmiin
EPÄVARMUUS	Lähettäjän äänessä, puheessa, kehonkielessä tai käyttäytymisessä on havaittavissa epävarmuuden merkkejä
SIJAISTOIMINNOT	Lähettäjä ilmentää sijaistointoja vuorovaikutustilanteen aikana: hypistelee sormiaan, tekee tahattomia liikahduksia, puristaa jotakin esinettä
ILME	Lähettäjän kasvoilla näkyvä ilme paljastaa tämän valehtelevan tai herättää epäilyksen valehtelusta
VASTAANOTTAJAN KYVYT	Vastaanottajalla on intuitiivinen tunne, korkea itseluottamus, koulutusta tai kokemusta valheenpaljastuksesta, joka helpottaa valehtelun tunnistamista
FYSIOLOGISET VIHJEET	Lähettäjän kehon sisäisissä toiminnoissa tapahtuu jokin ulkoisesti havaittava muutos, kuten kasvojen värin vaihtuminen tai hikoilu
PUHEVIRHEET	Lähettäjän puheessa esiintyy virheitä, kuten änkyttämistä, epäselvää mutinaa, täytesanoja tai yksittäisten sanojen toistamista
EPÄSOPIVA POSITIIVINEN TUNTEENILMAUS	Lähettäjä käyttäytyy tilanteessa liian positiivisella tavalla tai osoittaa enenevässä määrin positiivisuuteen viittaavia merkkejä (lisääntyvä hymyily, nauru)
TUNTEETTOMUUS	Lähettäjä käyttäytyy vuorovaikutustilanteessa tunteettomasti, eleettömästi tai ei näytä käytöksessään minkäänlaisia muutoksia
PUHENOPEUS	Lähettäjän puhenopeus muuttuu vuorovaikutustilanteen aikana